

ЗБОРНИК ИНСТИТУТА
ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

II

Српски језик и актуелна
питања језичке политике

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

821.163.41(082)
821.163.41'272(082)

ЗБОРНИК Института за српски језик САНУ. 2, Српски језик и актуелна питања језичке политике / уређивачки одбор Иван Клајн, Предраг Пипер, Срето Танасић ; главни уредник Срето Танасић. – Београд : Институт за српски језик САНУ, 2014 (Београд : Службени гласник). – 229 стр. ; 24 cm.

„У Зборнику се објављују реферати са научног скупа 'Српски језик и актуелна питања језичке политике' ...“ --> Предговор. – Тираж 500. – Стр. 7–8: Предговор / Срето Танасић. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Библиографија уз сваки рад. – Резюме; Summary.

ISBN 978–86–82873–48–8

1. Танасић, Срето [главни уредник] [члан уредничког одбора] [аутор додатног текста]

а) Српски језик – Зборници б) Србија – Језичка политика – Зборници

COBISS.SR-ID 209051660

ISBN 978-86-82873-48-8

ЗБОРНИК ИНСТИТУТА
ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ
II

СРПСКИ ЈЕЗИК И АКТУЕЛНА
ПИТАЊА ЈЕЗИЧКЕ ПОЛИТИКЕ

Уређивачки одбор:
Иван Клајн, редовни члан САНУ,
Предраг Пипер, редовни члан САНУ,
др Срето Танасић, научни саветник

Главни уредник:
Срето Танасић

БЕОГРАД
2014

Издавач:
Институт за српски језик САНУ, Кнез Михаилова 36

За издавача:
Др Срејшо Танасић

Рецензенти:
Академик Иван Клајн
Проф. др Живојин Сјанојчић

Коректура:
Марија Селаковић

Припрема за штампу:
Београдска књиџа

Штампа:
Службени гласник

Тираж:
500 примерака

Објављивање ове публикације финансијски је помогло Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

САДРЖАЈ

Предговор	7
Иван Негришорац Српска језичка политика: основни предуслови и важност консензуса	9
Милорад Радовановић Планирање језика данас (подсетник)	25
Слободан Реметић Српски језик у Републици Српској и Босни и Херцеговини	37
Срето Танасић Значај научних институција за статус српског језика	47
Мато Пижурица Прилог дефинисању домена службене и јавне употребе језика и писма	61
Милош Ковачевић Српски језик и функционална писменост на универзитету	67
Вељко Брборић Место правописа у наставном процесу	83
Милош Луковић Актуелна питања језичког законодавства у Републици Србији	97
Предраг Пипер О стратегији језичке политике у Републици Србији	117
Милорад Пуповац Језичне идеологије, језичне политике и производња нетолеранције у постјугославенским земљама	131
Софија Милорадовић Узуални стандард у урбаним центрима на косовско-ресавском и призренско-тимочком говорном подручју	143
Јелица Стојановић Актуелни процеси у вези са писмом и језиком у Црној Гори – задаци науке и језичке политике	151

Митра Рељић	
Положај, стање и перспективе српскога језика на Косову и Метохији	167
Жарко Бошњаковић	
Српски језик у образовању у Војводини	183
Михај Радан	
Језичка ситуација код Срба у Румунији	197
Весна Крајишник	
Лекторати српског језика	217
Закључно саопштење	227

ПРЕДГОВОР

У Зборнику се објављују реферати са научног скупа „Српски језик и актуелна питања језичке политике“, који је, у организацији Одељења језика и књижевности САНУ, Одбора за стандардизацију српског језика, Института за српски језик САНУ и Фонда „Ђорђе Зечевић“ за заштиту и унапређење ћириличног писма, одржан 28. октобра 2013. године у Српској академији наука и уметности. У Организационом одбору скупа били су академик Иван Клајн, академик Предраг Пипер и професор др Срето Танасић, председник Одбора, секретар Одбора био је мр Јован Вуксановић. На скуп су позвани и челници Министарства културе и Министарства просвете, науке и технолошког развоја, као и највиши представници Републике Србије. Скуп је протекао у радној и конструктивној атмосфери. На скупу је прочитано шеснаест реферата, а на крају је вођена дискусија о актуелним питањима језичке политике и начинима за решавање тих питања, а на крају рада скупа су усвојени закључци, који се такође у Зборнику објављују. Сви реферати који су били прочитани припремљени су и достављени су за објављивање. У неким се говори о начелним питањима језичке политике, о пожељним условима за успешно креирање и провођење језичке политике, у другим се говори о појединим значајним питањима која се тичу статуса српског језика – као што су питања српског језика у службеној и јавној употреби, у школству, издаваштву итд. – или језичког планирања и остваривања језичке политике. Као што се већ из наслова реферата може видети, на скупу се говорило о језичкој ситуацији и статусу српског језика на целокупном његовом простору – у Србији, Републици Српској и Босни и Херцеговини, Црној Гори и Хрватској, али и о језичкој ситуацији код Срба у Румунији.

О многим питањима којим су посвећени реферати на овоме научном скупу у нашој научној јавности се у последње време расправља, о њима се расправља и у оквиру појединих научних институција; многа актуелна питања разматрана су и на седницама Одбора за стандардизацију српског

језика или, још чешће, у оквиру рада његове Комисије за односе с јавношћу и решавање неодложних питања. Међутим, у струци се мисли, а тако се може чути и у културној јавности, да данас има много нерешених питања у вези са функционисањем српског језика, у Србији, да има много проблема у погледу статуса и функционисања српског језика у бившим југословенским републикама где је српски језик одувек био у употреби. Посебно се у последње време указивало и на то да се наша држава недовољно стара о статусу српског језика у славистичким центрима у свету, као и у српској дијаспори.

Организатори су овај скуп одржали свесни чињенице да се у друштву мора јасно одредити статус језика и писма, у нашем случају српског језика и ћирилице, да тај статус мора бити утврђен у оквиру добро осмишљене језичке политике. Чврсто верују да је језичка политика значајан елемент укупне националне политике. Овај скуп је и замишљен као један у низу скупова на којима би се утврђивала и разматрала питања која се тичу статуса и актуелног стања српског језика и предлагала могућа решења. Утврђивање језичке политике и њено провођење представља озбиљан задатак у чијем остваривању је нужна стална и чврста сарадња струке и државе. То је нужан услов да се ситуација у вези са статусом српског језика, којом данас не можемо бити задовољни, значајно промени. И одзив позваних референата и интересовање за скуп и квалитет поднетих реферата и дискусије учвршћују нас у уверењу да је струка спремна да преузме свој део обавеза.

Срејџо Танасић

ИВАН НЕГРИШОРАЦ*
Матица српска
Нови Сад

СРПСКА ЈЕЗИЧКА ПОЛИТИКА: ОСНОВНИ ПРЕДУСЛОВИ И ВАЖНОСТ КОНСЕНЗУСА

Аутор разматра проблем основних предуслова за вођење успешне језичке политике која би на српском језичком простору тек требало да се изгради. Да би такав покушај изградње успео, српска језичка политика би морала да буде утемељена на бар три основне методске претпоставке: та политика мора бити рационално постављена, научно утемељена и реално остварива. Осим тога, општи захтеви успешне језичке политике подразумевају ваљано уређена бар три основна, суштински важна подручја, а та подручја обухватају озбиљну и утемељену делатност у домену: 1. историјско-националне самосвести; 2. језичко-културне самосвести; 3. друштвено-политичке самосвести.

Кључне речи: српски језик, стандардни језик, планирање језика, језичка политика, народ, нација, консензус, култура, друштво, држава, политика.

Да је српска језичка политика доста неуспешна, то је веома лако констатовати и око те констатације се не бисмо морали дуго спорити. Али да тврдимо како би се та иста језичка политика могла трансформисати у доста успешне моделе планирања и вођења наше језичке стварности, то је већ констатација која би могла изазвати прилично жестока противљења и оспоравања. Вероватно је да има много оних који мисле да су проблеми српске језичке политике чак нерешиви или, бар, толико тешко решиви да би паметније било и не упуштати се у такав подухват. Насупрот овом песимистичком ставу, знатно аргументованије могла би се

* stanicnegrisorac@gmail.com

бранити супротна теза, која истиче чињеницу да за вођење једне озбиљне српске језичке политике ми имамо много тога већ припремљено, да су основни инструменти већ обезбеђени, да је систем преко потребних установа одавно успостављен, па не би било тешко да се и преостали неопходни чиниоци доведу до нивоа који омогућује далеко веће успехе у поменутој области.

Све то је изводљиво само уколико су потпуно јасне претпоставке од којих се полази и на којима се темељи основна идеја не само о српском језику и српској језичкој политици него, пре свега, о самом бићу српског народа. Уз то, неопходно је да те претпоставке буду јасне како у погледу језичке и укупне народне прошлости тако и у погледу неких будућих, развојних процеса у које тек треба да уђемо. На темељу идеје о томе какав смо народ били и каква нација треба да постанемо ваља надоградити свеколика језичка знања, велику културолошку мудрост и неопходну политичку организованост како бисмо били достојни задатака пред којима смо се нашли.

Надајући се да смо као језичка и културна, историјска и национална, друштвена и политичка заједница способни да се суочимо и са најтежим задацима од чијег решења ће зависити наша укупна будућност, треба истаћи да би у језичкој пракси било неопходно што пре сагледати тешкоће како бисмо их ефикасно и брзо решавали. Зато у оквиру почетних, неопходних корака имамо велику обавезу да идентификујемо места где се појављују проблеми који онемогућују озбиљну језичку политику. Када тај процес идентификације обавимо и када изградимо начине решавања тих проблема, имаћемо све разлоге за оптимизам и наду.

1

Теоријски посматрано, знања о томе како се нормира и планира језик, те како се гради језички стандард и води језичка политика одавно су већ стечена. Снажан развој социолингвистике, а у нашим околностима посебно доприноси Милорада Радовановића (у књизи *Социолингвистика*, 1979, те допуњено издање 1986); Ранка Бугарског (у књизи *Језик у друштву*, 1986; *Лингвистика у примени*, 1986. и др.), читавог низа ортографских, граматичких и лексикографских прилога (*Правовис српскога језика*, 1993, Митра Пешикана, Јована Јерковића и Мата Пижурце; књига групе аутора и у редакцији Милорада Радовановића *Српски језик на крају века*, 1996; *Творба речи у савременом српском језику* 1–2, 2002–2003, Ивана Клајна; *Синтакса српског језика: њосна реченица*, 2005, групе аутора и у редакцији Милке Ивић; *Лексиколоија српског језика*, 2007, Рајне Драгићевић; једнотомни *Речник српскога језика*, 2007, групе аутора и у редакцији Мирослава Николића; *Фонолоија српскога језика*,

2010, Драгољуба Петровића и Снежане Гудурић; *Нормативна граматика српског језика*, 2013, Предрага Пипера и Ивана Клајна и др.), допринели су да се читав низ поступака у овој области потпуно приведе к свести и да, начелно говорећи, јасно можемо сагледати којим све етапама ове и овакве развојне процесе треба да приведемо жељеном исходу. Када, дакле, говоримо о томе да треба и да можемо да изградимо озбиљну језичку политику, ми имамо на уму најпробраније и најстроже захтеве које је српска лингвистика, а посебно социолингвистика утврдила.

Да би се изградила озбиљна српска језичка политика, она би морала да буде утемељена на бар три основне методске претпоставке: та политика мора бити рационално постављена, научно утемељена и реално остварива. Најсигурнији начини за обезбеђење рационалности, научности и реалне спроводивости језичке политике јесте поступак изградње консензуса око неких суштинских питања језика и друштва у којем та политика треба да се изгради и спроведе. Консензус, тј. сагласност око неких суштинских питања, може бити изграђен онда, и само онда, уколико се мисаоном вештином дође до формулација ставова које ће обезбедити пуну заштићеност неспорних тачака, а изван оптике оставити спорне и проблематичне тачке договора.

То што је неспорно мора бити рационално изложено, научно образложено и сагледано из перспективе реалне спроводивости у пракси. Оно пак што је спорно и проблематично, мора бити остављено да се решава у неким другачијим друштвено-језичким околностима и у измењеним духовно-историјским приликама. Најмање што се мора захтевати од свих учесника једног озбиљног разговора о проблемима српске језичке политике јесте да сва она питања око којих немамо израђен консензус оставимо по страни све док се не спроведу тачке договора око којих спорова нема. Ако смо озбиљан народ и организовано друштво, доћи ће време и за такве, одложене теме и проблеме.

Кључне потешкоће у спровођењу српске језичке политике произилазе управо из чињенице да око многих питања свог националног живота Срби још увек нису изградили неопходне облике консензуса. Веома је забрињавајуће колике су размере одсуства таквога консензуса око одиста битних питања наше друштвене, националне и језичке стварности. Штавише, има оних који систематски мисле, говоре и раде противно свим могућим консензусима у друштвеној заједници, а такви људи сами себе искључују из свих суштински важних послова који подразумевају колективно деловање. Жалосно је што су ти људи, понекад, и респектабилни научници, који би свакако могли бити од користи за опште, заједничке послове кад би само могли да савладају свој егоцентризам и склоност ка аутархичности јавног деловања. Најтужнији су пак они случајеви у којима се јасно види како је реч о људима којима је национални језик и култура чак на срцу, али њихове личне слабости непрестано их наводе

на ексцесно понашање, које, заправо, онемогућује успостављање друштвеног консензуса.

Истина је, такође, да има много оних који мисле да Срби и не треба да изграде било какав национални консензус. Здушно радећи за некакве интересне кругове изван самог српског народа, такви људи не само што сами себе искључују из круга озбиљних делатника у области српских националних тема него се, пре или касније, показује и њихова инструментална усклађеност са интересима оних који раде непосредно у корист српске штете. Дакако, такве стручњаке никако не би требало искључивати из самих разговора, али њихов прилог увек треба схватати више као индикатор тешкоћа са којима се потреба националног консензуса мора суочити него што би они били активни чиниоци изградње таквог консензуса.

За процес изградње националног консензуса, па и за његово пуно стабилизовање, неопходне су изграђене и активне установе културе. Само нас установе и систем начела на којима оне почивају могу спасити од нас самих, тј. од свих личних несавршености и слабости од којих као појединци патимо. Отуда су управо установе гаранти пуног континуитета у свакој области, па и у области језичке културе и језичке политике. У овом пак домену највећи значај има Матица српска, као установа која изводи највећи део практичних пројеката у области језика (правопис, једнотомни и вишетомни речник, граматика и сл.), затим Институт за српски језик (многотомни речник, граматичка истраживања и сл.), те Одбор за стандардизацију српског језика, као тело које треба договорно да брине о изради стратегије планирања језика и његове систематске неге. Већ ове три установе, уз пуну помоћ факултета са матичним катедрама српског језика и књижевности, најважнијих научних установа какве су САНУ и АНУРС (ЦАНУ је, најблаже речено, већ одавно саму себе ставила изван овог круга неопходних установа), те Српска књижевна задруга и др., довољне су као носиоци послова на утврђивању реалног оквира српског језичког простора и сачињавања прегледне стандарднолошке мапе српскога језика. Установе, и само установе могу да обезбеде златну равнотежу, те срећан спој сопственог елитног састава (а то значи врхунски научни ниво рада) и демократичности свога деловања (а то значи очување народног концепта културе у којој се не може и не сме појавити велики расед између два облика културе: елитне и народне). Само установе могу бити истински гаранти ваљане, доследне и поуздане језичке политике.

2

Општи захтеви успешне језичке политике подразумевају ваљано уређена бар три основна, суштински важна подручја људске стварности

без којих ова делатност не може чврсто да се утемељи. Та три подручја обухватају озбиљну и утемељену делатност у домену: 1. историјско-националне самосвести; 2. језичко-културне самосвести; 3. друштвено-политичке самосвести. Изградити консензус унутар језичко-политичке заједнице немогуће је уколико не постоји дубље утемељена сагласност око свих ових крупних питања око којих се организује живот српског народа. Српски народ, пре свега, мора имати јасну представу о себи: представу о томе ко смо то ми, каква нам је историја, каква се природа народног бића кроз време и на датом простору испољава, какву представу о себи имамо и какве су промене у том бићу могуће а да се ипак очува основна природа националног идентитета који се гради. Та представа мора подразумевати јасне одговоре на питање о природи српског историјског и националног бића, његов језички и културни идентитет, као и пројекцију друштвеног и политичког статуса, са идејом о будућем развоју. С обзиром на то да ни око једног од ових питања још увек није остварен пуни консензус, онда је јасно због чега се сваки покушај решавања ових питања суочава са многим, наизглед нерешивим потешкоћама.

Непосредно је са питањем историјске условљености и идентитета националне културе повезано и питање српског језика и одговарајуће језичке самосвести. У том контексту важно је схватити који су све простори на којима се говори српски језик и на којима може или треба да се заснује српска језичка политика. Чисто лингвистички, одговор на ово питање је углавном јасан; одговор постаје нејасан када тај простор на свој начин почне да обележава политика. У том политичком обележавању губе се јасни обриси српског језичког, тиме и етничког и националног простора, а преко тог простора се преламају процеси денационализације који се најчешће обављају како одводним каналима верског опредељења тако и на просторима сусретања и пресецања са другим језичким, етничким и националним заједницама. У том осетљивом простору где прети опасност денационализације треба посебно промишљено и пажљиво деловати када је у питању српска језичка политика.

Консезус је, дакле, од највећег могућег значаја за успешно извођење српске језичке политике: проблема је веома много и није их лако решавати, па би била неопходна вештина са којом ћемо одвајати спорне од неспорних тачака. Такав консензус мора захватити неколико крупних сегмената друштвене и језичке стварности, а мора укључити како свест о неопходности хитног извођења неких важних, крајње осетљивих процеса, тако и свест о неопходности одлагања неких процеса до повољније историјске ситуације.

1. Неопходно је успоставити консензус унутар српске историјско-националне и језичко-културне заједнице: треба да знамо из каквог народа смо настали и какву нацију хоћемо да градимо, те каква

је улога језика и културе у свему томе. У том процесу не треба да негујемо ни скромно минималистичке ни претерано максималистичке претензије, него би на темељу рационално постављеног, научно утемељеног и реално остваривог пројекта требало да тежимо да што више очувамо и интегришемо од онога што је српски народ као целина био, те да отворимо што утемељеније и подстицајније развојне процесе изградње модерне и постмодерне нације.

Најсигурнији начин за обезбеђење таквих циљева јесте развој интеграционих друштвених процеса, развој одрживе националне свести и неговање самосвести која рачуна са релативном постојаношћу вредносног система читаве српске културе, укључујући и језичку културу. Језик представља једну од најважнијих вредности унутар простора историјски и језички утемељене националне и културне заједнице, а то питање приоритета не би смело да се увек изнова поставља. Уколико желимо да изградимо успешан модел језичке политике, такав став би убудуће морао да се сам по себи подразумева, те да се читава пажња усмери искључиво ка тражењу најбољих поступака и инструмената усклађених са недвосмислено јасним стратешким опредељењем.

2. Неопходно је успоставити консензус унутар српске језичке и лингвистичке, тј. научне заједнице: треба да знамо какав нам је језик, какво је његово име и како на природан и одржив начин треба да га уредимо; треба да доживљавамо језик као посебан не само комуникациони него и вредносни систем; и треба да будемо спремни да тај комуникациони и вредносни систем негујемо и даље развијамо. У неговању језичке културе ваља полазити од поставке да српски језик представља моћну традицијску вертикалу која, по динамичком развојном моделу, од старословенског корена, преко црквенословенског, старосрпског и, касније, славеносрпског језичког основа води до вуковског књижевног језика, а на том темељу и до свих његових модерних облика и извода (разни функционални стилови, стручни језици, потом језичко-стилска тековина попут београдског стила и сл.). Српски језик је веома богат, мултифункционалан језички систем са великим опсегом својих изражајних могућности. У даљим развојним процесима српскога језика било би веома корисно вратити се свему ономе што српски језик у прошлости јесте био, а што може представљати драгоцен подстицај за утемељење језичких иновација и за решавање многих отворених питања.

У целом систему мера неопходних за спровођење озбиљне језичке политике најмање проблематични су управо они сегменти који су у надлежности лингвистике. Наша научна, лингвистичка заједница је неке важне чиниоце (правопис, граматика, речници и сл.) у довољној мери и на високом стручном нивоу сачинила тако да разлоге неуспешности језичке политике треба тражити пре свега изван ове струке. То не значи да

више нема стручних послова које би било неопходно што пре обавити. Напротив, много тога нам још увек недостаје, а кад су у питању речници можемо поменути: речник великог обима, тј. многотомник (који ствара Институт за српски језик); речник средњег обима, тј. вишетомник (после некадашњег српскохрватског шестотомника, ускоро треба да започне израда српске верзије у Матици српској); етимолошки речник (ради се у Институту за српски језик); речник старосрпског језика (почиње се радити у Матици српској); речник славеносрпског језика (ради се у Матици српској) итд.

Сама струка ће, дакако, дефинисати шта је све од истраживачких пројеката неопходно да бисмо уредили и унапредили начине функционисања српског језика (на пример, пожељно је сачинити читаву лепезу термилолошких речника). На онима који брину о најважнијим научним и културним установама је да, у договору са надлежним државним органима, обезбедимо неопходне услове за извођење ових пројеката, те да се на чврстом научном, лингвистичком темељу, изграде програмски основи за једну озбиљну језичку политику.

3. Неопходно је успоставити консензус унутар српске друштвене и политичке заједнице: треба да постоји јасна политичка воља да се ова сфера друштвеног живота уреди и да се о њој трајно води рачуна. То подразумева не само доношење потребних законских аката него и систематску бригу о спровођењу и примени тих аката. Негативни пример одавно донесеног, али неспроведеног Закона о јавној употреби језика и писама Републике Србије довољно јасно говори о важности политичког консензуса. Тај закон је донесен још 1991, са каснијим изменама из 1993, 1994, 2005. и 2010, али неке важне његове одредбе никада, али никада нису озбиљније спроведене у пракси. На пример, у „Основним одредбама“ овог закона дефинисана је употреба српског језика и ћириличног писма (члан 1: „У Републици Србији у службеној је употреби српски језик. У Републици Србији у службеној је употреби ћирилично писмо, а латиничко писмо на начин утврђен овим законом“), па су чак наведене области у којима су они обавезни (члан 2–5). У члану 3 се између осталог каже: „Службеном употребом језика и писама сматра се и употреба језика и писама при: исписивању назива места и других географских назива, назива тргова и улица, назива органа, организација и фирми, објављивању јавних позива, обавештења и упозорења за јавност, као и при исписивању других јавних натписа.“ Проблем је, међутим, у томе што у Србији не постоји јасна политичка воља да се и постојећа законска регулатива спроведе, јер би у противном морао бити спроведен и члан 4, који јасно каже да: „Орган, организација и други субјект може свој назив, фирму или други јавни натпис да испише, поред ћириличног и латиничким писмом.“ Дакле, прво мора бити исписан ћирилички, а

поред њега може и латинички натпис. Тако гласи законска одредба, али наше улице и јавни натписи јасно сведоче да ни овај минимум минимума није у пракси спроведен: зато на улицама искључиво доминира латиница.

Истовремено, поменути закон довољно јасно дефинише и ко је надлежан да брине о спровођењу ових законских норми: „Надзор над спровођењем одредаба овог закона врше у оквиру свог делокруга, министарства надлежна за послове у области управе, саобраћаја, урбанизма и стамбено-комуналних послова, просвете, културе и здравства.“ Небригу у спровођењу овог закона не можемо, дакле, тумачити другачије него као одсуство политичке воље, а пре свега превиђање државне обавезе да се побрине о примени санкција за кршење норми законске регулативе. Сама држава, нажалост, није обезбедила механизме да заштити сопствене законе и обезбеди њихову примену, а то одсуство бриге о спровођењу закона је веома лош показатељ укупног не само државно-политичког стања него и стања историјско-националне и језичко-културне свести српског народа.

Најкраће речено, успешну језичку политику Срби ће имати онда када буду добро знали какав су народ били и каква нација треба да буду, какав је језик и каква култура коју су изградили, те коначно како друштво и држава треба да функционишу да би сви ови процеси могли, сада и у будућности, успешно да се изводе. Некоме се то може чинити недосежно далеким циљем, али зрело промишљање општих начела језичке политике показује да решењем неколико крупних претпоставки стварамо предуслове да цео процес постепено почнемо да приводимо ваљаном исходу. Потребно је, пре свега, да схватимо да имамо права да будемо попут других европских земаља које су та питања, без већих недоумица и нејасноћа, углавном добро уредиле (изузмемо ли неке, релативно новије чланице Европске уније, попут прибалтичких земаља или Хрватске). Чак није ни неопходно познавати позитивно правне прописе тих других земаља да бисмо извели поменути закључак; довољно је само да пажљиво осмотримо јавни и језички простор какав се манифестује у тим државама. И тад ће нам се спонтано наметнути јасан закључак да такво језичко планирање и такву језичку политику ми тек треба да обавимо.

3

Право на матерњи језик и писмо припада најужем кругу елементарних људских права која, без обзира на овакве или онакве политичке процесе у појединим европским државама, никоме не смеју бити ускраћена. Та права не смеју бити ускраћена ни припадницима српског народа, без обзира на то да ли они живе у Србији, у Српској, Црној Гори, Хрватској или негде другде. О праву на језик постоји у свакој држави позитивно

правна регулатива, она је у доброј мери усаглашена на целом европском простору, па око таквих ствари не би смело да буде посебних недоумица. Задатак како политичких представника тако и културних установа српскога народа јесте да, у оквиру бриге о сопственом народу и његовом језику, брину и о спровођењу такве регулативе.

Уколико бисмо се запитали на каквим начелима би практично за-
снимање успешне српске језичке политике морало да почива, онда би
ваљало истаћи неколико чинилаца.

**1. Српска језичка политика никако не би смела да буде само ср-
бијанска него свесрпска.** То значи да би она морала да покрива цели
српски језички простор, и то не само у оним државама које се експлицит-
но изјашњавају за припадност српском језичком корпусу (Република Ср-
бија и Република Српска) него и на свим другим просторима на којима
Срби живе (у Републици Црној Гори, Републици Хрватској, Федерацији
Босни и Херцеговини и др.). Озбиљност српске језичке политике посеб-
ну важност показале управу на оним неуралгичним тачкама на којима је
опстанак Срба посебно угрожен, па управо језик и писмо ту постају чи-
ниоци на којима се обавља прва, елементарна провера високог степена
угрожености њиховог националног, па чак и физичког опстанка.

Ваљана српска језичка политика би, у том смислу, морала у себе да
угради и елементе уравнотежене и реално спроводиве заштите српских
језичких права посебно у оним државама и регионима у којима су та
права несумњиво угрожена. Скорашњи процеси систематског и организо-
ваног покушаја брисања српског језичког имена и потискивања ћирилич-
ног писма у Црној Гори, као и знатно дуготрајнији процеси осмишљеног
културоцида, етничког чишћења и геноцида посебно спровођених у кри-
зним историјским ситуацијама у Хрватској, довољно јасно говоре да однос
према српском имену, језику и писму увек наговештава дуготрајније и
много опасније процесе од пуког проблема именовања. Неприхватање
српског имена увек је, наиме, увод у неприхватање елементарног српског
опстанка на тим неуралгичним просторима. Зато је необично важно за
оне који се у Црној Гори сматрају делом српског народа (макар како се
они национално изјашњавају) да као прву линију сопствене одбране очу-
вају традиционално име језика и његово писмо. По Попису из 2011. го-
дине у Црној Гори живи 28,73% становника који се у националном смислу
изјашњавају као Срби, док 42,88% говори српским језиком. Према тим
људима српска језичка политика би морала имати посебан однос и по-
клањати им изузетну пажњу.

Посебан проблем представља очување Срба и српског језика у Хр-
ватској. С обзиром на то да је у Хрватској обављено одавно планирано
етничко чишћење, не постоји никакав разлог због којег би малена српска
заједница реално представљала некакав проблем већинском хрватском

народу и његовој држави. Баш због тога би за Србе у Хрватској било необично важно да они сами не одустану од свог имена и од својих права на коришћење језика и писма, а да им држава Србија у томе недвосмислено помогне. Тим пре што на поштовање мањинских права Хрватску обавезује и правна регулатива Европске уније.

2. Српска језичка политика морала би да се заснује на консензусу који би од државно-политичких структура, за сада, укључио како Републику Србију тако и Републику Српску. Таква је садашња политичка реалност, а на шири простор се у овом тренутку не може рачунати. Ипак, на темељу таквих реалних чињеница сасвим се лепо може засновати и темељно спровести заједничка језичка политика која би изразила бригу о целини српског језика и свих његових говорних представника. У перспективи би се могло рачунати и на Републику Црну Гору, али њена садашња државна политика, а нарочито софистиковано и систематско насиље које се спроводи над припадницима српске националности, укључујући и сачињавање вештачког црногорског језичког стандарда, не остављају простор за било какве, реално спроводиве поступке ове врсте.

О резултатима такве државне и језичке политике у Црној Гори неопходно је посебно, чињенички утемељено проговорити у некој другој прилици. За сада је довољно констатовати да су неки детаљи, поготово у области језика, донекле настали чак и пре него што је дошло до јаких политичких потеза који су довели до распада заједнице Србије и Црне Горе. Ево једног примера. Када сам се као секретар Матице српске, почетком 1997. године, надлежним министарствима Републике Црне Горе (председник Владе је био Мило Ђукановић) и Републике Српске (председник Владе је био Гојко Кличковић) обратио с питањем да ли српску језичку и правописну стандардизацију, о којој брине Матица српска, можемо договорно спроводити и на простору Црне Горе и Републике Српске, био сам суочен са сасвим различитим реакцијама. Из Републике Црне Горе, која се тада налазила у оквиру Савезне Републике Југославије, није стигао никакав одговор, док је из Републике Српске био послат недвосмислен одговор да тај процес свакако обухвата и Републику Српску, те да се признаје превасходна надлежност Матице српске у тим осетљивим питањима.

У свом писму од 24. марта 1997. године тадашњи министар образовања, науке и културе Републике Српске др Стеван Р. Стевић, указујући на низ мера које су у Српској предузете у овој области, изричито је нагласио: „На основу наведеног, још једном истичемо да у програму рада Министарства и Републичког педагошког завода нема опредељења да се негује и развија посебност у употреби језика и писма, те да ћемо применом Правописа српскога језика, издање Матице српске 1993. године, обезбедити истоветан приступ у провођењу правописно-језичке норме,

на начин како је то решено у Републици Србији, на основу норми које донесе Матица српска.“

Тако је то било у Републици Српској. Из државног апарата Црне Горе никада није послат овакав недвосмислен став. Упркос више усмених покушаја да се надлежно црногорско министарство некако огласи, изричит одговор је остао ускраћен, али је даљи развој догађаја много тога објаснио. Већ се на основу прећуткивања постављеног питања понешто могло наслутити. Јасно је било да Српска себе схвата као српску државу, премда је остајала у оквирима дејтонске Босне и Херцеговине, као што се назирало да је најутицајнији део званичне Црне Горе и тада неговао одређење да се иде путевима језичке, али и сваке друге сепарације у односу на српско етничко, језичко и културно биће којем припада. Са оваквим ставовима, данас већ знатно поодмаклим у фазама своје реализације, и убудуће морамо рачунати, али треба имати у виду и могућност да се у том погледу понешто може и радикално променити.

3. Српска језичка политика би морала исказати јасан став према до сада незабележеном феномену простог преименовања језика и изградње вештачких језичко-стандардних система у чијем обликовању се уносе додатни, комуникацијски сувишни чиниоци разлике и, притом, потпуно се изоставља почетно, српско име тога језика. Такав процес је започет већ чином стандардизације хрватске штокавице у првој половини 19. века, али су релативно скорашњи процеси увођења бошњачког (започети при аустроугарској окупацији после Берлинског конгреса 1878. године, а настављени после распада СФР Југославије), чак и црногорског језика (спровођени државном присилом у Црној Гори после издвајања из Заједнице Србије и Црне Горе 2006. године), целу језичку ситуацију учинили гротескном и комичном кад је у питању бахато посезање за српским традиционалним духовно-историјским благом, али и крајње трагичном кад је реч о очувању српског језичког корпуса.

Никоме се, дакако, не може оспорити право да се изјашњава у складу са својим виђењима прошлости и будућности колектива којем припада, па то право не треба оспоравати ни Бошњацима и Црногорцима. Ипак, национално одговорна српска мисао дужна је да сагледа све научне увиде до којих се о тим процесима до сада дошло, те да непрестано указује на све мањкавости у аргументацији на коју се олако започети сепарациони процеси позивају. Другим речима, у процесу формирања нација сасвим је легитиман поступак одвајања неког дела српског народа, али је исто тако легитиман и поступак одбране српског народа од растакања. Зато се треба што пре, не само старом него и новом научном аргументацијом, укључити у процес изградње српске нације у оним оквирима који су задати традиционалним корпусом који је вековима постојао под српским

именом. Будући да је реч о отвореном процесу, треба са пуном националном самосвешћу и са одговорношћу пред прецима и потомцима приступити овим и оваквим питањима. Пасивност и млитаво чекање исхода довестиће само до тога да националну судбину Срба кроје неки други народи и центри моћи, а не сами Срби.

4. Српска језичка политика би морала обухватити како екавски тако и ијекавски изговор, као два наречја српскога језика која треба да буду негована у оквиру истих стандардолошких решења. Оба наречја јесу српска, и то превасходно српска. Ијекавица јесте хрватска само у мери у којој је она преузета из српске дијалекатске основе, тј. из источнохерцеговачког / херцеговачко-крајишког дијалекта, те у којој је међу Хрватима негована само у областима где живе заједно са Србима. Као што је то својевремено, у књизи *Српски народ и његов језик* (1971), показао Павле Ивић, тамо где Хрвати живе без додира са Србима, тамо они нити су штокавци нити су ијекавци. Хрватски стандард преузима штокавску ијекавицу из српске дијалекатске основе, па би лингвистички најисправнији назив хрватског језичког стандарда могао бити: српскохрватски језик. То, дакако, само у случају када би се поштовао поредак дијалекатско-лингвистичких чињеница и када би коришћење назива, осим исказане хрватске страсти за ширењем језичког и територијалног поседа, уважавало и елементарни морални резон: не може се од некога нешто узети а да се притом прикрију трагови тог узимања. Уколико се то узимање прикрива, онда се оно мора назвати својеврсном крађом; уколико се пак чин узимања призна, онда то може бити позајмица на коју би оштећена страна могла и својевољно да пристане, али та страна би за тако нешто морала бити питана.

Уколико то можемо да кажемо за хрватски стандард, шта би се онда тек могло рећи за бошњачки и црногорски стандард? Очигледно је у свим овим случајевима да ти језички стандарди у већој или мањој мери производе из српског језика и Вукове стандардолошке делатности, на шта су неки српски лингвисти већ више него јасно указали. Томе би требало додати још нешто. Идеја која се током 90-их година могла чути у Републици Српској о томе да би се стандардна штокавска ијекавица могла у потпуности препустити Хрватима, а да се Срби оријентишу само на стандардизацију екавице, не може другачије да се оцени него као потпуно погрешна и по национални интерес штетна! Таква одлука би само ишла на руку хрватским претензијама на преузимање српског језичког наслеђа и на његово приказивање као искључиво њихово, хрватско наслеђе. Уосталом, и сама језичка пракса у последње две деценије показала је да је, упркос свим ударима, српска ијекавица очувана, те да и надаље опстаје као стандардно наречје западног дела српског језичког простора.

Из тих разлога српску језичку политику треба осмишљавати како на екавском тако и на ијекавском подручју. У вођењу послова планирања

језика, па и језичке политике на екавском подручју државни ослонац јесте Република Србија, а за ијекавско подручје ослонац би требало да буде Република Српска. Притом, ијекавско подручје је приметно шире од онога које покрива Република Српска, а захвата и Србе са простора Црне Горе, Федерације Босне и Херцеговине, Хрватске и свих других подручја где има оних који говоре српском ијекавицом.

У самој Републици Српској стање језичке норме и језичке културе је, као и у другим подручјима, прилично драматично. Посебан проблем на овом простору садржан је у чињеници да је медијски амбијент, а нарочито област електронских медија, више изложен деловању хрватских емисионих центара него српских из Републике Србије. На тај начин се, неосетно, у Републици Српској укорјењују језичке навике које доводе до појаве разлика између Срба из Србије и Срба из Српске. То је, свакако, чинилац који је крајње непожељан у даљем развоју српске језичке културе и изградње српске нације, па би га што пре, изменама у начину функционисања медијске мреже, требало кориговати.

5. Стратешки интерес српске језичке политике треба да буде садржан у циљу да се све језичко-стандардне разлике на целом српском језичком простору сведу на што мању меру, бар ону меру која одговара стварном стању на простору који се није отуђио од идеје српског језичког јединства. Неопходно је, притом, да се задржи екавско-ијекавска разлика у наречју, као и да се изражајно богатство српских дијалеката, жаргона, функционалних стилова и стручних језика очува као драгоцен извориште сталног богаћења језика. Ова констатација отвара читав низ питања која се односе на планирање српског језика и неговање језичке културе, а тичу се значаја пре свега школства и медија у том домену. Та димензија будућности у развојним токовима српског језика јесте свакако тема која ће морати да заокупља пажњу не само лингвиста и књижевника, просветних радника и новинара него и научника, уметника и свих других који у језику проналазе важну димензију српског друштвеног и националног бића. Сви заинтересовани субјекти ова мучна и замршена питања треба да решавају консензусно, у пуном међусобном договору и сагласности. Само тако моћи ће не само да се дође до заједничких ставова него ће ти ставови моћи и у самој пракси да се доследно спроведу. Уколико на такав начин приступимо решавању питања српске језичке политике, има наде да она, чак и релативно брзо, постане успешна и ефикасна.

Иван Негришорац

СЕРБСКАЯ ЯЗЫКОВАЯ ПОЛИТИКА: ОСНОВНЫЕ ПРЕДПОСЫЛКИ И ЗНАЧЕНИЕ КОНСЕНСУСА

Резюме

Автором рассматривается проблема основных предпосылок для проведения разумной и успешной языковой политики, которую следовало бы на сербском языковом пространстве создать. Для того чтобы такую попытку успешно провести, сербская языковая политика должна основываться хотя-бы на трех основных методических предпосылках: такая политика должна быть рационально сформулирована, научно обоснована и реально осуществима. Кроме того, общие требования успешной языковой политики подразумевают хотя-бы три порядочно устроенные, весьма важные сферы деятельности, охватывающие серьезную предприимчивость в области: 1. историко-национального самосознания; 2. языкового и культурного самосознания; 3. общественно-политического самосознания.

Достигнуть консенсуса внутри языкового и политического сообщества невозможно, если отсутствует глубоко обоснованное согласие во взглядах на все крупные вопросы, важные для организации жизни сербского народа. Поэтому необходимо, в первую очередь, прийти к консенсусу внутри историко-национального, языкового и культурного сообщества: мы должны знать из какого народа приходим и какую нацию хотим строить, затем какова роль языка и культуры в данном процессе. Кроме того, необходимо знать какой у нас язык, как он называется и как естественным и приемлемым способом следует о нем заботиться. Мы должны воспринимать язык не только как язык коммуникации, а также как ценностную систему. Данную коммуникативную и ценностную систему мы должны уважать и о ней дальше заботиться. И, наконец, необходимо достигнуть консенсуса внутри общественного и политического сообщества, т. е. должна существовать сильная политическая воля, чтобы данную сферу общественной жизни привести в полный порядок и о ней постоянно заботиться.

Относительно практических положений сербской языковой политики следует подчеркнуть, что она ни в коем случае не должна быть только сербской, но и всесербской. Кроме того, она реально могла бы обосноваться на консенсусе, состоящем из государственно-политических структур, охватывающем пока как Республику Сербию, так и Республику Сербскую. Одним из злободневных вопросов, о котором языковая политика должна занять решительную позицию, касается до сих пор неотмеченного феномена простого переименования языка и создания искусственных языковых стандартных систем / бошняцкий, черногорский языковой стандарт и т. п./; в названные новообразования включаются дополнительные, лишние факторы коммуникации, подчеркивающие различия и, при этом, полностью опускается изначальное сербское имя данного языка.

Сербская языковая политика должна охватить как экваское, так и иекавское произношение, т. к. речь идет о двух наречиях сербского языка, за которыми следует ухаживать, исходя из одних и тех же стандартологических решений. И

наконец, стратегический интерес сербской языковой политики должен содержать в цели, согласно которой все стандартно-языковые различия на всем сербском языковом пространстве должны быть сведены к минимуму. При этом необходимо сохранить экавско-некавские различия в самом наречии, а также выразительное богатство сербских диалектов, жаргонов, функциональных стилей и отраслевых языков – все это является драгоценным источником постоянного обогащения языка. Исходя из всего сказанного сербский язык представляется как мультифункциональная языковая система, обладающая огромным богатством своих выразительных возможностей.

Ключевые слова: сербский язык, стандартный язык, языковое планирование, языковая политика, народ, нация, консенсус, культура, общество, государство, политика.

МИЛОРАД РАДОВАНОВИЋ*
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику

ПЛАНИРАЊЕ ЈЕЗИКА ДАНАС (ПОДСЕТНИК)**

У раду се, у виду подсетника, износе темељни принципи планирања језика, из два основна угла гледања. Са становишта опште систематизације наука и лингвистичке науке посебно, планирање језика се разлаже на планирање у ужем смислу и планирање у ширем смислу. Једно се бави планирањем језичкога корпуса, друго се бави планирањем језичкога статуса („глотополитика“). Једно планирањем „изнутра“, друго планирањем „споља“. У крајњем, ради се о микропланирању и макропланирању језика. Са становишта планирања схваћеног као процес, излаже се ауторов „стандардни“ модел од десет фаза планирања језика, од којих дескрипција, прескрипција, елаборација, евалуација и реконструкција спадају у планирање корпуса, акцептација, имплементација, експанзија и култивација у планирање статуса, док селекција представља природни пресек, спону, интерфејс ова два типа планирања језика. Изводе се и даље консеквенце из прихватања оваквог модела, на плану описивања, објашњавања и предвиђања збивања у стварима стандарднога језика. При крају разматрања говори се и о феномену промоције варијаната стандарднога језика у оделите стандардне језике.

Кључне речи: планирање језика, језичка политика, микропланирање, макропланирање, српски језик, стандардни језик, стандарднојезичке варијанте.

* milard@eunet.rs

** Овај прилог је у формалном смислу део истраживања организованог у оквиру пројекта Стандардни српски језик: синтаксичка, семантичка и прагматичка истраживања (178004), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

1. О научним дисциплинама: лингвистика, социолингвистика, џланирање језика и језичка џолијика.

1.1. *Планирање језика и језичка џолијика (основна разјраничења).* Ова се два појмовна подручја често сажимају у једну (и тада мање-више /не/јединствену) делатност, а етикете им се у називу једна другој придодају, у различитом следу, било произвољно, било у функцији неједнаког распореда тежишта пажње, или чак због неједнаког вредновања њихове културне, друштвене, па и научне, лингвистичке важности – при чему у таквим случајевима једна етикета уме подразумевати и ону другу: *џланирање језика и језичка џолијика, језичка џолијика и џланирање језика, џланирање језика [и језичка џолијика], језичка џолијика [и џланирање језика]*. Постоје, разуме се, и схватања која ова два појмовна подручја виде јасно одвојеним: *џланирање језика* би у том смислу значило – „поступање у језику“, а *језичка џолијика* – „поступање са језиком“, односно, у питању је „планирање језичкога корпуса“ („планирање језика у ужем смислу“) према „планирању језичкога статуса“ („планирање језика у ширем смислу“). Дакле, у питању су бављење језиком самим (његовим ткивом), и бављење његовом улогом у друштву и култури, судбином његовом (планирање „изнутра“ и „споља“ – другачије казано). Условно речено, једно би било више *лингвистика*, друго би било више *џолијика*. Да ствар буде још замршенија, данас се користе и други називи за појмове сродне онима о којима овде расправљамо, попут: „стандардизација језика“, „језичко инжењерство“, „потополитика“, „језичка, лингвистичка екологија“, ¹ „нормативистика“, „нормирање језика“, „усавршавање језика“, „језичка модернизација“, „поступање с језиком“, „брига о језику“, „третирање језика“, „језичка, говорна култура“, „микропланирање / макропланирање“ (одраније и: „реторика“ и „функционална/ стилистика“) и тако даље. Строго узевши, на овај начин постављено, а шире гледано и разматрано – са становишта систематизације наука па и лингвистичке науке саме или у њеноме додиру са другима, *лингвистика* би се могла разврстати на *микролингвистику* (бавила би се самим језиком) и *макролингвистику* (бавила би се језиком у релацији према неком другом лику човековом). У *макролингвистику* би спадала и *социолингвистика* (уз *психолингвистику*, *неуролингвистику*, *ејнолингвистику*, *анђроџолингвистику*, *џрајмалингвистику*, *лојколлингвистику*, *којнијивну лингвистику*, *ејнођрафију комуникације*, *лингвистичку семиолођију*, и др.). *Социолингвистика* би се

¹ Уп.: ПИПЕР 2010; о могућним називима такве једне „еколошке“ делатности („екологија говора“, „екологија језика“, „еколингвистика“, „еколошка лингвистика“, па и „лингвистичка екологија“). Затим се даје и попис преокупација једне такве *лингвистичке*. Видећемо ниже у овом мом прилогу, у крајњем се те области подударају с делатностима планирања језика на *микро-* и *макро-* плану.

затим могла по истом обрасцу разврстати на *микросоциолинџивистику* (проучава поступање појединца с језиком, у колективу; „граматика друштвеног статуса“, на пример) и *макросоциолинџивистику* (проучава поступање колектива с језиком). У *макросоциолинџивистику* би управо спадало *јланирање језика* (уз *функционалну сџилистику*, *контџакџину линџивистику*, *урбану и социјалну дијалекџолоџију*, и др.). *Планирање језика* би се пак бавило *јланирањем језичкоџа корџуса* и *јланирањем језичкоџа сџаџуса* – па би се, следствено, и оно могло разврстати на *микрџланирање* (планира језички корпус) и *макрџланирање* (планира језички статус). *Микрџланирање*, тј. „планирање у ужем смислу“, обухатало би планерске поступке у језику самом, дакле у доменима *фонолошке*, *морфолошке*, *џворбене*, *лексичке*, *фразеолошке*, *синџаксичке*, *семанџичке*, *џексџуелне*, *функционалносџилске норме*. *Макрџланирање*, тј. „планирање у ширем смислу“, обухватало би поступке у вези са језиком и његовом улогом, судбином, дакле у домену *језичке џолиџике* (живи – мртви – ревитализовани језици, класични – модерни језици, угрожени језици, лингвистички и глотофаџија, „језички, лингвистички империјализам“, „светски“ језици, односи: вернакулар – стандардни језик и његове варијанте – књижевни језик, регионални – маџински језик, језик у службеној, јавној, приватној употреби, језик шире комуникаџије, *lingua communis*, *lingua franca*, билингвизам, мултилингвизам и диглосија, креоли и пиџини, „вештачки“ језици, матерњи, нематерњи и страни језик, додатни, допунски, помоћни језик, глотодидактика и описмењавање, територијално, функционално и социјално раслојавање језика, и сл.). (Видети детаљније излагање датих систематизација у уводним поглављима књиге: RADOVANOVIC 2004; затим у Радовановић 2006б и Радовановић 2008.)²

2. О планирању језика: селекџија, дескрипџија, прескрипџија, елаборација, акцептација, имплементација, експанзија, култивација, евалуација, реконструкџија.

2.1. *Темељи и џриказ „сџандардне“ џеорије јланирања језика.* Темељи овде образлагане, „стандардне“ теорије састоје се у замишљању планирања језика као континуираног процеса што га чини десет идеалних

² Уз то, од новијих синтетичних дела о планирању језика, по мом слободном избору, овде наводим два: KAPLAN and BALDAUF 1997; MAURIS and MORRIS 2003 (француски оригинал 2001). Иначе, и часописи коџи се специфично баве овом проблематиком носе различита имена, на пример: *Language Policy*, *Journal of Language & Politics*, *Language Problems and Language Planning*, *International Journal of the Sociology of Language*, *Language in Society*, *Journal of Sociolinguistics*. У контексту оваких разматрања, вредело би погледати и следеће изворе података, за увид у европску правну регулативу коџа се тиче проблематике планирања језика и језичке политике: KRIVOKAPIC 2003; BUGARSKI 2009.

фаза, корака, поступака, у идеалном следу њиховом (редослед поступака може се изменити, поједини поступци могу изостати, или се сажимати, спајати са другима, овисно о специфичним околностима у којима се неки језик планира): *селекција* (одабирање) > *дескрипција* (описивање) > *прескрипција* (прописивање) > *елаборација* (разрађивање) > *акцешаација* (прихватање) > *имплементација* (примењивање) > *експанзија* (ширење) > *култивација* (неговање) > *евалуација* (вредновање) > *реконструкција* (преправљање). Неки се од тих поступака (фаза, корака) могу сврстати у *планирање корпуса* (рад у језику самом: дескрипција, прескрипција, елаборација, евалуација, реконструкција), други се могу сврстати у *планирање стваја* (рад око језика и његове судбине: акцептација, имплементација, експанзија, култивација), док би селекција, у оваквом виђењу ствари, била поступком (фазом, кораком) који представља пресек, спону („интерфејс“) планирања корпуса и планирања статуса.³ Сматрао сам природним, па и уобичајеним, да се тај кружни, континуирани процес „затвара“ у пољу (просторна метафора је у питању) дескрипције, прескрипције, или елаборације (описивањем, прописивањем или разрађивањем новонасталих појава у језику или изванјезичких потреба за променама у њему). Но, допуштао сам и да се тај „круг“ (опет је просторна метафора у питању), изнимно, „затвори“ (тј. „отвори“) и у пољу селекције (избором новог језика, новог дијалекта, социолекта или чак варијанте стандардног језика, који ће у таквом случају бити основицом новог процеса планирања).⁴ Овако замишљени и постављени, те образложени теоријски конструкт послужио ми је у протеклим трима деценијама не само да описујем и објашњавам него и да сразмерно ваљано и релативно

³ То рашчлањење је својевремено био предложио Дубравко Шкиљан у књизи *Језична политика*: ШКИЉАН 1988, 47–50. Новији Шкиљанови погледи изложени су у: Шкиљан 1998, 2000, 2002. Осим општелингвистички, код Дубравка Шкиљана, до позитивне рецепције постављеног „стандардног“ модела долазило је и у другим теоријским и дескриптивним изворима, особито у славистичким: UNUK 1997; FRIEDMAN 1998; HILL 1999; JAROSZEWICZ 2004; NEHRING 2005; GREENBERG 2005; ОКУКА 2006; LUBAŠ 2009; NEWEKLOWSKY 2010; и другде.

⁴ Подробније представљено: Планирајући стандардни језик, ми, дакле, прво одабиремо језик, затим неки његов дијалекат или социолекат, који ће нам служити као јавни језик; потом описујемо и прописујемо граматику и лексикон његов; па све то разрађујемо, развијајући и прилагођавајући његова средства не би ли стално била „синтаксички гипка“, „терминолошки прикладна“, „семантички нијансирана“, „функционалностилски подешена“, и сл.; после тога, тај језик прихватамо, службено и несљубено; па га онда ширимо и „хоризонтално“ и „вертикално“, у „простору“ (дијалекти) и „распону“ (социолекти); негујемо га у школама, средствима информисања, издаваштву, државној управи, судству, и другде; и стално га вреднујемо (одговарањем на питање јесу ли његове могућности саображене новим и новим цивилизацијским потребама?).

тачно и предвиђам и образлажем збивања и у корпусу и у статусу полицентричног стандарднојезичког комплекса који смо звали „српскохрватским језиком и његовим варијантама“, а данас га зову српским, хрватским, бошњачким, чак и „црногорским“ стандардним језиком (и њиховим могућним варијантама; са ружним скраћеницама оваквим или онаквим, ту и тамо, притом). (За увид у развој схватања видети: РАДОВАНОВИЋ 1989, 1996, 1996а, 1997, 1998, 2000, 2003 [1979, 1986], 2006; RADOVANović 2004. За општи увид у наше језичке прилике и њихов новији развој видети: BUGARSKI and HAWKESWORTH 1992, 2004; KUNZMANN-MÜLLER 2000; LUČIĆ 2002; MØNNESLAND 2001; NEWEKLOWSKY 2003; RADOVANović and MAJOR 2001; ОКУКА 2006; РАДОВАНОВИЋ 2006а; BUGARSKI 2012.)

2.2. *Српско–хрватска релација у свејилу „сјангардне“ теорије и планирања језика – украјико*. Сматрао сам, и у многим приликама то становиште заступао, да је у случају српско–хрватске релације (а у спрези са оном према бошњачком и црногорском културно–етничком простору), дошло, заправо, до *промоције* већ мање–више постојећих *варијаната* негдашњег полицентричног „стандардног српскохрватског“ (или како слично именованог) – у *оделиће сјангардне језике*: српски, хрватски и бошњачки (у новије време нешто слично као да се догађа и са црногорском верзијом, варијантом актуелног стандардног српског језика). Притом праву суштину тих збивања, када је српски језички стандард у питању, сажимам игром речи у наслову: „Како је ‘српски’ (п)остао ‘српски’“ (РАДОВАНОВИЋ 2006). Уз све, овако схваћен српски језички стандард данас, има три основна варијантна лика (западни, источни и јужни; другачије казано – српски у Хрватској и Републици Српској, српски у Србији и српски у Црној Гори; ОКУКА 1998; RADOVANović 2004).⁵

⁵ *Промоција* о којој је реч део је додатнога експланаторнога апарата у теорији, оног који сам почео уводити у анализу у деведесетим годинама двадесетог века, након дисолуције полицентричног „српскохрватског стандардног језика и његових варијаната“ – нарочито за потребе међународнога пројекта *Савремене промене у словенским језицима (1945–1995)*. Тај додатни апарат састојао се из пет фаза (које говоре о томе шта се кроз цео процес планирања језика у стварности догађало са њим и његовим варијантама): *интеграција* = обједињавање (инаугурисање новоштокавског стандарда, у првој половини 19. века), *варијација* = разликовање (инаугурисање урбано–регионалних узуса у ранг престижних стандарда, у другој половини 19. века), *иоларизација* = супротстављање (инаугурисање територијално–националних варијаната стандарда, у 20. веку, до краја шездесетих година), *дезинтеграција* = разједињавање (инаугурисање варијаната у ранг престижних стандарда, у седамдесетим и осамдесетим годинама 20. века), *промоција* = устоличавање (инаугурисање оделитих стандардних језика, у деведесетим годинама 20. века). Према томе: *глошћолиничком промоцијом* од једног полицентричног стандардног језика са неколико стандарднојезичких

3. Неколико могућних закључака. Засад се, из свега до сада изложеног, намећу следећи закључци – међу важнијима: **I.** Са становишта опште систематизације наука и лингвистичке науке, планирање језика се разлаже на планирање у ужем смислу и планирање у ширем смислу, планирање „изнутра“ и планирање „споља“. Једно се бави планирањем језичкога корпуса, а друго планирањем језичкога статуса. У крајњем, ради се о микропланирању и о макропланирању језика (као поддисциплина макросоциolingвистике, а у окриљу макролингвистике). **II.** У том смислу, са становишта планирања схваћеног као процес, чини се прикладним „стандардни“ модел од десет фаза планирања језика, од којих дескрипција, прескрипција, елаборација, евалуација и реконструкција спадају у планирање корпуса, акцептација, имплементација, експанзија и култивација спадају у планирање статуса, док селекција представља природни пресек, спону („интерфејс“) ове две врсте планирања језика. **III.** Идентификовање стандардних језика, њихово именовање и побројавање домен су планирања статуса, па овисе више о политичкој вољи и политичким збивањима, но о лингвистичким налазима и чињеницама, те комуникацијским законитостима и потребама. **IV.** За стандардне језике, сходно претходном, једнако су могући и процеси „интеграције“, као и „варијације“, „поларизације“, „дезинтеграције“, и „промоције“ (варијетета типа етнички маркираних варијаната, престижних социолеката, урбано-регионалних реализација). **V.** У том је смислу, у стварном животу и немогућно прецизно раздвојити област(и) знања односно деловања које обично именујемо *ипланирањем језика* и/или *језичком йолићиком*.⁶

варијаната – добили смо три или чак четири стандардна језика (српски, хрватски, бошњачки, у најновије време помиње се и „црногорски“). Уосталом, збивања ове врсте, која се тичу судбине (стандардних) језика, ионако више зависе од политичке но од научне, лингвистичке воље (с којом се она прва може подударати, али и не мора). (Другим речима, то је прави смисао моје тврдње да „лингвистички језик“ јесте увек и „политички језик“.) *Post festum* тек – долази и до *реноминавања*, те тако, најзад – „српски“ (п)остаде „српски“! Актуелна проблематика везана за овај део теме тичала би се и могућних *варијаната* стандардног српског језика данас. Ову сам проблематику (уз прогностику) сразмерно детаљно представио на научном састанку *Језик и демократијација*, одржаном 2001. године у Неуму (Босна и Херцеговина) (MØNNESLAND ит. 2001; исто у: RADOVANOVIĆ 2004).

⁶ О детаљима везаним за инвентар унутарјезичких и изванјезичких питања што их досадашње разматрање покреће, биће речи неком другом приликом (засад видети: ОКУКА 2004, одељци 6. 2. „Hrvatski kontra srpski“, 6.3. „Bosanski kontra srpski“, 6.4 „Crnogorski kontra srpski“; или: НЕВЕКЛОВСКИ 2010, поглавље „Српски, хрватски, босански, црногорски – перспективе“, 110–126; сада и: Тошович 2012). Овде доносим само напомене о томе да, када је српски језички стандард у питању, у опсег овакве једне теме улазила би лингвистичка расправа

VI. Ово последње и стога што је сваки језик (дакле, не само његова стандардизована верзија, уколико ова и постоји), и лингвистички, и политички језик – будући да он бива идентификован тако што ауторитет неке врсте хоће и успе у плотополитичкој промоцији („лингвистичке“?!), „границе“ коју је наумио успоставити у неком дијалекатском континууму. Стога можемо слободно рећи да су „меке“, то јест „фазичне“ и међујезичке и међудијалекатске, па и међуваријантне и међусоциолокатске границе и изоглосе што их лингвистички географи, генеалози, типолози, стандардолози, социолингвисти, језички планери, па и плотополитичари исцртавају! (РАДОВАНОВИЋ 2009, §§ 6–7.)⁷

која би се тицала судбине појединих категорија језичких, од нивоа фонетско-фонолошког, преко морфолошког, творбеног, синтаксичког, семантичког, лексичког, фразеолошког, текстуелног односно дискурсног, па све до већих формација типа терминологија, функционалних стилова, урбаних узуса, вернакулара, и сл. Притом је овде посебно важно истаћи да су екстерне промене у српском („српскохрватском“) језику у деведесетим годинама 20. века биле наизглед релативно бурне (премда одраније припремане, па тада заправо само и плотополитички реализоване). Насупрот њима, интерне су промене у српскоме стандарднојезичком корпусу биле незнатне и постепене (уз изразиту превагу интернационализма над пуризмом при томе)! Но ипак, све су се оне биле могле предвидети и у осамдесетим годинама двадесетого века, као што се и у свима њима, а особито у интерним језичким променама, опажају две основне тенденције (паралелне, компатибилне, понекад и истосмерне). Наиме, постаје јасно да се овде ради и о тенденцијама језичке *балканизације* и *европеизације* (у најширем смислу значења тих термина, и без могућних вредносних предзнака њихових). Може се чак прихватити и тврдња да се српски стандардни језик, као и укупна култура коју он заступа, природно налазе између дејстава процесâ *балканизације* и *европеизације* (како у области лексикона, тако и у области граматичкога система његовога, дискурса односно текста, па и функционалностилских формација). То се може посведочити процесима опште културне балканизације и европеизације, те *контактима* и *конфликтима* међу њима (помињане етикете укључују у себе, уз традицију, и „модернизацију“, и „глобализацију“, и „интернационализацију“, итд.). Дакле: у жижи тога преламања су нам и *насеља* и дворишта, и тргови и паркови, и школа и породица, и рад и одмор, и кућа и одећа, и храна и напици, и музика и књижевност, и новине и књига, и радио и телевизија, и спорт и естрада, и политика и управа, и трговина и услуге, и гестови и мимика, и трач и досетка, и венчања и сахране (...), па, наравно, и *језик* сâм. (Видети детаљније о овоме подробније у: РАДОВАНОВИЋ 2004.)

⁷ Неки аутори, поводом расправа о критеријумима за идентификовање засебних језичких ентитета, метафорично констатују да је језик у основи „дијалекат који жива подршку копнених трупа и морнарице“ (познати исказ који у општим разматрањима помиње Дејвид Кристал, а у дијалектолошким, када су Јужни Словени у питању, Ронел Александер, и многи други, приписујући га Оту Јесперсену, Јуријелу Вајнрајху, и другима, а постоји и тумачење како му је

Цитирана литература

- НЕВЕКЛОВСКИ, Герхард. *Српске и јужнословенске теме*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике – Матица српска – Вукова задужбина (Библиотека Студије о Србима, 18), 2010.
- ПИПЕР, Предраг. *Српски између великих и малих језика. Треће, допунљено издање*. Београд: Београдска књига, 2010.
- РАДОВАНОВИЋ, Милорад (ред.). *Српски језик на крају века*. Београд: Институт за српски језик САНУ – Службени гласник, 1996.
- РАДОВАНОВИЋ, Милорад. „Како је ‘српски’ (п)остао ‘српски’“. *Анали Ојранка САНУ у Новом Саду* 1. Нови Сад. 17–28, 2006 [за 2004–2005].
- РАДОВАНОВИЋ, Милорад. „Српски језик данас: Главне теме“. *Глас САНУ CDV*. Одељење језика и књижевности 22. Београд, 2006а, 59–78.
- РАДОВАНОВИЋ, Милорад. „Ка теорији планирања језика“. *Jezikovna predanost. Akademiku prof. dr. Jožetu Toporišiču ob 80-letnici*. Ur. Marko Jesenšek in Zinka Zorko. Maribor: Slovenska akademija znanosti in umetnosti – Slavistično društvo Maribor, 2006б, 258–263. (Zora, 44).

изворно аутор био француски филозоф Роже Гароди). Ако се неке ове тумачење намах учини претеривањем, ваљало би да се упита не превиђа ли можда важност „симболичко-идентитетске функције језика“, како би ову назвао Дубравко Шкиљан (ŠKIJLAN 2002). С нашем темом у вези, овде поменути механизам, дакле, не импресионира научношћу, и не делује довољно лингвистички, већ је потпуно екстралингвистички (а почешће је притом чак и доминантно политички; у том смислу стоји и она тврдња да је – „сваки језик не само лингвистички, него и политички језик управо“!) – но тако, у овом погледу барем, функционише позната нам историја света и његових језичких те субјезичких ентитета (као и нашега говора о њима). Дobar пример за то јесу овде управо фокусирани јужнословенски језици, чији број се из деценије у деценију арбитарно мења (барем у стандардизованом лику њиховом), те расправа, рецимо, о српским и хрватским (у новије време и бошњачким, и „црногорским“) или одраније о бугарским и македонским дијалектима. Или рецимо: балкански језички континуум, па европски језички континуум, али и „мека граница“ између балканског и европског „језичког савеза“, њихово прожимање, и скалирани карактер. Темелно је произвољан, „мек“ однос и на самој релацији језик – дијалекат, при чему најчешће од веома арбитарне одлуке ауторитета неке врсте (политичких и лингвистичких најчешће у спрези) зависи хоће ли се какав лингвистички варијетет сматрати језиком или пак дијалектом; то је предмет вечитих лингвистичко-политичких, глотополитичких спорова, а „фазичан“ *par excellence*. У овом смислу, језик, дакле, доиста јесте дијалекат што ужива подршку (тј. „доживљава промоцију од стране“) неких ауторитета, и у том погледу сваки је језик доиста и политички језик – будући да он бива тако што ауторитет неке врсте хоће и успе у глотополитичкој промоцији („лингвистичке“?!), „границе“ коју је наумио успоставити! Подробније у: РАДОВАНОВИЋ 2009, §§ 6–7.

- РАДОВАНОВИЋ, Милорад. „Ка систематизацији лингвистичког знања: један вид етнолингвистике – етносинтакса.“ *Етнoлинвистичка истраживања српској и групних словенских језика. У часопису академика Свјетlane Толстој.* Ур. Предрaг Пипер и Љубинко Раденковић. Београд: САНУ (Одељење језика и књижевности – Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија, 3), 2008, 363–374.
- РАДОВАНОВИЋ, Милорад. *Увод у фази линвистичку.* Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића (Библиотека Елементи, 82), 2009.
- ТОШОВИЧ, Бранко. „Особености боснијског/бошњачког језика по отношению к српском и хрватском.“ *Slavica Islamica. Language, Religion and Identity.* Eds. Robert D. Greenberg and Motoki Nomachi. Sapporo: Slavic Research Center – Hokkaido University (Slavic Eurasian Studies, 25), 2012, 9–64.

* * *

- BUGARSKI, Ranko and Celia HAWKESWORTH (eds.). *Language Planning in Yugoslavia.* Columbus, Ohio: Slavica Publishers, 1992.
- BUGARSKI, Ranko and Celia HAWKESWORTH (eds.). *Language in the Former Yugoslav Lands.* Bloomington: Slavica Publishers, 2004.
- BUGARSKI, Ranko. *Evropa u jeziku.* Beograd: XX vek, 2009.
- BUGARSKI, Ranko. *Portret jednog jezika.* Beograd: XX vek, 2012.
- FRIEDMAN, Victor A. „The implementation of standard Macedonian: problems and results.“ *The Sociolinguistic Situation of the Macedonian Language.* Ed. Zuzanna Topolinjska [= *International Journal of the Sociology of Language* 131]. Berlin – New York: Mouton de Gruyter. 31–57, 1998.
- GREENBERG, Robert D. *Jezik i identitet na Balkanu. Raspad srpsko-hrvatskoga.* Zagreb: Srednja Europa (= *Language and Identity in the Balkans. Serbo-Croatian and its Disintegration.* Oxford: Oxford University Press), 2005.
- HILL, Peter M. „The codification and elaboration of Slavonic standard languages.“ *Australian Slavonic and East European Studies* 13/2. Melbourne, 1999, 21–29.
- JAROSZEWICZ, Henryk. *Nowe tendencje normatywne w standardowych językach chorwackim i serbskim.* Opole: Uniwersytet Opolski (1.3 “Standaryzacja”; 1.4. „Etapy standaryzacji“, 15–20), 2004.
- KAPLAN, Robert B. and Richard B. BALDAUF. *Language Planning. From Practice to Theory.* Clevedon – Philadelphia – Toronto – Sydney – Johannesburg: Multilingual Matters, 1997.
- KONTRA, Miklós (ed.). *Language Contact in East-Central Europe (= Multilingua 19/1–2).* Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2000.
- KRIVOKAPIC, Boris. *Službena upotreba jezika u međunarodnom pravu i novijem zakonodavstvu nekih evropskih država.* Beograd: Centar za antiratnu akciju, 2003.
- KUNZMANN-MÜLLER, Barbara (Hrsg.). *Die Sprachen Südosteuropas heute. Umbrüche und Aufbruch.* Frankfurt am Main: Peter Lang, 2000.

- LUBAŚ, Władysław. *Polityka językowa. (Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich, 4)*. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej („Koncepcja Milorada Radovanovicia“, 85–87), 2009.
- LUČIĆ, Radovan (ed.). *Lexical Norm and National Language. Lexicography and Language Policy in South-Slavic Languages after 1989*. München: Verlag Otto Sagner (= Die Welt der Slaven – Sammelbände – Сборники, 14), 2002.
- MAURAS, Jacques and Michael A. MORRIS (eds.). *Languages in a Globalising World*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003 [2001].
- MØNNESLAND, Svein (ur.). *Jeziik i demokratizacija (Zbornik radova). Language and Democratization (Proceedings)*. Sarajevo: Institut za jezik u Sarajevu, 2001.
- NEHRING, Gerd-Dieter. „Razvoj standardnog jezika za vrijeme Austro-Ugarske Monarhije“. *Jeziik u Bosni i Hercegovini*. Ur. Svein Mønnesland. Sarajevo – Oslo: Institut za srpski jezik u Sarajevu – Institut za istočnoevropske i orijentalne studije, 2005, 303–319.
- NEWEKLOWSKY, Gerhard (ur.). *Bosanski – hrvatski – srpski. Bosnisch – Kroatisch – Serbisch*. Međunarodni skup „Aktuelna pitanja jezika Bošnjaka, Hrvata, Srba i Crnogoraca. Beč 27.-28. sept. 2002“. Internationale Tagung „Aktuelle Fragen der Sprache der Bosniaken, Kroaten, Serben und Montenegriner“. Wien 27.-28. Sept. 2002. Wien: *Wiener Slawistische Almanach* 57, 2003.
- NEWEKLOWSKY, Gerhard. *Die Südslawischen Standardsprachen*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften (Philosophisch-Historische Klasse, Schriften der Balkan-Kommission, 51) („1. Einleitung“, 11–14), 2010.
- OKUKA, Miloš. *Eine Sprache – viele Erben. Sprachpolitik als Nationalisierungsinstrument in Ex-Jugoslawien*. Klagenfurt – Wien – Ljubljana – Sarajevo: Wieser Verlag, 1998.
- OKUKA, Miloš. *Srpski na kriznom putu. (Povjesnica, ideologija, jezička zbilja)*. Istočno Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2006.
- RADOVANOVIĆ, Milorad (ed.). *Yugoslav General Linguistics*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 1989.
- RADOVANOVIĆ, Milorad (red.). *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Српску језук*. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 1996.
- RADOVANOVIĆ, Milorad. *Spisi iz kontekstualne lingvistike*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića (Biblioteka Theoria, 40), 1997.
- RADOVANOVIĆ, Milorad. „Planiranje jezika i jezička politika: Principi i tendencije. (Na primeru srpsko-hrvatske relacije)“. *Jazykovedný časopis* 49/1-2 [=Venoované XII. medzinárodnému zjazdu slavistov (Krakov 27. 8.-2. 9. 1998)]. Bratislava: Slovac Academic Press. 57–74, 1998.
- RADOVANOVIĆ, Milorad. „From Serbo-Croatian to Serbian“. In: Kontra (ed.), 2000, 21–35.
- RADOVANOVIĆ, Milorad and Randall A. MAJOR (eds.). *Serbian Sociolinguistics (= International Journal of the Sociology of Language 151)*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2001.
- RADOVANOVIĆ, Milorad. *Sociolingvistika. Treće izdanje*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića (Biblioteka Theoria, 63), 2003 [1979, 1986].

- RADOVANOVIĆ, Milorad. *Planiranje jezika: i drugi spisi*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića (Biblioteka Elementi, 56), 2004.
- ŠKILJAN, Dubravko. *Jezična politika*. Zagreb: Naprijed, 1988.
- ŠKILJAN, Dubravko. *Javni jezik. Pristup lingvistici javne komunikacije*. Beograd: XX vek, 1998. (Zagreb: Antibarbarus, 2000.)
- ŠKILJAN, Dubravko. „From Croato-Serbian to Croatian: Croatian Linguistic Identity“. In: Kontra (ed.), 2000, 3–20.
- ŠKILJAN, Dubravko. *Govor nacije. Jezik, nacija, Hrvati*. Zagreb: Golden Marketing, 2002.
- UNUK, Drago. *Osnove sociolingvistike*. Maribor: Pedagoška fakulteta, 1997.

Milorad Radovanović

On Language Planning Today (The Reminder)

Summary

The article is based both on the author's original theory of language planning process, and on the author's related research done in the 1980s and 1990s (with the goal of monitoring the fate, stratification, and structure of the Standard Serbian language). The basic discussion is oriented to the principles of language planning and/or language policy (corpus planning versus status planning, microplanning versus macroplanning, language planning in narrower sense versus language planning in wider sense, planning in/within the language itself versus planning in connection with/around the language). From the standpoint of the general scientific systematization, language planning activities are located within the frames of so-called macrolinguistics and macrosociolinguistics. From the standpoint of the language planning process, the author's ten phases "standard" model has been elaborated: description, prescription, elaboration, evaluation and reconstruction, as being parts of the corpus planning, acceptance, implementation, expansion and cultivation, as being parts of the status planning (selection is treated as the border region/interface between the two). Variants of the standard language might be promoted institutionally to separate standards in, or for different parts of, the language area (glottopolitical promotion of variants into separate standard languages). The final conclusion should be that both interdia(socio)lectal and interlanguage borders are vague, i.e. fuzzy concepts by definition.

Key words: language planning, language policy, microplanning, Serbian language, standard language variants.

UDK: 811.163.41(497.6)
003.349 (497.6)
811.163.41(497.6)'35

СЛОБОДАН РЕМЕТИЋ*
Академија наука и умјетности
Републике Српске

СРПСКИ ЈЕЗИК У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ И БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

У раду се говори о приликама у вези са књижевним језиком на територији Босне и Херцеговине, с нагласком на стање у Републици Српској, у којој је, амандманом високог представника међународне заједнице на Устав Републике, уклоњен термин *српски језик*.

Кључне речи и изрази: српски језик, ћирилица, политички језици, језичка политика, српски духовни и културни простор.

1. Ових година се на озбиљним адресама могло чути да стварање Републике Српске представља једини озбиљан добитак српске стране у расплету вољом међународних фактора заказаног крвавог грађанског рата на простору некадашње југословенске државе. О последицама последње размирице на овим просторима у домену језика говорено је и писано више него довољно. Чињено је то под кровом и водећих националних научних институција српског народа. О језику и писму у Републици Српској и на простору Босне и Херцеговине у целини говорило се понајвише, по природи ствари, под сводом најмлађе међу њима. У Бањој Луци то се радило првенствено на пригодним научним скуповима организованим поводом десетогодишњице Дејтонског мировног споразума,¹ петнаест,² односно двадесет година постојања Републике

* profsoremetic@hotmail.com

¹ *Република Српска – десет година Дејтонског мировног споразума*. – Бања Лука (Академија наука и умјетности Републике Српске. Научни скупови, књ. VIII, Одјелење друштвених наука, књ. 15), 2005 стр. 725.

² *Република Српска – петнаест година постојања и развоја*. – Бања Лука, (Академија наука и умјетности Републике Српске. Научни скупови, књ. XII, Одјелење друштвених наука, књ. 18), 2007, стр. 991.

Српске³ и сличним приликама. Ова проблематика била је незаобилазна тема и на многим другим научним сусретима међународнога карактера: у Неуму (2001),⁴ Бечу (2002),⁵ да поменемо само неке. О последицама растакања заједничке државе и српско-хрватске језичке заједнице, о позадини настајања квазијезика, односно данашње „полиглосије“ на једнојезичком простору између Бугарске и Македоније на (југо)истику и Словеније на (северо)западу, феномену уникатном у планетарним размерама, писали су, дакле, многи стручњаци код нас и у иностранству (в. нпр.: Ивић 1999; БРБОРИЋ 2001; БРБОРИЋ 2003; КОВАЧЕВИЋ 2001; КОВАЧЕВИЋ 2005; КОВАЧЕВИЋ 2012; РЕМЕТИЋ 2001; РЕМЕТИЋ 2003; РЕМЕТИЋ 2007; РЕМЕТИЋ 2009; РЕМЕТИЋ 2012; РЕМЕТИЋ–БРБОРИЋ 2005; ТАНАСИЋ 2001; ТАНАСИЋ 2012). Познато је, уосталом, да и странци говоре и пишу о једном лингвистичком и више политичких језика (в. нпр. ГРЕШЕЛ 2001: 182). У Бањој Луци је, у организацији Академије наука и умјетности Републике Српске, 25. новембра 2011. године одржан Округли сто *Језик и њисмо у Рејублици Српској*. Истоимени зборник радова, доноси, усуђујем се и овде рећи, верну, пластично дату, неретко до бола јасну слику језичких прилика (и неприлика) на простору Босне и Херцеговине од првих споменика словенске писмености до данас, дословце – од Кулина бана до наших дана. Ако се не варам, међу корицама зборника налази се пет реферата учесника данашњег скупа, уз напомену и жаљење организатора што неки позвани чланови Одбора за стандардизацију српског језика нису могли дати свој допринос Округлом столу, на коме је, између осталог, дат пресек и досадашњих судова и мишљења о наведеној проблематици, исписиваних руком домаћих и страних стручњака. Позване колеге су имале разумевање за молбу организатора да темељно обраде поједина питања, међу којима има и оних која су изазивала или још изазивају недоумице заинтересоване публике. Примат у том смислу припада поприштима најозбиљнијих фалсификовања историјских и научних чињеница, терен најбезочнијег атаковања на српску културну баштину. Јасмина Грковић-Мејџор даровала нам је „генерални преглед средњовековног писаног наслеђа Босне и Хума, у периоду од XII до XV столећа“ (ГРКОВИЋ-МЕЈѢОР 2012: 17).

³ *Рејублика Српска – двадесет година развоја. Достићинућа, изазови и њерсејектине*. – Бања Лука (Академија наука и умјетности Републике Српске. Научни скупови, књ. XXIII, Одјељење друштвених наука, књ. 27), 2012, стр. 973.

⁴ *Jezik i demokratizacija (Zbornik radova)*. – Institut za jezik u Sarajevu. Posebna izdanja, knj. 12, Sarajevo, 2001, str. 348.

⁵ *Bosanski – hrvatski – srpski. Bosnisch – kroatisch – serbisch*. Bosanski – hrvatski – srpski. Bosnisch – kroatisch – serbisch. Međunarodni skup „Aktuelna pitanja jezika Bošnjaka, Hrvata, Srba i Crnogoraca“, Internationale Tagung „Aktuelle Fragen der Sprache Bosniaken, Kroaten, Serben und Montenegriner“, Beč/Wien 27–28. sept. 2002, Wiener slawistischer Almanach, Sonderband 57, Wien, 2003, 328.

„Сажети преглед прилика у вези са типом, статусом и судбином књижевног језика на простору Босне и Херцеговине од времена аустроугарске окупације 1878. до недавног распада српско-хрватске језичке и државне заједнице и данашње тројезичности у домену стандарднојезичке стварности“ дат је у реферату аутора ових редова (РЕМЕТИЋ 2012). На молбу, да не кажем захтев организатора Округлог стола, детаљно је представљена по много чему поучна *Језичка историја у Босни и Херцеговини после Другој светској рати*, текст добијен из руку Срете Танасића, директора Института за српски језик САНУ, раније сарадника Института за језик у Сарајеву, установе задужене да креира и спроводи ту политику. Као на длану се види како језик прати токове на општој друштвено-политичкој позорници, како се на простору најоданијег баштиника одлука Новосадског договора, преко теорије о језичким изразима социокултурних средина, а затим „босанскохерцеговачког стандарднојезичког израза“, функционално равноправног са два варијантама заједничког нам језика, дошло до познате „полиглосије“, до невиђеног атаковања на туђе, у шта спада и изопштавање Петра Кочића, Алексе Шантића, Јована Дучића, Иве Андрића и других наших писаца из круга стваралаца који су писали српским језиком. Бошњаци су стигли до црте која чува од заборавља ону изреку: „Добра вакта ко образа нема“ (РЕМЕТИЋ 2007/2008). Изостала је обећана експертиза правника у вези са толико пута помињаним, а у пракси коришћеним тобожњим „правом народа на властито име језика“, које се не помиње у међународним документима. „То псеудоправо измислили су хрватски филолози 1967. године у *Декларацији о називу и историји хрватског књижевног језика*“, поручује прилог Милоша Ковачевића, а други нису проверавали његову правну утемељеност. Отуда у оквиру помињане „полиглосије“ једино српски не само фактички него и де јуре има статус „лингвистичког језика“. Округли сто завршен је усвајањем закључака, којима ћемо се вратити касније.

2. Трудом домаћих, а и страних стручњака темељито елабориране језичке прилике у централној области старије и новије Југославије до перфекције корелирају са општим друштвено-политичким губањима на простору и у време обеју Југославија, са приликама које су им претходиле и које су настале распадом заједничке државне заједнице. Сасвим је прозирно покриће неподељеног мишљења да терен Босне и Херцеговине баштини статус области са врло неповољним положајем српског језика и његовог писма. Утемељењу изнетог суда, уз последице стогодишњег питонског загрљаја хрватске стране и хрватске политике, значајно доприноси све агресивнији бошњачки филолошко-идеолошки програм, у коме субјективно-емоционални, симболички и политички, дакле квазикритеријуми доминирају над објективно-научним лингвистичким. Томе тзв. „босанском језику“, добијеном (као и у случају хрватског језика)

простим преименовањем књижевнојезичког идиома који је за потребе српског народа половином XIX века реформисао Вук Караџић, грозничаво се, не презајући ни од чега, траже и „налазе“ „докази“ континуитета од почетка словенске писмености на тлу средњовековне Босне и средњовековног Хума. То је онда, разуме се, једини домаћи аутохтони језички израз, док су она два друга унесена из њихових матичних центара. Практичне активности и потези бошњачких институција и појединаца, „који са науком о језику немају никакве или скоро никакве везе, осим настојања да се језиком баве“ (БАБИЋ 2012: 231) не прате адекватни кораци српске стране, с тим да ваља имати у виду да се у сучељавању науке и квазинауке борба, односно расправа не може водити не само истим него ни сличним средствима. Но ипак, стварност налаже озбиљан однос према на први поглед реском резонувању: „Глобално посматрано, могло би се рећи да је српски језик угрожен у БиХ, јер Србија и Република Српска не схватају или не показују да схватају да је спор о језику важан не само за српску културу него и за опстанак српског народа“ (БАБИЋ 2012: 234). У свест наше актуелне генерације угнездо се и мишљење да се у вези са језиком историја на простору Босне и Херцеговине у целисти поновила, и то у свему: од идеје о стварању државног, *земаљског*, односно *босанског* језика до свих фалсификата међу којима доминира идеја издвајања средњовековне ћирилице босанских муслимана и католика као посебног писма под именом „босанчица“ или „босанско-херцеговачка ћирилица“, а добро се зна да иза те „посебности“ стоји српски брзопис који је у доба Твртка Котроманића „пренет са српског двора на босански“. Поновила се историја у детаљима, али у по нас драстично неповољнијим околностима. У доба аустроугарске окупације приоритет придеву *српски* у двочланом називу јединог језика (*српскохрватски језик*) обезбедила је чињеница што смо тада на простору Босне били најбројнији народ. Тада су Срби знали само за ћирилицу. Данас је, вољом страног фактора, из Устава Републике Српске уклоњен лингвоним *српски језик*,⁶ а шта рећи о ћирилици „у коју се Срби куну, а коју заборављају“,

⁶ Високи представник међународне заједнице Волфганг Петрич [Wolfgang Petritsch] је, да се подсетимо, својим декретом инаугурисао и неусклађеност садржаја амандмана LXXI на Устав Републике Српске (*Службени гласник Републике Српске*, бр. 21/02, Бања Лука, 25. април 2002. године, стр. 6) са садржајем амандмана XXIX на Устав Федерације Босне и Херцеговине (*Službene novine FBiH*, 16/2, Sarajevo, 28. travnja/aprila 2002, str. 604 [hrvatska verzija] i str. 608 [bošnjačka verzija]). Петрич се, наима, потпуно оглушио о верзију амандмана који му је благовремено доставила Скупштина Републике Српске: „1. Српски, хрватски и бошњачки језик, ћирилично и латинично писмо равноправно се употребљавају у Републици Српској. Начин такве службене употребе језика и писма уређује се законом.“ У амандману октроисаном Петричевом руком, међутим,

како, јасно и отресито, опомену Миланка Бабић на поменутом Округлом столу (Бабић 2012: 235). Да бисмо што реалније сагледали коцкицу звану језик у целовитом националном и етничком мозаику, подсетимо се да су у време Кочићеве битке у Босанском сабору за једину „нашу наду и утјеху“, примера ради, трговину у Призрену, на Цетињу, у Мостару и Книну држали Срби. Не треба ни питати ко је тада искључиво живео и којим језиком се служио на Цетињу? Живимо у нади „да се неће обистинити други део пророчанства ерудите Дејана Медаковића, по коме ће Црна Гора бити латиничка и католичка земља“ (РЕМЕТИЋ 2012: 54).

3. Учесници Округлог стола „Језик и писмо у Републици Српској“ поздравили су „оснивање Института за српски језик и књижевност Академије наука и умјетности Републике Српске, као важне институције за очување језичког и националног идентитета српског народа у Босни и Херцеговини“ (ОКРУГЛИ СТО: 314). Разуме се да у Републици Српској, државној заједници насталој у крајње неповољним друштвено-политичким околностима, досад није вођена, нити се могла водити осмишљена језичка политика. Многи пропусти и неспоразуми око изучавања и неговања српског језика⁷ проистичу и из нашег несналажења у ситуацији када смо, вољом других, изашли из, такође вољом друге стране, ствараног језичког, као, уосталом, и државног заједништва. Последице наше пословичне недораслости историјским задацима пратиле су и још увек прате послове из домена културне надградње националног значаја. Очекивања од Института за српски језик и књижевност АНУРС ваља сагледавати у контексту одсуства могућности пријема младих стручњака за рад у области националног језика и националне књижевности. Прошле године ниједан, а ове – Министарство науке и технологије одобрило је три научна пројекта са недовољним, практично симболичним, још увек недозначеним финансијским средствима.

На какве све препреке морају рачунати протагонисти језичке политике у Републици Српској сведочи уверавање тамошњих угледних јавних радника да би био контрапродуктиван покушај реализовања закључка Округлог стола по коме је „неопходно не само ускладити него и појачати научне и политичке активности да се у службеној употреби у Републици Српској прогласи **српски језик** (ијекавског и екавског изговора) са **ћирилицом** као примарним писмом“ (ОКРУГЛИ СТО: 313).

стоји: „1. Службени језици Републике Српске су: језик српскога народа, језик бошњачког народа и језик хрватског народа. Службена писма су ћирилица и латиница.“ На другој страни, федерални амандман, и у бошњачкој и у хрватској верзији гласи: „Službeni jezici Federacije BiH su: bosanski jezik, hrvatski jezik i srpski jezik. Službena pisma su latinica i ćirilica.“

⁷ И данас, након смиривања тензија на српској лингвистичкој сцени, појединци угроженост српског језика у Босни и Херцеговини објашњавају и „српском филолошком анархијом“ (Бабић 2012: 234).

4. Неподељено је мишљење позваних адреса Републике Српске да је „неопходно организовано и институционално остваривати политику очувања јединственог српског духовног и културног простора, што омогућава и на шта обавезује Споразум о специјалним паралелним везама између Републике Србије и Републике Српске“, што је и један од Закључака Округлог стола „Језик и писмо у Републици Српској“ (ОКРУГЛИ СТО: 313). „За то су основа политичке тежње Срба, заједнички језик, културна баштина, јединствена просвета“ (Столичић 1995: 110). У том смислу сам, не тако давно, и сам говорио и писао: „Јасно је да јединствени културни простор подразумева јединствен (или бар приближан) школски систем и уџбенике. Примјена европских стандарда омогућује једнака наставна средства и учила у Србији, Црној Гори и Републици Српској. Ако на корицама њемачког правописа пише: 'на снази у Њемачкој, Аустрији и Швајцарској', нема препрека ни за текст на корицама наших уџбеника: „На снази у Србији и Црној Гори и Републици Српској“. Ако смо у Европи, ред је и да се понашамо као други европски народи“ (РЕМЕТИЋ–БРБОРИЋ 2005: 401–402). Има препрека, за неке смо се самоопределили, а неке је та иста Европа поставила. Нема државе Србија и Црна Гора, у Црној Гори је у службеној употреби црногорски језик, српског језика нема у Уставу Републике Српске, а у Србији у званичне документе се уселавају тзв. „босански“ и тзв. „црногорски језик“. Овако замишљен „јединствен културни простор“ није тако давно дефинисан, а ми смо се окупили у контексту немогућности, боље рећи спречености Матице српске, „најстарије књижевне, културне и научне институције српског народа“, и Српске академија наука и уметности да пригодним научним скупом обележе двестогодишњицу рођења свога члана, највећег српског песника – Петра II Петровића Његоша. Наду да ћемо ускоро имати јединствене уџбенике 2007. године потписао сам „у контексту коегзистирања седам буква и више правописа у Републици Србији“ (РЕМЕТИЋ 2007: 495). У време припремања Округлог стола „Језик и писмо у Републици Српској“, у новембру 2011, „сазнао сам од пријатеља и сарадника из Министарства просвете и науке да је у Србији тренутно, колико је њему познато, у оптицају шеснаест буква“ (РЕМЕТИЋ 2012: 59). Таква питања отада не постављам. При ковању данашњих и будућих закључака, планова и програма не смемо губити из вида снагу регионалне свести, иманентне нам особине, озбиљне препреке интеграционим тенденцијама било које врсте. У нашем случају не заборављам како сам пре шеснаест и по година придонео спречавању израде „Правописа специфичности језичког израза Републике Српске“, а недавно сам у Загребу, на озбиљнијој српској адреси, сазнао да наша деца што се рађају у дијалекатски знатно скромније издиференцираним резерватима у Хрватској не могу учити из истог буква. На другој страни потомство исконских Хрвата и новохрвата, деца чакава-

ца екаваца, икаваца, јакаваца, свих кајкаваца, штокаваца икаваца, екаваца и ијекаваца са свим акценатским шаренилом морају се описмењавати по буквару који су њихови преци преузели од „нашег“, односно хрватског Цицерона, рођеног у Тршићу. Историја је према Србима, нема никакве сумње, уистину била и јесте више него немилосрдна, али смо, бар у неким, досадашњим погромима и поломима, у дробљењу и растакању етничког и националног бића, у своме „множењу дељењем“ неретко и сами учинковито партиципирали. Да се, на крају, присетимо речи последњег свеца који је ходио српском земљом, а данас почива у Раковици: „Биће нам боље кад будемо бољи.“

Литература

- БАБИЋ 2012: Бабић, Миланка Ј. „Статус српског језика у Босни и Херцеговини“. – *Језик и њисмо у Републици Српској*, Бања Лука (Академија наука и умјетности Републике Српске. Научни скупови, књ. XXIV, Одјелјење књижевности и умјетности, књ. 13), 231–241.
- БРБОРИЋ 2001: Брборић, Бранислав. „Тројезичност и/или једнојезичност“. – *Језик и демократизација. Зборник радова*. – Institut za jezik u Sarajevu, Posebna izdanja, књ. 12, Sarajevo, 2001, 55–68.
- БРБОРИЋ 2003: Брборић, Бранислав. „Стандардни језик и језички стандард: актуелне ретроспективе“. – *Bosanski – hrvatski – srpski. Bosnisch – kroatisch – serbisch*. Међународни скуп „Актuelна питања језика Вођњака, Хрвата, Срба и Срнгораса“, Internationale Tagung „Aktuelle Fragen der Sprache Bosniaken, Kroaten, Serben und Montenegriner“, Већ/Вien 27–28. sept. 2002, Wiener slavistischer Almanach, Sonderband 57, Wien, 9–37.
- БРБОРИЋ 2000: Брборић, Вељко. „О Скерлићевој анкети у Српском књижевном гласнику“. – *Јужнословенски филолоџ*, Београд (Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ), књ. LVI/1–2, 149–156.
- ГРКОВИЋ-МЕЈДОР 2012: Грковић-Мејдор, Јасмина. „Средњовековно језичко наслеђе Босне и Херцеговине“. – *Језик и њисмо у Републици Српској*, Бања Лука (Академија наука и умјетности Републике Српске. Научни скупови, књ. XXIV, Одјелјење књижевности и умјетности, књ. 13), 17–35.
- ИВИЋ 1999: Ивић, Павле. „Реч на крају“. – *Актуелни проблеми грамаишке српској језика*. Зборник радова са другог, међународног, научног скупа „Актуелни проблеми граматице српског језика“ (Градска библиотека, Суботица, 22–24. октобар 1997). – Суботица–Београд, 307.
- КОВАЧЕВИЋ 2005: Ковачевић, Милош. „Лингвистички аспекти Дејтонског споразума“. – *Република Српска – десет година Дејтонској мировној споразума*, Бања Лука (Академија наука и умјетности Републике Српске. Научни скупови, књ. VIII, Одјелјење друштвених наука, књ. 15), 437–446.
- КОВАЧЕВИЋ 2012: Ковачевић, Милош. „Постоји ли право народа на сопствено име именованом туђег језика“. – *Језик и њисмо у Републици Српској*, Бања Лу-

- ка (Академија наука и умјетности Републике Српске. Научни скупови, књ. XXIV, Одјељење књижевности и умјетности, књ. 13), 297–311.
- ОКРУГЛИ СТО – Језик и писмо у Републици Српској, Бања Лука (Академија наука и умјетности Републике Српске. Научни скупови, књ. XXIV, Одјељење књижевности и умјетности, књ. 13), 2012, стр. 314.
- РЕМЕТИЋ 2001: Реметић, Слободан. „С једног језика на три: премоћ политике над лингвистиком“. – *Jezik i demokratizacija. Zbornik radova*. – Institut za jezik u Sarajevu, Posebna izdanja, knj. 12, Sarajevo, 45–54.
- РЕМЕТИЋ 2003: Реметић, Слободан. „Пут до стандардног језика код Срба и Хрвата: сличности и разлике“. – *Bosanski – hrvatski – srpski. Bosnisch – kroatisch – serbisch*. Међународни skup „Aktuelna pitanja jezika Bošnjaka, Hrvata, Srba i Crnogoraca“, Internationale Tagung „Aktuelle Fragen der Sprache Bosniaken, Kroaten, Serben und Montenegriner“, Beč/Wien 27–28. sept. 2002, Wiener slawistischer Almanach, Sonderband 57, Wien, 245–253.
- РЕМЕТИЋ 2007: Реметић, Слободан. „Језик у Републици Српској у огледалу традиције и новонасталих прилика“. – *Република Српска – њена естетска година њеног језика и развоја*, Бања Лука (Академија наука и умјетности Републике Српске. Научни скупови, књ. XII, Одјељење друштвених наука, књ. 18), 475–500.
- РЕМЕТИЋ 2008: Реметић, Слободан. „Добра вакта ко образа нема (вандализам под плаштом једног континуитета)“. – *Нова Зора* 15–16 (Билећа–Гацко, Јесен/Зима 2007/ 2008), 68–75.
- РЕМЕТИЋ 2009: Реметић, Слободан. „Језик у Босни и Херцеговини у Кочићевом и нашем времену – сличности и разлике“. – *Петар Кочић данас*. Зборник радова, Бања Лука (Академија наука и умјетности Републике Српске. Научни скупови, књ. XV, Одјељење књижевности и умјетности, књ. 6), 417–442.
- РЕМЕТИЋ 2012: Реметић, Слободан. „Језик и писмо у Босни и Херцеговини од Вука до наших дана“. – *Језик и писмо у Републици Српској*, Бања Лука (Академија наука и умјетности Републике Српске. Научни скупови, књ. XXIV, Одјељење књижевности и умјетности, књ. 13), 37–65.
- РЕМЕТИЋ–БРБОРИЋ 2005: Реметић, Слободан и Бранислав Брборић, „Српски језички стандард у свјетлу новоуспостављене тројезичности у оба ентитета Босне и Херцеговине“. – *Република Српска – њена естетска година Дејтонској мировној сјоразума*, Бања Лука (Академија наука и умјетности Републике Српске. Научни скупови, књ. VIII, Одјељење друштвених наука, књ. 15), 387–403.
- СТОЈИЧИЋ 1995: Стојичић, Ђоко. „О програму културног јединства српског народа“. – *Српско њишање данас*. Дрући конгрес српских њишелекџуалаца (Београд, 22–23. април 1994), Београд, 108–112.
- ТАНАСИЋ 2001: Танасић, Срето. „Језичка ситуација у Босни и Херцеговини: комуникацијско јединство и упадљива симболичка разведеност, с нагласком на проблематику у школству“. – *Jezik i demokratizacija. Zbornik radova*. – Institut za jezik u Sarajevu, Posebna izdanja, knj. 12, Sarajevo, 2001, 249–259.
- ТАНАСИЋ 2012: Танасић, Срето. „Језичка политика у Босни и Херцеговини полије Другог свјетског рата“. – *Језик и писмо у Републици Српској*, Бања Лу-

- ка (Академија наука и умјетности Републике Српске. Научни скупови, књ. XXIV, Одјелјење књижевности и умјетности, књ. 13), 171–222.
- GRÖSCHEL 2001: Gröschel, Bernhard. „Bosnisch oder Bosniakisch? Zur glottonymischen, sprachpolitischen und sprachrechtlichen Fragmentierung des Serbokroatischen“. – *Lingua et lingue, Festschrift für Clemens-Peter Hebermann zum 60. Geburtstag*, Achen, 2001, 157–172.
- KOVAČEVIĆ 2001: KOVAČEVIĆ, Miloš. „Jedan ili tri jezika“. – *Jezik i demokratizacija*. Zbornik radova. – Institut za jezik u Sarajevu, Posebna izdanja, knj. 12, Sarajevo, 33–44.

Слободан Реметич

СЕРБСКИЈ ЈАЗИК В РЕСПУБЛИКЕ СЕРБСКОЈ И В БОСНИ И ГЕРЦЕГОВИНЕ

Резюме

Актуалне обстоятелства, касајући се србског језика и писма на територији Републике Српској и Босни и Герцеговини у целом, разматрају се у контексту последица распада општег југословенског државства и србохрватског језичког друштва. У настојачој раду аутор напомиње о фону и генезису образовања теперешне „полиглосије“, јављајуће се резултатом преименовања бившег општег србохрватског језика, по сути дела језичког модела, кога, за нужди србског народа и његове културе у средини XIX века реформиовао Вук Стефановић Караџић. Задавши се циљем предузети агресивну атаку, замислилу другима, на србско језичко и културно наслеђе, значајну улогу у овом делу играо т. наз. „право народа на сопствено називање језика“, псевдоправо, придумано хрватским филолозима у 1967. години. Угрожавајућем стању србског језика и кириллице, србског националног писма, у Босни и Герцеговини содействује такође међународно друштво, чије поправки к Конституцији Републике Српској содействовали вычеркивању термина „србски језик“. У раду подчеркива се решимост надлежних учређених Републике Српској продужити институционално очување јединог србског духовног и културног простора, што обезбеђује и к чему обавезује Саглашење о специјалним паралелним везама међу Републиком Србијом и Републиком Српском.

Кључеве слова: србски језик, кирилица, политичке језике, језичка политика, србско духовно и културно просторање.

СРЕТО З. ТАНАСИЋ*
Институт за српски језик САНУ
Београд

ЗНАЧАЈ НАУЧНИХ ИНСТИТУЦИЈА ЗА СТАТУС СРПСКОГ ЈЕЗИКА**

У раду се полази од неоспорне чињенице да у свакој организованој држави, са дефинисаном и утврђеном националном политиком, у домену бриге о националном и културном идентитету питању језика припада место од највећег значаја. Сходно томе, научне институције које се баве изучавањем националног језика морају имати статус који ће омогућавати да испуњавају своју мисију. Колико је данас код нас развијена свијест о значају научних институција за статус српског језика показаће се и указивањем на проблеме с којим се оне сусрећу у раду и указивањем на проблеме из домена језичке политике у Србији. О томе се највише говори на примјеру рада и положаја Института за српски језик САНУ, научне институције чији је основни задатак – проучавање српског језика. Уз истицање слабости и помањкања друштвене бриге за научне институције из ове области износе се и неки предлози који би допринијели побољшавању државне стратегије у језичкој политици.

Кључне речи: наука, српски језик, национална стратегија, језичка политика.

Данас бих хтио, на скупу организованом под оваквим називом, да поменем нека значајнија питања која се тичу институција чији је задатак – проучавање и његовање српског језика. Полазим од тога да се подразумева да у свакој организованој држави, са дефинисаном и утврђеном

* Sreto.Tanasic@isj.sanu.ac.rs

** Рад је настао у оквиру пројекта 178021 – *Опис и стандардизација савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, у Институту за српски језик САНУ.

националном политиком, у домену бриге о националном и културном идентитету питању језика припада место од највећег значаја. Сходно томе, научне институције које се баве изучавањем националног језика морају имати статус који ће омогућавати да испуњавају своју мисију.

За успјешно планирање и провођење језичке политике незамјенљиву улогу имају националне научне институције. Проучавањем српског језика на свим нивоима, на дијахроном и синхронном плану, оне стварају темеље за успјешно планирање и провођење језичке политике, а једине су компетентне да држави у сваком тренутку дају стручну подршку у овоме послу. Добра сарадња научних институција и државе чини предуслов за успјешну језичку политику у свакој држави, па и нашој. И – што је веома важно – брига о статусу српског језика, послови на језичком планирању, језичкој политици и језичкој стандардизацији – представљају стални процес. Језик је најбољи чувар прошлости једног народа, ризница његовог духовног блага, најпоузданији свједок о материјалном благу и историји једног народа; национални језик је и пратилац друштва у актуелном тренутку. Добро уређен језик, са осмишљеном језичком политиком, услов је за добру и културну комуникацију у држави у свим видовима друштвеног живота. На крају, језик својим идентитетом најбоље чува национални идентитет и културу. Данас уједињена Европа посебно истиче обавезе свих земаља и народа да чувају своје националне и културне посебности, не затварајући се у себе, већ уносећи те посебности у заједничку европску ризницу културе и градећи тако културно богатство у европском идентитету.

У вријеме настанка модерних европских држава управо стога се и оснивају (неке додуше имају и дужу традицију у томе) националне научне институције за бригу, проучавање и неговање националних језика. И ми нисмо у томе били изузетак. Тако је основана Матица српска, која је пошла у сусрет националном ослобођењу и стварању српске државе. Тако је основано и Друштво српске словесности, претеча Српске академије наука и уметности и њеног Института за српски језик, тако је основан и Лицеј, претеча Универзитета у Београду, па онда и други српски универзитети. Дакле, у Србији имамо инфраструктуру у виду значајних и угледних институција на које се може и мора наша влада ослањати, и с њима у сарадњи осмишљавати језичку политику, како у погледу језичког планирања тако и у погледу провођења језичке политике. Слободно се може рећи да нема успјешне националне политике ако у њу није уграђена језичка политика јер се тако може успјешно водити одговорна политика у очувању националног интегритета, заштите културне баштине и културног идентитета.¹ Ово није прилика да се говори о томе зашто

¹ Многа питања која се тичу статуса српског језика данас, значаја језика у очувању националног и културног идентитета и др., предмет су књиге ПИПЕР 2010.

ове институције у држави Југославији, у којој се први пут у новијој историји нашао готово сав српски национални корпус, нису имале могућност да у довољној мјери воде рачуна о статусу српског језика. О томе се доста писало у посљедњим деценијама.²

Распадом државе Југославије дошло је до промјена значајних за српски народ на свим плановима, па и кад је у питању и његов језик. Док је у југословенској заједници питање српског језика у Срба било условљено односима у држави, начином рјешавања таквих питања међу републикама и народима, углавном са неповољним посљедицама по српски језик, данас језичка политика не мора да буде директно зависна од других народа који се служе српским језиком, називајући га (по самопрокламованом праву) другим, својим именом. Ипак то не значи да данас немамо проблема у вези са функционисањем српског језика, са његовим статусом у Србији и другим државама, бившим југословенским републикама у којима живе Срби,³ да нема проблема у вези са језичком политиком. У посљедњих двадесетак година било је много случајева да се статус српског језика доводио у питање на различитим странама, па су се кривотвориле и прекрајале чињенице везане за српски језик, па су се присвајали и присвајају дијелови српске књижевности, писана баштина – све до најзначајнијих споменика, бисера европске културе. Варијације српског језика проглашаване су за посебне језике, на једној страни, док се српском народу негдје ускраћује право на име његовог језика, а негдје се у службену управу и школство уводе новопроглашени језици, а забрањује се употреба српског језика. И у самој Србији тражено је и тражи се да се преименовани српски језик доводи у ранг посебног језика и да се омогући школство на њему и под неадекватним именом. Уз то, као логичан слијед, ти творци „нових језика“ дају себи за право да кажу шта ће из српског језика узети за себе, а шта ће оставити српском језику. Држава по правилу у таквим случајевима није ни на вријеме ни адекватно реаговала. Није се сналазила ни кад су посриједи били проблеми унутар саме државе, па је својим одлукама подржавала такве захтјеве, какви се у уређеним европским земљама не би могли ни кандидовати, а камоли одобрити, и тиме наносила штету властитом језику, књижевности и култури. И, по правилу,

² Својевремено је то питање на добар начин отворено књигом Павла Ивића (Ивић П. 1971), а добро је познато како су на појаву књиге реаговала тадашња партијско-државна руководства заједничке нам државе. Повећи списак релевантне литературе, који, истина, није ни близу потпуности, може се наћи и у раду Таназић 2012.

³ О положају српског језика у БиХ и Републици Српској говорило се и писало доста у посљедње вријеме, а један цјеловит увид може се добити из Зборника радова са Округлог стола „Језик и писмо у Републици Српској“ (Округли сто).

није се ослањала на научне институције и Одбор за стандардизацију српског језика.

Није само у овом домену неповољно стање. Можемо га констатовати и у многим другим доменима: у школству, од основне школе до универзитетског образовања,⁴ затим у погледу тога какав је језик у средствима информисања, администрације, у погледу статуса ћирилице,⁵ исто тако и кад је ријеч о бризи о српском језику у дијаспори и у славистичким центрима.

Има доста разлога за тврдњу да се у Србији језичка политика не води на задовољавајући начин, а на основу праксе из ове области, могли бисмо рећи да у нашој држави језичка политика на прави начин још није ни утврђена. По много чему се може тврдити да нема ни јасне свијести о томе шта је то језичка политика, какво је њено мјесто у укупној националној политици, како се она утврђује, каква је улога струке у томе, и како се она проводи. Задатак је националних научних институција које се баве српским језиком и лингвиста, на једној, и државе, на другој страни, да заједнички утврде језичку политику и осмисле и усвоје стратегију за њено остваривање – кажемо *остваривање*, јер то је стални процес, као што је уопште вођење националне политике стална обавеза државе.

Да се и у српском друштву у прошлости, у вријеме стварања самосталне државе и њених институција, знало какво мјесто има језик за националну културу и национални идентитет, говори и чињеница да смо приликом оснивања националних институција поступали слично као и други европски народи. О томе нас, служећи се архивском грађом САНУ и списима академика Александра Белића, Симе Ћирковића и других, и о идејама којим су се руководили оснивачи Друштва српске словесности (1841) и његови каснији настављачи, обавештава академик Ирена Грицкат. Она каже: „Основна преокупација далеке претходнице данашње Академије била је 'словесност', именована тако према руском одн. славеносрпском термину, духовна област широког опсега, чији је предмет био неговање 'слова' (речи), складног вербалног изражавања и правилног стављања мисли у речи. И даље, пошто је то била национална уставна, њена је делатност требало на првом месту да се односи на унапређивање српске речи и српске мисли о властитим вредностима.“ (Грицкат 1996: 2). У том смислу подсећа нас академик Грицкат да су се негдје прве такве институције и називале језичким друштвима, а да је Француска академија „као свој први задатак поставила систематизацију језичког и

⁴ О томе се говори у раду Ковачевић 2012, као и у његовом прилогу у овој зборнику.

⁵ О (незадовољавајућем) положају ћирилице може се доста информација добити у хрестоматији Ковачевић (ур.) 2013.

књижевног стваралаштва. Слично се дешавало и у другим земљама, па је тако било и у нашем суседству...“ (Исто: 3). И тако се са развојем те научне институције до Српске академије наука и уметности у њеним приоритетима налазила брига о језику. Ми тај пут овдје нећемо пролазити, јер се то све налази у поменутом раду академика Ирене Грицкат и другдје⁶. Задржаћемо се код 1947. године, када је при САНУ основан Институт за српски језик.

Институт за српски језик основан је 15. јула 1947. године са Александром Белићем на челу. У њега су из Академије пренесени сви велики истраживачки задаци у области језика који су се морали обављати тимски, на првом мјесту израда великог Академијиног речника српског језика, послови на изучавању народних говора и савременог српског језика.⁷ Директор Института и председник Академије академик Александар Белић пренио је у Институт и сва три часописа које је послје Другог свјетског рата поново покренуо: *Српски дијалектолошки зборник*, *Јужнословенски филолој* и *Наш језик*. Нешто касније у Институту је отворен и Старословенистички одсек, а равно пре три деценије и Етимолошки одсек. Тако је Институт заокружио своју програмску физиономију: предмет његова рада била су дијахрона и синхрона изучавања српског језика. Уз ангажовање готово свих тада малобројних кадрова са Универзитета и већег броја истакнутијих средњошколских професора и других културних радника у Институту је започето стварање нових кадрова. Одмах је доведено четворо младих сарадника, између којих ће троје постати угледни академици – Ирена Грицкат, Милка и Павле Ивић. Такву програмску оријентацију Институт је задржао до данас: систематско изучавање српскога језика на дијахроном и синхроном плану и израда великог Речника САНУ, издавање научних публикација и изграђивање научних кадрова. Успјеси Института на сва три плана видни су кроз све године постојања и рада, са осцилацијама које се могу видјети у појединим периодима и које су у директној вези са друштвеним околностима у којима се радило. Послије видљивог застоја у кадровском развоју почев од деведесетих година, које је пратило осипање кадрова, данас је на научним пројектима у Институту запослено нешто преко шездесет сарадника, од којих је више од једне трећине са докторатом, а више од једне трећине на докторским студијама или изради докторских дисертација по старом систему. Сва три часописа су посљедњих година редовно излазила, као редовне годишње публикације, а покренут је и четврти – *Лингвистичке актиуелности*, први језички часопис на српском простору који поред папирне има и електронску верзију. Уз то, поред постојеће још међуратне едиције

⁶ Видјети и Зборник 2007.

⁷ Види СТЕВАНОВИЋ 1960; 1974; ТАНАСИЋ 2010.

Библиотека Јужнословенској филологија, покренута је нова едиција *Монографије*, у којој се сваке године објави по неколико наслова. Тако је данас Институт за српски језик и једна од најважнијих адреса кад су покриједи лингвистичке публикације.

Свјесни смо, и морамо бити сагласни у томе, да се језичка политика у оквиру укупне националне политике мора темељити и на резултатима науке, па да и научне институције у тој области, свакако и Институт за српски језик, морају бити спремне да увијек буду држави на услузи приликом рјешавања свих питања везаних за језичку проблематику. Зато смо се прије неколико година и укључили у дискусију о Нацрту стратегије научног и технолошког развоја Републике Србије и, имајући у виду значај и специфичности науке о српском језику и препознајући Институт за српски језик САНУ међу институцијама које су носиоци послова од националног и државног значаја у области хуманистичких наука – предложили да се они формулишу на следећи начин:

Министарство ће у области науке о српском језику подржавати дугорочне пројекте који се односе на проучавање српског језика у целини – на дијахроном и синхроним плану. Поред израде РСАНУ, иу су проучавања српског дијалекатског комплекса и израда лингвистичких атласа који се иичу српског језика, етимолошка проучавања српског језика и израда Етимолошког речника српског језика, проучавање српског језичког наслеђа и израда одговарајућих речника сјарог језика, те систематско проучавање савременог српског језика на свим нивоима и у свим видовима функционисања у складу са најновијим научним достигнућима, иио ће омогућити писање модерних и савременог језичког ситуацији примерених инструмената српског стандардног језика – описних и нормативних граматики и нормативних речника различитих врста. Министарство ће подстицати да се кроз реализацију ових задатака израђује научни подмладак и ииме јача научна база. У наредном периоду Министарство ће подржавати кадровско, техничко и материјално јачање најзначајнијих националних институција у овој области – САНУ и њеног Института за српски језик, Матице српске и других институција у мери у којој се оне укључују у ове послове од кључалног значаја.

Министарство ће у сарадњи са најпозванијим институцијама подржавати најзначајније часописе и друге научне публикације у овим областима, у складу са објективним и овим научним областима примереним критеријумима.

Наука о српском језику је део славистичке науке, у којој се за публиковање резултата равноправно користе сви словенски језици, укључујући српски језик. Публиковањем на српском језику не доводи се у питање досијуности резултата најширем кругу заинтересоване и квалификоване научне јавности у свету. Објављивање на енглеском или неком другом

свјетском језику њожељно је само за оне рагове чији значај њревазилази оквире славистиике у најширем значењу.

Готово идентичан текст достављен је у првој половини ове године и Националном савету за културу, једној од ријетких државних институција која је осјетила потребу да се у осмишљавању националне стратегије у области културе обрати за сарадњу Институту за српски језик САНУ. Иначе, као да још нисмо сасвим искорачили из времена када је држава и „ресорна“ бирократија знала шта је интерес науке и да има првенствени задатак да науку, посебно националне научне дисциплине, штити од њених научника.

Имајући у виду да се данас нисмо састали да бисмо рјешавали конкретне проблеме у вези са функционисањем српског језика који се посљедњих година не рјешавају, него се само увеличавају, а који стоје на путу у реализацији програмских задатака Института и других научних институција, само бих поменуо неке најкрупније који су у оквиру теме овог рада, а с тим проблемима сусрећу се и друге институције у овом домену своје дјелатности (о другим, многим, говори се у другим излагањима, зато ће они овдје бити помињани колико захтијева план овога рада).

Садашњи начин финансирања научног рада све више пријети да доведе до уништавања националних институција као што је Институт за српски језик САНУ. А у Институту се, да се подсјетимо, реализују дугорочни пројекти од националног значаја. Институту овога типа морају да се преко пројекатског финансирања такмиче на тржишту са много институција, међу којима су и оне са већ обезбијеђеним материјалним статусом за основну дјелатност, затим институције које ни издалека немају такав значај за национални идентитет. Све краћи рокови на које се заснивају пројекти узимају све више времена за припрему пријаве на конкурс и правдање завршених послова. Сваких неколико година научне институције су у ситуацији да обезбјеђују средства за свој опстанак. Неуспјех на неком од институтских пројеката из било којих разлога довео би у питање рад нашег института и остатак дуго изграђиваних кадрова у тој области. Поред тога, све мање издвајање средстава за материјалне трошкове на пројектима и нередовне уплате тих средстава додатно отежавају ионако тешку ситуацију. Већ једном сам јавно рекао: „Дошло је време да се схвати и призна да је финансирање института у којим се изучавају националне дисциплине неадекватно, преко пројеката, где су научници стално у положају хонорараца, где се сваких неколико година иде на конкурсе као да се полази из почетка. Зато се као приоритетни задатак поставља прелазак на буџетско финансирање Института за српски језик САНУ и обезбјеђивање на тај начин његовог стабилног пословања.“

У вријеме када од ресорног, традиционално сиромашног, министарства многи траже помоћ за публикување различитих дјела потребно би

било обезбједити стабилно финансирање оних публикација које су у функцији представљања резултата рада научних институција од националног значаја. Без тога готово да резултати и немају своју вриједност. Тога су били свјесни великани српске и европске филологије академици Љубомир Стојановић и Александар Белић када су равно прије сто година покретали *Јужнословенски филолоџ*: „Данас има већ приличан број часописа посвећених различитим деловима славистике или њеном целом обиму. Довољно је поменути само *Archiv für slav. Philologie*, *Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности Имп. Академіи Наук*, *Рускій Филолологическій Вѣстникъ*, *Филологическія Записки*, *Listy filologické*, *Prace filologiczne*, *Rocznik slawistyczny*, *Časopis pro moderní filologii* – да друге још специјалније часописе, зборнике различних словенских академија, научних друштава и универзитета, тако исто и зборнике издања у којима има славистичких расправа и не помињемо – па да буде свакоме јасно да је на развоју славистичке периодичке литературе доста урађено, и да се све више ради. Појава тако специјалних часописа као што су *Rocznik slawistyczny* у Пољака, који је посвећен скоро искључиво словенској лингвистици, или *Časopis pro moderní filologii* у Чеха, иако он није искључиво посвећен славистици, показује без сумње напредак славистике последњих година, и чак полет у извесном правцу.

Према овоме развоју славистике и према потреби, да се и у нас развије у овом правцу живљи рад, којим ће се помоћи, колико се буде могло, и општим испитивањима о словенском језику и проучавању многих тамних страна нашега језика, са покретањем филолошко-лингвистичког повремениг списа на нашем језику није се могло више оклевати. Јер иако у нас има академија и научних друштава која објављују научне радове и из славистике, иако има књижевно-научних часописа у којима се каткада критички пропраћају и новија дела из различитих њених области, ипак ми нисмо још имали часописа којему би био једини задатак – проучавање нашег језика у вези са осталим јужнословенским и другим словенским језицима и испитивање њихових језичких споменика. Ту празнину, према својој снази и средствима, треба да попуни 'Јужнословенски филолог'" (*Поводом њокрећања „Јужнословенској филолоџа“, 1–2*). Такође, академик Белић је схватио неопходност постојања часописа за изучавање савременог српског језика и језичку културу и покренуо је, *ирије осамдесет њодина*, часопис *Наш језик*. Већ на почетку, у првом броју, дати су разлози и намјере с којим се покреће овај часопис: „Наш програм је врло прост и разумљив: ширење у што већој мери међу претставницима нашег образованог друштва правилних погледа о нашем књижевном језику и о језику уопште; изношење сметњи његову правилноме развоју и предлагање онога чиме би се каква неправилност или језичка погрешка могла заменити. Да би се овај програм могао остварити, потребна

је сарадња и живо интересовање за питања ове врсте нашег образованог света. Уредништво ће увек радо и примати питања својих читалаца и на њих одговорати, не би ли тако потстакло и друге да учествују у овом живом општењу уредништва са свима пријатељима нашег језика. Исто онако као што је главни покретач овог часописа била жеља да се помогне нашим књижевницима и свима другим који траже поуке о своме матерњем језику, тако љубав према књижевном језику треба да се огледа у сваком прилогу његовом. И онда када се буду износили недостаци књижевног језика каквог дела, и када се буде вршила анализа језика каквог писца или када се у тражењу правих језичких особина морадне и одбацили понешто за што је везано име кога од ауторитета наших – то ће се вршити само с намером да се дође до истине. Зато ће се објављивати и примати прилози написани само у духу трпеливости, помирљивости и узајамног поштовања. Објављујући први број овог часописа, ми њиме показујемо како мислимо остваривати свој задатак“ (*Наша реч, Наш језик* I/1, 1932, 1–3). Данас се слободно може рећи да часопис *Наш језик* садржи највећи корпус научних радова који се баве питањима савременог српског језика, стандардолешким питањима и питањима језичке културе.⁸ У *Јужнословенском филолоџу* су се јавила сва значајнија имена српске и јужнословенске филологије и лингвистике и готово сва најзначајнија имена из свијета славистике за посљедњих сто година. „Једном ће потоња поколења ишчитавати историју наше лингвистичке средине са страница Јужнословенског филолога“, написала је Милка Ивић, историчар лингвистике свјетског гласа (Ивић 1994: 3). Као што смо рекли, Институт је од свога оснивања добио у задатак и бригу о издавању ових реномираних српских лингвистичких публикација.

У овом тренутку, сто година касније, у ситуацији смо да морамо поставити питање да ли је савремено српско друштво свјесно значаја које имају периодичне публикације у области националних наука, а свуда у свијету међу њима је наука о националном језику на првом мјесту. Ако занемаримо декларативну подршку, могли бисмо рећи да смо данас даље него прије сто година. Публиковање три најстарија српска језичка часописа *Српској дијалектолошкој зборника*, *Јужнословенској филолоџи*⁹ и *Нашеј језика* (прва два су стогодишњаца, трећи је такође већ превалио осамдесету годину, а сви уживају велики углед и ван граница српске науке) посљедњих година све озбиљније се доводи у питање. Ни издалека се не добијају средства за нормално финансирање, њихово излагање се

⁸ Комплетну библиографију тих радова урадили су сарадници Института; она је објављена у јубиларном броју часописа – в. Живановић и др. 2012.

⁹ У јубиларном броју за 2013. годину објављена је библиографија радова у ЈФ изашлих за сто година његовога постојања (Голубовић 2013).

добрим дијелом одржава захваљујући ентузијазму; у овој години за штампу посљедња два нису додијељена ни минимална средства – а то се, да подсјетимо, није десило ни прије петнаестак година, у години када нас је бомбама засипао „милосрдни анђео“. Није утјешно сазнање да слично пролазе и друге институције које издају значајне лингвистичке часописе. Када се неко дуже времена бави овом проблематиком, има разлога да повјерује да се посљедњих година не траже начини како да се повећавају средства за стабилно финансирање ових гласила, већ да се праве укрштенице кроз које ће се провући што мање часописа који ће добити каква-таква средства. Већ неколико година издавачи ових публикација се боре са наopakим критеријумима за вредновање научних часописа које прави извјесни стручњак са не баш завидном научном библиографијом, а који са лингвистиком и науком о српском језику такође нема везе. И поред једнодушне критике цијеле научне заједнице, њему се и даље повјерава тај „посао“. Такође се као врхунско мјерило намеће постојање неког часописа на различитим бјелосвјетским листама, листама које познају и којима је уопште до лингвистике стало као до лањског, а до славистике и србистике као до преклањског снијега!¹⁰ На истим мукама се налазимо и кад су посриједи друге публикације, монографије, зборници. Ако желимо да наше националне институције у области језика извршавају своје програмске задатке, морамо промијенити и политику финансирања лингвистичких публикација из националних научних дисциплина. У уређеним земљама пројекти и публикације од националног значаја не доводе се у питање, не долази до застоја у њиховом финансирању тако да у току тих застоја буду поништени и резултати из претходних периода.

Иако је у Институту за српски језик САНУ у посљедњој деценији знатно поправљена кадровска ситуација, брига о кадровском развоју је стална Институтова обавеза: да не бисмо долазили у ситуацију у каквој смо били – да се смањује број научних радника – и да бисмо боље кадровски покрили поједине секторе рада. Међутим, због неразријешених питања у вези са школовањем кадрова при преласку на болоњски систем, данас је пред научним институтима и другим научним институцијама као што је, нпр., Матица српска, велики проблем школовања на докторским студијама јер држава није недвосмислено ријешила питање како се они школују, односно ко сноси трошкове тог школовања. Ни сарадници ни институти не добијају за то потребна средства, која су за њих неподношљиво велика. Тако данас имамо ситуацију да је на докторским

¹⁰ Овоме се може додати још повећи списак „ситница“ домаће провенијенције, које као да су смишљене са циљем да се одгоди, одуговлачи додјела било каквих средстава, да се „добије на времену“. Тако се десило да у 2013. часописи националног значаја нису ни финансирани.

студијама огроман број студената, а да оне нису осмишљене тако да би биле (и) у функцији кадровског попуњавања и подмлађивања у најзначајнијим националним институцијама.

Данас Институт за српски језик САНУ ради у изузетно тешким условима и готово да је дошао у ситуацију кад ће од институције која је успешно обављала све своје програмске задатке почети да знатно заостаје у том погледу, умјесто да иде у корак с временом у развоју како би могао ваљано испуњавати своје обавезе. Тешко се може говорити да су обезбијеђени услови за рад овог и других института националних дисциплина док се не врати једини прихватљив начин њиховог материјалног ситуирања: буџетско финансирање. Министарство задужено за науку треба да обезбиједи такав материјални статус Института за српски језик САНУ да би он могао извршавати програмске задатке и бити на услузи држави приликом рјешавања свих проблема у вези са језиком и језичком културом. Ни научни пројекти Српске академије наука и уметности, ни издавање њених публикација, да се подсетимо, нису у бољој ситуацији.

Доста од реченога односи се и на Матицу српску, тј. све кад се ради о реализацији послова из области језика (о чему је овдје ријеч), а који су у њеном дјелокругу – израда рјечника савременог српског језика, који се не могу обављати без створених предуслова на сличан начин, без, прије свега, школовања стално запослених кадрова. Данас се почесто на српко-хрватском простору јављају поједини научници, професори, па и институције, који покушавају да подијеле граматичке и лексичке потенцијале српског језика: да себи, за новопроглашене језике, узму оно што им се свиђа, а да српском језику оставе оно што им се, из овога или онога разлога, не допада. Матица српска има лексичку грађу сакупљану и за ранији шестотомни и за једнотомни рјечник (као и Институт, уосталом). Она би увијек могла да процијени да ли та „подјела“ има икаквог упоришта у језичкој стварности, ако би јој се, разумије се, неко из државних органа обратио с таквим питањем. Она би, дакле, у таквим и многим другим приликама могла и морала бити на услузи српској држави и српској култури. Међутим, она би за то морала имати на располагању средства и довољан број запослених школованих кадрова. Нису то послови који се могу радити на мобу – кад некоме падне на памет да консултује реномирану установу око таквих важних питања. Матица српска је такође издавач реномираних лингвистичких часописа и има исте проблеме с њиховим штампањем.

Све досад изнесено у доброј мјери се односи и на друге научне институције: кад је у питању њихова научна дјелатност која се везује за научне пројекте, као и кад се ради о издавању публикација. То су они факултети на којима се студира и проучава српски језик. Они већ сада имају кадрове који би могли осмислити како да се организују студије српског језика на другим филолошким студијским групама, како на другим на-

ставничким студијама, а како на другим факултетима, и – како да се за то ствара неопходан кадар. То ће се и учинити кад/ако наша држава схвати да је то битно државно питање.

На крају би се речено могло свести на сљедеће закључке у вези са значајем научних институција за статус српског језика.

1. Полазећи од општеприхваћене истине да је српски језик један од темељних елемената српског националног идентитета, сагласни смо да статус српског језика данас у Србији у много чему не одговара његовој значају и улози у очувању националне културе, свијести. Потребно је у државној стратегији обезбиједити статус српског језика и научних институција у области српског језика примјерен и значају српског језика и научних институција како би оне могле испуњавати своју мисију везану за статус српског језика.

2. Наша најзначајнија научна институција основана ради проучавања језика јесте Институт за српски језик САНУ; његов основни задатак је: а) проучавање савременог српског језика на синхронном и дијахронном плану, у складу са најновијим достигнућима у лингвистици, што омогућује иновације у стандарднојезичкој норми и израду инструмената стандардног језика; израда великог националног рјечника српског језика и других рјечника од националног значаја, српског дијалектолошког атласа, б) стварање научног кадра за обављање тих сложених послова. У вези с тим, Институт је издавач три најстарија језичка часописа, са великим угледом у свијету славистике: *Српској дијалектолошкој зборника* (1905), *Јужнословенској филологији* (1913) и *Нашеј језика* (1932). Да би Институт могао одговорити на обавезе које се пред њега природно постављају, потребно је да се значајно побољша његов статус.

2.1. Потребно је да се у националној стратегији, и промјеном у законодавству, обезбиједи положај Института примјерен његовој улози у пословима везаним за српски језик. То значи да се мора промијенити начин његовога финансирања – са увијек неизвјесног пројекатског прећи на буџетско финансирање, као што се финансирају и државне високошколске установе. 2.2. У законима о високом образовању и научном раду треба изнаћи модел за финансирање докторских студија младих научника како би се обезбиједио континуитет кадровског развоја у Институту за српски језик САНУ и другим научним институцијама у складу са садашњим и будућим, све већим, задацима пред њима.

2.3. Потребно је да се у сарадњи са научном заједницом изнађе модел трајног и адекватног финансирања научних часописа и других публикација у области српског језика према критеријумима примјереним овој научној дисциплини од националног значаја.

3. Потребно је да се у сарадњи са научном заједницом обезбиједи посебан начин финансирања свих научних пројеката из области српског језика с којим би и наставно-научне и научне институције, међу њима и

Институт за српски језик САНУ, конкурисали за реализацију научних задатака изван своје основне дјелатности, посебно за финансирање пројеката који су у најдиректнијој вези са обезбјеђивањем статуса српског језика и успјешног вођења језичке политике.

4. За остваривање задатака који се односе на статус научних институција чији предмет проучавања је српски језик потребно је да се успостави боља, потпунија и сврсисходнија стална сарадња између тих институција и државе, имајући у виду и улогу коју у томе треба да има Одбор за стандардизацију српског језика, са сједиштем у Институту, као кровно стручно тијело за обједињавање кадрова, креирање језичке политике и послова у области стандарднојезичке проблематике, као и давање предлога држави из области књижевнојезичке политике као битног елемента укупне националне политике. Потребно је да Влада Републике Србије задужи министарства у чијем домену је на било који начин и брига о српском језику да с релевантним научним институцијама и Одбором за стандардизацију српског језика успоставе чврсту сарадњу на пословима језичког планирања и провођења језичке политике.

Цитирана литература

- ГОЛУБОВИЋ, Ана. „Библиографија часописа Јужнословенски филолог I“ (1913) – *LXVIII* (2012), *Јужнословенски филолог LXIX*, Београд, 2013, 525–671.
- ГРИЦКАТ-РАДУЛОВИЋ, Ирена. „Наука о језику у делатности академије“, *Глас САНУ CCCLXXIX*, Одељење језика и књижевности, Књига 15, Београд, 1996, 1–83.
- ЖИВАНОВИЋ, Владимир. Марина Спасојевић, Драгана Цвијовић, Анета Спасојевић, „Наш језик I–XLIII – Библиографија са регистрима (1932–2012)“, *Наш језик XLII/3–4*, Београд, 2012, 139–280.
- Зборник Института за српски језик САНУ* 1, Београд, 2007.
- ИВИЋ, Милка. „Педесети број Јужнословенског филолога“, *Јужнословенски филолог L*, Београд, 1994, 1–3.
- ИВИЋ, Павле. „Српски народ и његов језик“, Српска књижевна задруга, Београд, 1971.
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. „Статус српског језика на српским универзитетима“, зб. *Филологија и универзитет*, Филозофски факултет у Нишу, 2012, 13–25.
- КОВАЧЕВИЋ, Милош (ур.). *У одбрану српске ћирилице – хрестоматија*, Просвјета, Пале, 2013.
- ОКРУГЛИ СТО – *Језик и његово улогу у Републици Српској* (прир. Слободан Реметић), Бања Лука (Академија наука и умјетности Републике Српске. Научни скупови, књ. XXIV, Одљење књижевности и умјетности, књ. 13), 2012, стр. 314.
- ПИПЕР, Предраг. *Српски између великих и малих језика*, треће, допуњено издање, Београдска књига, Београд, 2010.

- СТЕВАНОВИЋ, Михаило, Белић, Александар. *Наши језик X/3–6*, Београд, 69–80, 1960.
- СТЕВАНОВИЋ, Михаило. „Институт за српскохрватски језик и програми његова рада“, *Наши језик XX/1–5*, Београд, 1973–74, 1–10.
- ТАНАСИЋ, Срето. „Александар Белић и Институт за српски језик“, *Наши језик XLI/3–4*, Београд, 2010, 107–111.
- ТАНАСИЋ, Срето. „Језичка политика у Босни и Херцеговини последице Другог свјетског рата“, *Језик и њисмо у Републици Српској* (прир. Слободан Реметић), Бања Лука (Академија наука и умјетности Републике Српске. Научни скупови, књ. XXIV, Одјелење књижевности и умјетности, књ. 13), 2012, 171–222.

Срето Танасић

ЗНАЧЕНИЕ НАУЧНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ ДЛЯ СТАТУСА СЕРБСКОГО ЯЗЫКА

Резюме

Автор в настоящей работе исходит из неоспоримого факта, что в каждом хорошо организованном государстве, с четко сформулированной и конкретизированной национальной политикой, в области заботы о национальной культурной идентичности вопросам языка уделяется самое значительное место. Без сомнения можно утверждать, что нет успешной национальной политики, если в нее не встроена языковая политика, т. к. только таким образом можно успешно проводить разумную политику в области национальной целостности, защиты культурного наследия и культурной самобытности. Согласно этому, научные учреждения, занимающиеся изучением национального языка, должны обладать статусом, обеспечивающим им необходимые условия для реализации задач, предусмотренных этой важной миссией. Специалисты по сербскому языку согласны в том, что статус сербского языка в настоящее время в Сербии не отвечает во многом его значению и роли в деле сохранения национальной культуры и национального самосознания. Необходимо в государственной стратегии обеспечить статус сербского языка и научных учреждений, соответствующий и значению сербского языка и научных учреждений; только таким образом они будут в состоянии выполнять задачи, предусмотренные миссией.

В работе также указания на проблемы из сферы языковой политики в Сербии. Подчеркивая недостатки общественной заботы, касающиеся данной области, нередко выдвигались предложения, которые могли бы содействовать улучшению государственной стратегии в сфере языковой политики.

Ключевые слова: наука, сербский язык, национальная стратегия, языковая политика.

UDK: 003.349
003.344
811.163.41'27

МАТО ПИЖУРИЦА*
Филозофски факултет
Нови Сад

ПРИЛОГ ДЕФИНИСАЊУ ДОМЕНА СЛУЖБЕНЕ И ЈАВНЕ УПОТРЕБЕ ЈЕЗИКА И ПИСМА

Аутор настоји да покаже да је оправдано разликовање службе и јавне употребе писма и језика и да маркира (у напоменама) њихове домене. Уз то, сматра да је непотребно, непрактично и нереално латиницу из доба српскохрватског језика (која је и српска) заменити пре-словљавањем у складу са стандардом ISO 9.

Кључне речи: ћирилица, латиница, службена и јавна употреба писма и језика.

0. Дефинисање домена службене и јавне употребе писма и језика изгледа да не можемо избећи. А одлагали смо га, склањали, превиђали (свесно или несвесно за јавно стање ствари свеједно) и тиме отварали простор да – и сада када смо остали сами (никад „самији“) – питања српског језика и писма (у смислу језичке политике и језичког планирања) остану политичко вежбалиште из патриотизма. У нашој струци и иначе влада страх од излагања ризику, јавној бламажи, порицању и етикетања. Они који су имали епизоде храбрости, ако у томе нису имали изгледну личну рачуницу, по правилу су бивали гурнути у арену, и остављени. У таквим околностима, повремено и хаотично, на јавној сцени је најгласнији стручни дилетантизам и екстремизам.¹ Томе је тешко одупрети се,

* matopizurica@eunet.rs

¹ Неке од ових квалификација ризика преузео сам из прилога Предрага Пипера у хрестоматији „У одбрану српске ћирилице“ (Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“, Пале 2013), коју је приредио Милош Ковачевић. Узгред: овакве књиге су нам преко потребне. Недостаје нам на пример књига попут оне Златка Винца „Путевима развоја хрватскога књижевнога језика“.

јер неретко испадне да они који су склони екстремизму углавном и јесу у праву! Довољно је подсетити се само на то да ми и овај скуп одржавамо у сенци *ноћи вуковарских „дугих чекића“*, којима се не истерује ћирилица, већ се утерује страх преосталим Србима да беже! (Поручује се: Срби су *joш увек* међу нама!) Наравно, није морално себично чување личног мира и зарад „вишег“ државног интереса ћутање проглашавати мудрошћу!² Ипак, и даље, и после Вуковара, остајем при томе да *није увек добро личићи на друге!*³

0.1. Кад се ствари врате у подразумевану нормалу, односно када буде видно у свим доменима јавног живота да је Србија земља ћириличке културе а ћирилица обезбеђена, заштићена и потврђена „природним поретком ствари“ као наш национални симбол и битан знак националног идентитета – прави смисао добиће наше преимућство тиме што се готово једнако поуздано, лагодно и спонтано служимо и српском ћирилицом и латиницом из доба српскохрватског језичког заједништва (на делу нашег историјског етничког подручја и одраније), под разним именима – илирским, хрватским, српским, хрватским или српским, српскохрватским. Тада неће бити потребе да латиницу отуђујемо, да јој намењемо било какву националну и својинску атрибуцију, неретко да пожелимо да је избришемо из памћења и уклонимо из наших живота, као неки „стидни“ део своје историје. Међутим, док не дођемо до белодане збиље да је ћирилица доминантно, свеprisутно српско писмо у свим доменима нашег јавног живота (недолична је „умирујућа“ констатација да ћирилица *joш* није егзистенцијално угрожена) – стручно и морално смо обавезни да промишљено допринесемо **хомогенизацији** наше интелектуалне, културне и еснафске (лигвистичке) јавности да ћирилица добије статус какав заслужује, стварни, фактички, а не само декларативан, нормативан

² Падају ми на памет, у години *два века Њејоша*, стихови из *Шћејана Малој*: „И да хоће, помоћ ви не смије; / и да смије, помоћ ви не може. / Он је саб’јен на крај од свијета.“

³ Присећам се наслова песме Пита Сигера (америчког кантаутора) „Кад бих имао чекић“, с идејом да отклони (као маљем) неправде овога света. Њиме се свакако нису инспирисали ти „јунаци“, који ни политичким слепцима нису само локални изгредници. Међутим, ни после Вуковара чекићем не ударамо на латиничке табле у Србији. Али јесте смењен директор Културног центра у Новом Саду због тога што је на установи коју је водио задржао латинички фирмопис, што није прошло без противљења у нашој културној јавности. Замењене су потом и латиничке табле ћириличким на аутобусима Градског саобраћајног предузећа у истом граду, опет уз спорадичне изразе неслагања. Нисам чуо да се неко јавно запитао, што би било довољно да смири дежурне чуваре грађанске равноправности: Како нам нису деценијама сметали *само* латинички натписи?! И не само у Новом Саду.

и начелан. Дугорочно и делотворно то се може постићи само добро планираним, редовним и регуларним, рационалним, контролисаним и проверљивим институционализованим поступцима (под тим не подразумевам само нормативну државну регулативу). Излишно ће тада бити тражење појединачних жртава и глорификовање заслуга и заслужника. Гротескно делују у матичној земљи српског језика и ћириличног писма ратови за српски језик и ћирилицу, јер је она њихово природно и матично место, а не привремено прибежиште и уточиште док не буду похрањени у музеје.

1. Приближавајући се насловљеној теми, најпре бисмо морали да се узајамно уверимо, односно разјаснимо: Да ли је разликовање **службене** и **јавне** употребе језика и писма оправдано? (Приватна комуникација, наравно, не може бити предмет ни нашег разговора ни регулативе.) Спадам у оне који су на разликовање службене и јавне употребе пристали. Не невољно, него уверено. Међутим, судећи по једном (несрећно склепаном) **Нацрту закона о националном службеном језику и његовом матичном писму** Министарства културе из 2007. године, достављеном у ограниченом броју примерака на пробране адресе (између осталог Матици српској и Српској академији наука и уметности у јануару 2007), који је ефикасно и нечујно скрајнут – изричито се замера *Закону о службеној ујошреби језика и њисама* из 1991, који је (цитирам) „полазио /... / при дефинисању службене употребе језика, од решења које разлучује *службену и јавну ујошребу језика /.../* Та подела на две сфере јавне употребе језика (службену и несљужбену) показала се вештачком и неоправданом“.

2. Верујем да се домен службености у смислу Устава и закона не може спорити у следећем:

- Обележавање свеукупног простора: државне границе, путева, насељених места, просторних имена, мостова, речних токова, назива улица, тргова и сл.;
- Исписивање назива државних, односно јавних предузећа, установа, музеја, споменика културе и др.;
- Исписивање званичних исправа и образаца;
- Вођење званичне преписке и целокупне документације (административне, судске, школске и др.), од заглавља одн. логотипа до потписа;
- Исписивање текстова међудржавних уговора и споразума у којима се као једна страна појављује Србија, односно нека њена институција или установа, предузеће и др.;
- Текст на новчаницама (укључујући и потпис гувернера), мислим без паралелног латиничког исписа.

3. Статус ћирилице у школству је „инстанца“ у којој се решава њена будућност, од уџбеника и приручника до фајлова на видео-бимовима

и записа на школским таблама и у ђачким белешкама. Благо речено, колико сам обавештен (на основу питања којима ми се обраћају наставници, који ме због правописа и написа у јавности сматрају позваним да им дам савет) у школама влада потпуна дезоријентација. Извесно има школа у којима или и даље ћирилица и латиница имају исти статус, као да се није ништа променило, или је латиница на граници неозваничене забране, или је све препуштено сналажењу наставника појединачно. (Уз то, питам се: Зашто би то била само брига и надлежност наставника српског језика и књижевности?) Док једни загледају и у школске белешке да се не прокријумчари латиница, други су пак или равнодушни или се подсмевају „ћириличарењу“.

3.1. Наравно, нема места нервози: проблем је наш и потребно га је промишљено и елегантно решити одговарајућим упутствима и препорукама надлежних просветних власти, јер се заиста ради само о разради већ начелно регулисаног. Циљ је јасан: *ћирилица мора истрајно постојати слично националној писма*. Услов за то није прогон и заборављање латинице. Напротив, беспрекорно владање латиницом из доба заједничког нам српскохрватског језика уистину је наша комуникацијска и цивилизацијска потреба, а већ остварена двоазбучност неспорна предност. Не видим зашто бисмо млађе генерације лишавали те привилегије. (Овоме се подсмевају само они који или не виде, народски речено, „даље од носа“ или пак они који су заборавили стару поуку да чињенице могу потцењивати само они који их знају.) Нисам присталица, тачније тврдо сам против замене српскохрватске латинице (*и наше*) „помоћним“ латиничким писмом у складу са међународним стандардом ISO 9, који има у основи енглеску транскрипцију, осим у случајевима када за то постоје уистину оправдани разлози, у посебним наменама, туристичким и сличним на пример. (У Нацрту тај стандард квалификован је као прихватљив и применљив и у унутрашњој комуникацији!)

3.2. Просветни органи (можда и неки представници других државних органа, уз напомену да је потпуна бесмислица у наведеном нацрту предвиђено формирање *Републичког завода за језичку полиграфију!*), заједно са Одбором за стандардизацију и у оквиру постојећих законских прописа, мислим да могу брзо доћи до одговарајућих решења, јасних, промишљених, тактичних и за најширу јавност прихватљивих.

4. Јавна употреба пис(а)ма, на пример у средствима информисања, морала би бити пре промишљеним потезима усмеравана него прописима изричито регулисана, уз напомену да се неизричитост не изроди нити у настављање доминације латинице нити у самовољно политикантско арбитражање, односно потпуни изгон латинице. Међутим, наш циљ је, будући да смо неспорно земља ћириличке културе, ***видљива доминација***

ћириличној писма у свим областима и видовима уједињене, у јавном, просветном, културном, информативном, привредном и политичком животу.

Уместо закључка. Како наведено остварити, углавном давано само у напоменама?

а) Одговорним, искреним, истрајним, систематичним и тактичним, добро промишљеним и зналачки вођеним друштвеним напором, као националном и државном стратегијом, манифестовањем сигурности, мирноће и природности. Јер – зар нисмо у својој земљи!?

б) Употребу пис(а)ма у школама и нашем укупном јавном животу, укључујући и средства информисања, могуће је регулисати уредбама и препорукама, јасним и изричитим, руководећи се увек, колико је то год могуће, нашим добрим обичајима, с циљем да се образовним, педагошким и васпитним поступцима, па и политичким и пропагандним, врати свест о томе да је Србија земља ћириличке културе а српска ћирилица и питање културног и националног идентитета. У тако обликованом јавном мњењу не би било саблажњавања ако би се предложило, на пример, да се латиничка издања симболично опорезују и да се тако прикупљена средства употребе за неговање ћирилице. (Наравно, не преко удружења која застрашивањем и (у)клетвама маниром Јеховиних сведока утерује страх „неправовернима“.)

в) Када смишљеним неговањем односа према ћирилици дођемо догле да однос према њој постане и елеменат *јуродичној васпијања*, моћи ћемо бити сигурни да смо сачували своје национално писмо. А ћирилица јесте наш лични и колективни идентитетски знак којим се легитимишемо, од личног потписа до гробног натписа.

Мато Пижурица

К ВОПРОСУ ОБ ОПРЕДЕЛЕНИИ СФЕРЫ СЛУЖЕБНОГО И ПУБЛИЧНОГО УПОТРЕБЛЕНИЯ ЯЗЫКА И ПИСЬМА

Резюме

Автор старается показать оправданным различие служебного и публичного употребления письма и языка, и /в примечаниях/ определяет их сферы. Кроме того, он считает ненужным, непрактичным и нереальным латиницу из эпохи сербохорватского языка /которая также является и сербской / заменять изменением букв /пресловляванем/ в соответствии со стандартом 1509.

Ключевые слова: кириллица, латиница, служебное и публичное употребление письма и языка.

МИЛОШ М. КОВАЧЕВИЋ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет Београд
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет

СРПСКИ ЈЕЗИК И ФУНКЦИОНАЛНА ПИСМЕНОСТ НА УНИВЕРЗИТЕТУ**

У раду се разматрају проблеми изучавања српског језика као матерњег језика како на филолошким (филозофским) тако и нефилолошким факултетима. Трага се за одговором на три темељна питања: а) које подударне садржаје морају имати, а сада их немају, програми српског језика на матичним одсејцима (на студијским групама за српски језик и књижевност) на филолошким, филозофским и педагошким факултетима? б) да ли је неопходно да стране филологије које се изучавају на српским универзитетима имају као обавезан српски језик, у ком обиму, и са којим садржајима?, и в) којим је наукама, изван хуманистичких наука, неопходно да као студијски предмет имају српски језик, и са којим садржајима? У раду се у вези са датим питањима анализира актуелно стање на српским универзитетима и дају приједлози како превазићи уочене велике недостатке.

Кључне ријечи: српски језик, функционална писменост, србистика, стране филологије, хуманистичке науке, друштвене науке, техничке науке.

* mkovacevic31@gmail.com

** Рад представља проширену и модификовану верзију рада „*Сјатајус српској језика на српским универзитетима*“, објављеног у тематском зборнику радова Филологија и универзитет, уредник Бојана Димитријевић, Ниш: Филозофски факултет, 2012, 13–25. Урађен је у оквиру пројекта 178014: *Динамика сјрукџура савременој српској језика*, који, у оквиру основних истраживања, финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

1. Српски језик и функционална (не)писменост

Термин српски језик има своје шире и уже значење. У ширем значењу то је скуп идиома који употребљавају Срби. А три су типа тих идиома: а) српски органски идиоми б) српски књижевни или стандардни језик, и в) српски супстандардни идиоми. У органске идиоме спадају углавном рурални мјесни говори и дијалекти, док супстандардни идиоми интерфемирају особине органских идиома и стандардног језика и углавном су везани за урбане средине (најчешће подразумевају разне типове жаргона, урбани разговорни језик и шатровачки говор). Стандардни или књижевни језик је неоргански идиом, то је аутономан вид језика, свјесно нормиран, полифункционалан, и еластично стабилан. Те четири његове особине – аутономност, нормираност, полифункционалност и еластична стабилност – стандардни језик битно одвајају од других језичких идиома, и дају му посебан значај. Он је друштвено најзначајнији идиом. Због тога се и сам термин српски језик неупоредиво чешће односи на српски књижевни језик неголи на српски језик уопште.

Разликовање ширег и ужег значења термина српски језик врло је битно. Нарочито за језичку културу, језичку писменост, и посебно функционалну језичку писменост. Често се, наиме, може чути и прочитати, а најчешће од површно упућених у суштину међуодноса језика и стандардног језика да је „правилно све што постоји у језику. Ниједан говор, ниједан идиолект, није неисправан“ (STEVANOVIĆ 2013: 22). Има чак и лингвиста који, свдећи све језичке функције на комуникативну, испољавајући игнорантски однос према норми, не разликујући језички од стандарднојезичког узуса не могу да схвате нити прихвате „1. да језичко понашање није спонтано, когнитивно интранспарентно понашање усвојено захваљујући урођеном капацитету, већ предмет експлицитног знања и свесно контролисаног понашања, које се учи као што се учи пројектовање зграда или извођење операције слепог црева; 2. да је социјална варијација у језичком понашању коју обухватамо појмовима регистара и функционалних стилова ствар норме коју за сваки од ових домена (нпр. за свакодневни колоквијални језик, или за језик научног рада) прописују лингвисти, било појединачно, било кроз одборе, савете, академије, а не природно настало раслојавање које у свом обиму и карактеристикама зависи од социјалних параметара у свакој појединачној језичкој заједници (ако тако нешто постоји)“ (ARSENJEVIĆ 2013)¹. Заступници таквих

¹ А уз то се – као да никада чули нису за нормативну стилистику, или за општепознату чињеницу да чак и стилеме као језички „онеобичајене“ јединице имају јасна правила структурисања (јер неправилно „онеобичајење“ даје само неграматичан, али не и стилистичан израз), а да не говоримо о нормама функционалних стилова, нпр. улози аутоматизованих и дезаутоматизованих јединица

теза као да из наведеног изводе „револуционарни“ закључак да је „језичко понашање у типичном случају нетранспарентно, као што је то и ходање“, чему као аргумент наводе и чињеницу да ће „дете научити језик заједнице у којој одраста, без икаквог активног подучавања, и независно од тога је ли рођено у тој заједници или није“ (ARSENJEVIĆ 2013). А таквом закључку насупрот стоји непобитна чињеница да стандардни језик није органски идиом, и да ниједно дијете без подучавања неће научити стандардни језик, него у најбољем случају неку „мјешавину“ стандардног и супстандардног језика. Закључци попут наведеног не уважавају, дакле, чињеницу да је нужно разликовати језичку норму од норме стандардног језика. А самим тим и (не)правилност у оквиру језика од (не)правилности у оквиру стандардног или књижевног језика. Зато када се говори о нарушавању језичке норме, „о језичкој норми се не говори као о језичком узусу, који је присутан у сваком језику и дијалекту независно од степена њихове књижевнојезичке развијености, него као о *кодификованом* узусу, односно као о оним особинама неког језика које меродавне институције или појединци предлажу као прописани, односно друштвено прихватљиви облик понашања на том језику“ (ПИПЕР, КЛАЈН 2013: 5).

У супротном, уколико бисмо изједначили кодификовани са језичким узусом, готово да бисмо морали препоручити спонтано прилагођавање говорничког комуникацијског понашања језичком узусу средине, што као резултат по правилу даје оно што је Т. Прћић назвао немарним „функционалним стилем“. А то је „убедљиво најзаступљенији језички варијетет у нашој јавној употреби, пре свега у многим штампаним и електронским медијима, и у говору и у писању, а затим и свугде где се говори и пише (а потом и језички мисли?) под њиховим утицајем – у спонтаном говору, у комуникацији путем интернета, на уличним натписима, на рекламним паноима. [...] Настанак немарног 'функционалног стила' последица је понашања по коме се језик схвата као пука комуникациона алатка, чија се једина функција састоји у каквом-таквом преношењу поруке, док се одабиру и начину употребе језичких средстава поклања мало или, чешће, нимало пажње“ (PRČIĆ 2005: 22). Основно својство немарног „функционалног стила“ јесте „непознавање, непоштовање и

у појединим функционалним стиловима – ишчуђују, изједначавајући стилистику са апсолутно слободним избором, да је „стилистичка норма један од централних појмова српске лингвистике, колико год сваком разумном човеку звучао као оксиморон, јер стил се управо односи на домен слободе, на простор у коме се остварује оно индивидуално, специфично, и где нема простора за прескрипцију“ (ARSENJEVIĆ 2013), заборављајући или не знајући да су овдје здраворазумским критеријумима строго опонирани научно утемељени експланаторни стилистички критеријуми, које ипак треба познавати да се о стилистици не би износили овакве паушалне, ни на каквим научним критеријумима незасноване оцјене.

незаинтересованост за постојећу норму српског језика, али и одсуство свести о постојању такве норме, при чему се говори и пише ослањањем на сопствено језичко осећање, мишљење или веровање, без посезања за језичким и другим приручницима. Стога се овакви корисници језика, уз извесну дозу сарказма и поспрдности, могу назвати 'осећајним' корисницима језика, чије језичко понашање (као да) опредељује наслов једне Шекспирове комедије – 'Како вам драго'. (PRČIĆ 2005: 22–23).

Заговорници игнорисања норме, а у њих треба убројати како оне који сматрају да је „у језику све исправно“ тако и оне што тврде да је „језичко понашање у типичном случају нетранспарентно, као што је то и ходање“ – заправо су заговорници и „бранитељи“ немарног „функционалног стила“ у српском стандардном језику. А данашње стање српске језичке културе најближе је управо овако схваћеном немарном „функционалном стилу“. Разлог томе свакако треба тражити у статусу самог српског књижевног језика у школскоме систему, а посебно на универзитету. Наиме, код Срба се прије не продразумијева неголи што се подразумева да су факултетски образовани појединци функционално писмени. Функционална писменост подразумева ниво писмености који је довољан да човјек буде дјелотворан на свом радном мјесту и да активно, придржавајући се начела језичке културе, учествује у животу заједнице (о карактеристикама функционалне у систему нових писмености в. МИТРОВИЋ 2010; ЈУРИЋ 2013). Не може се, наиме, бити функционално писмен уколико се не познаје елементарна писменост, уколико појединац нема ни елементарна нормативна знања стандардног српског језика. А како да их има, ако се са учењем српског језика једини и посљедњи пут у току свог школовања сусреће у основној школи.

2. Српски језик и српски универзитети

Под српским језиком овдје подразумевамо нормирани тип српског књижевног или стандардног језика, чији континуирани развој траје од Вука Стеф. Карацића до данас, без обзира на то што у том периоду, због политичког негирања науке или боље речено због политичке пресије, српски језик увијек именован није био српски, него је доживљавао различита преименовања: најприје у српскохрватски или хрваткосрпски, а потом, на крају XX вијека, и у тзв. „хрватски“, „босански/бошњачки“ и „црногорски“. Та ни на каквим научним нити правним аргументима незаснована политичка преименовања српског језика (КОВАЧЕВИЋ 2012) нису, међутим, утицала на измјену лингвистичког идентитета српскога језика (в. шире нпр. КОВАЧЕВИЋ, ШЋЕПАНОВИЋ 2011). Српски језик је тако, без обзира на свој номинацијски дисконтинуитет, задржао свој идентитетски лингвистички континуитет. Он је, попут свих других неспорних лингви-

стичких језика који се користе код различитих народа, полицентричан стандардни језик. Друкчије речено: српски као један језик потврђују сви структурно-генетичко-комуникативни критеријуми идентитета језика, док је његова полицентричност условљена нормативним, најчешће конвенционално утемељеним, разликама при реализацији код Срба и несрба. Српски је, дакле, на језичко-идентитетском плану увијек ост(ај)ао српски, јер ниједна промјена његовог имена, па чак ни „замена назива 'српскохрватски језик' називом 'српски језик' није повукла никакве измене у особинама тога језика“ (Ивић 1999: 6).

Под српским универзитетима овдје подразумевамо државне универзитете у Републици Србији и Републици Српској. Из анализе, дакле, изостају сви многобројни приватни универзитети у Србији и Републици Српској. А српских државних универзитета има осам, шест у Србији, и два у Републици Српској. И то у Србији: Београдски, Новосадски, Крагујевачки, Нишки, Приштински (са сједиштем у Косовској Митровици) и Државни универзитет у Новом Пазару, а у Републици Српској: Универзитет у Бањој Луци и Универзитет у Источном Сарајеву. На свим тим универзитетима српски језик има статус и наставног премата (предмета научног изучавања) и статус вехикуларног језика као инструмента који служи за наставу свих осталих предмета у школском систему.

3. Српски језик у доуниверзитетској настави

Статус универзитетског предмета као да српски језик „изводи“ из доуниверзитетског образовног процеса. Он је обавезан предмет у основношколском и средњошколском образовању (и то у свим смјеровима: у гимназијама и свим осталим стручним четворогодишњим и трогодишњим школама). И док је у основним школама не само програмски него и изведбено српски језик по правилу међу најзахтјевнијим предметима, дотле је у средњој школи он „предмет“ на папиру, предмет који постоји у плану, предмет за који постоје чак и програмски садржаји, којих, нажалост, у стварности, у изведбеном наставном процесу нема. Они једноставно остају на нивоу „зацртаних“, предвиђених и најчешће никад не-реализованих садржаја. „Код нас, – запажа Иван Клајн – посебно кад је реч о средњој школи, српски језик не да је изгубио примат, него се сасвим изгубио. Ја и моје колеге понављамо већ годинама као папагаји да се средњошколски предмет формално зове 'српски језик и књижевност', али се учи само књижевност, док за језик нема времена, пре свега зато што је програм преоптерећен, а и зато што су наставници по образовању стручњаци за књижевност, а не и за граматику. Узалуд – ти наши вапаји не продиру кроз дебеле зидове Министарства просвете. У таквој школи образују се млади новинари, и онда они с некултивисаним језиком долазе

у новине, на радио и на телевизију, а зна се колики је данас утицај медија на јавност“ (ЈЕВТИЋ 2010: 232–233). Зар је онда чудо што приређивачи *Картићеве језичких недоумица* Одбора за стандардизацију српскога језика, у „преамбули“, као основну истичу управо недоумицу о статусу српскога језика у оквиру наставног предмета „српски језик и књижевност“.

„Приређивачи ове картотеке – каже се у тој „преамбули“ – узимају себи слободу да понуде на разматрање члановима Одбора, његових комисија и његових оснивача једну давнашњу недоумицу: *је ли корисно да се у основним и средњим школама, у све три наше републике, још називом предмета српски језик скрива многа више књижевности, домаће и стране, неголи самога тог језика*. Ценећи књижевност више него иједну другу уметност, приређивачи, и због свог образовања и због положаја коју књижевна уметност има у културној историји и у културној садашњости, а не само због њене пупчане везе с језиком, – мисле да би без журбе, негативне политизације и запенушане услахирености, *језичку обуку требало одвојити од књижевноуметничке*, али не тако да се било шта раскида, а камоли укида, било у језику било у књижевности. Најављена реформа образовања могла би се такође позабавити овом недоумицом“ (БРБОРИЋ и др. 1999: 3).

Српски језик наставља своју „агонију“ у средњој школи, јер је само дио назива наставног предмета, али садржајно потпуно истиснут из наставе. То се нужно одражава на статус српског језика на универзитету.

4. Српски језик у универзитетској настави

А у разматрању статуса српског језика на универзитету треба разликовати следеће његове „улоге“: а) српски језик као предмет србистике, б) српски језик на учитељским и педагошким факултетима, в) српски језик на страним филологијама, г) српски језик у програмима наставничких нефилолошких студија, д) српски језик на ненаставничким факултетима.

4.1. *Српски језик као предмет србистике*

Српски језик нужни је дио србистике, научне дисциплине о српском језику и књижевности, и као такав се изучава на сваком од државних универзитета у Републици Србији и Републици Српској, дакле на свих осам: 1) Београдском, 2. Новосадском, 3. Нишком, 4. Крагујевачком, 5. Приштинском (са сједиштем у Косовској Митровици) и 6. Новопазарском (државном), 7. Бањалучком и 8. Источносарајевском. *На сваком од њих универзитетима постоје или одсеци или катедре или дејартемани за српски језик и књижевност*. И на свима њима српски језик се изучава у оквиру двопредметне групе заједно са (српском) књижевношћу. Статус

српског језика и књижевности на свим групама није исти, него је или равноправан или хијерархизован. На три универзитета (Крагујевачком, Бањалучком и Источносарајевском) српски језик и књижевност имају у наставним плановима и програмима равноправан статус (тзв. двопретметна „А“–„А“ група). То ће рећи да се у изучавању језичких и књижевних садржаја тим садржајима посвећује подједнака пажња, тако да су дипломирани србисти подједнако оспособљени како за наставне тако и за научне „активности“ и у језику и у књижевности. На свим осталим универзитетима – њих пет – на групама на којима се изучава српски језик и књижевност језички и књижевни садржаји немају равноправан него имају „хијерархизован“ статус. На четири од тих пет универзитета (Београдском, Новосадском, Нишком и Приштинском) постоје двије групе, два наставна смјера с обзиром на критеријум научног и квантификацијског „приоритета“ језичких или књижевних садржаја. То су тзв. „А“–„Б“ групе, које се међусобно разликују по томе што у једној и суштински и квантификативно (бројем часова) надређен статус имају језички садржаји, а подређен садржаји из књижевности (то су групе за *српски језик и књижевност*), а у другој надређен статус имају садржаји књижевности, а подређен садржаји српског језика (то су групе за *српску књижевност и језик*). Само на једном универзитету, оном Новопазарском државном, српски језик изучава се у оквиру само једне наставне групе која подразумева „А“–„Б“ комбинацију, и то *српска књижевност и језик* (како се и зове департман за ову научно-наставну дисциплину).

Свакако би занимљиве резултате дало поређене планова и програма студијских група за српски језик (и оних „А“–„А“ и оних „А“–„Б“) на различитим филолошким и/или филозофским факултетима универзитета у Србији и Републици Српској. На свакој од тих група двије су уже научне области за српски језик (изузимајући ужу научну област теорије језика и/или опште лингвистике): 1) дијахронија (историја) српског језика, и 2) савремени српски језик. Какав је (међу)однос дијахронијских и синхронизацијских садржаја српског језика на групама када је он „хиперординирани“ предмет, какав када је „субординирани“, а какав када је равноправан („координирани“) са књижевношћу? Са којим предметима је заступљен српски језик као „А“, а са којима као „Б“ предмет? Таквих истраживања, нажалост, нема. Али већ само летимично поређење планова и програма наведених група разоткрива више него индикативне чињенице. Тако се, на примјер, показује да на појединим групама нема уопште стилистике српског језика, да на неким у којима српски има статус „Б“ предмета нема чак ни синтаксе српског језика као посебног предмета, или пак творбе ријечи и лексикологије, а да и не говоримо о семантици или прагматици. Све то добија обресе апсурдности ако се зна да су на једној од група правописни садржаји завриједили статус двају предмета. Из само наведеног

није тешко закључити да су планови и програми одређених група прије подређени кадровским могућностима (или прије потребама) да тога факултета него што су условљени захтјевима србистике као науке, њеним нужним садржајима за основни ниво студија.

Из тих разлога било би неопходно организовати *конференцију* србистичких одсека и/или катедри, односно департмана, бар једном годишње, на којој би се разматрали проблеми универзитетске наставе српског језика и књижевности. А они нису мали. Посебно још и с обзиром на чињеницу да се та настава не одвија само на нивоу основних (дипломских) него и на нивоу мастер и докторских студија. Треба нагласити да сви факултети који имају дипломске имају и мастер студије србистике, док су докторске студије србистике интегрисане у „општејезичке“ студије (општелингвистичке студије различитих језика) на свим универзитетима, односно њиховим филозофским и/или филолошким факултетима, на којима су до сада покренуте: и на Крагујевачком и на Новосадском и на Београдском универзитету, а такав статус имају и за акредитацију предложене лингвистичке докторске студије на Источносарајевском универзитету. Једино су Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу и Филозофски факултет у Нишу заједно понудили за акредитацију (која је у току) и чисте србистичке језичке докторске студије како за домаће тако и за стране србисте (за српски као матерњи и за српски као страни језик). А та два факултета направила су и заједнички план и програм (који је такође у процесу акредитације) за мастер студије србистике за стране србисте (за српски као страни језик). Тиме се у разматрање такве србистичке конференције нужно морају укључити не само питања српског као матерњег језика, него и српског као страног језика на свим нивоима студија (дипломским, мастер и докторским студијама).

4.2. *Српски језик на учитељским и педагошким факултетима*

Уз филолошке и филозофске факултете српски језик је као предмет изучавања најзаступљенији на учитељским и педагошким факултетима. То је и нормално ако се зна да је српски језик обавезни, а квантитативно уз математику и најзаступљенији, предмет у основној школи и од првог до четвртог разреда. А управо се за тај ниво школовања професори разредне наставе образују на учитељским и/или педагошким факултетима. На сваком од државних универзитета, сем Новопазарском, постоји бар један учитељски или педагошки факултет (на Новосадском: Педагошки факултет у Сомбору, на Београдском: Учитељски факултет у Београду, на Нишком: Учитељски факултет у Врању, на Приштинском: Учитељски факултет у Лепосавићу, на Бањалучком: учитељски студиј на Филозофском факултету), док по два постоје на Крагујевачком универзитету (Учитељски факултет у Ужицу и Педагошки факултет у Јагодини) и на

Универзитету у Источном Сарајеву (Педагошки факултет у Бијељини, и Катедра за разредну наставу на Филозофском факултету на Палама). Системскограматички садржаји српског језика по правилу се изучавају у оквиру два једносеместрална предмета (Српски језик 1 и 2), осим на Учитељском факултету у Ужицу, гдје је настава српског језика сведена на само један семестар (истина с нормом 4 часа предавања и 4 часа вјежбања). И с обзиром на различит статус српског језика као обавезног предмета и статус садржаја српског језика у оквиру изборних предмета, на педагошким и учитељским факултетима влада право „шаренило“. Српски језик, без сумње, на овим факултетима нема статус какав би морао имати с обзиром на то какву и колику улогу имају садржаји српског језика у првим четирима разредима основне школе. А посебно га нема с обзиром на чињеницу да су неријетко с тих факултета стизали захтјеви да се дипломираним учитељима и/или професорима разредне наставе омогуће да изводе и предметну наставу – па самим тим и наставу српског језика – у петом и шестом разреду основне школе, односно да завршени студенти ових факултета могу да држе наставу у прва два трогодишња циклуса основне школе?!

4.3. *Српски језик на страним филологијама*

Српски језик се на матичним (филолошким и филозофским) факултетима не изучава само у оквиру властитих студијских програма, него и као предмет на страним филологијама. Нема ниједног државног српског универзитета на коме не постоји одсјек, катедра или департман за бар један страни језик, а по правилу на већини универзитета их је више (најчешће за енглески, немачки, француски и руски, а на неким, као на Филолошком факултету у Београду и више од двадесет). У литератури је већ указано на значај српског као матерњег језика за студије страних језика, будући да је „учење матерњег језика повезано са општим принципом сазнавања, са стицањем општих животних концепата, а страни језик подразумева понављање учења тих концепата у ситуацији другог знаковног система“ (ГОЋАНАС 2001: 85). Но, и поред тога, „веома је увријежена заблуда да матерњи језик свако од нас зна као нешто што се подразумева, па нема разлога да на њега посебно обраћамо пажњу. Овај став се односи чак и на људе којима је језик професија, посебно ако се ради о страном језику: углавном се сматра да је потребно да добар стручњак и преводилац што боље познаје језик са кога преводи, а при том се занемарује језик на који се преводи, иако је он у овом случају основно средство комуникације“ [...]. „Међутим, више истраживања у свјетским оквирима показује да се развијена читалачка писменост и култура употребе матерњег језика преноси и на компетенције у овладавању страним језиком“ (LAZAREVIĆ 2011: 177), будући да је, „поред овладавања језичким вјештинама у складу са Заједничким европским језичким оквиром, темељно позна-

вање стандарда матерњег језика основа на коју студенти надограђују сва каснија лингвистичко-филолошка сазнања“ (LAZAREVIĆ 2011: 177–178).

Нажалост, на студијама страних језика на српским универзитетима као да се дате чињенице потпуно игноришу. Тако на појединим факултетима, попут Филолошког факултета у Београду, српски језик чак није ни обавезан на страним филологијама, он је изборни предмет, и то алтернативан са општом лингвистиком. Какви су задаци опште лингвистике, а какви српског језика, колико се ти садржаји преклапају, а колико искључују, колико је у садржајима опште лингвистике садржаја српског језика, свима је знано ко је упознат с објектом и предметом србистике и опште лингвистике. Најједноставније речено: садржаји опште лингвистике не морају укључивати ама баш ниједан системскограматички садржај српскога језика, па и поред тога су они који су одлучивали о статусу српског језика на страним филологијама које се изучавају на Филолошком факултету у Београду, а то су без сумње били професори страних филологија, одлучили да српски језик није уопште потребно узимати у обзир при студирању и изучавању неког страног језика. При том се свјесно пренебрегава чињеница да филолози који се научно баве страним језицима своје највредније, ако не и једино вриједне, резултате постижу контрастирањем српског са неким страним језиком, а за таква (типолошка или поредбена) истраживања познавање бар основа и специфичности структуре српског језика јесте нужан услов. Поставља се питање да ли је тај нужан услов испуњен ако је српски језик у програм страних филологија укључен са „најминималнијим“ правописно-граматичким садржајима смјештеним у један или два семестра, какав је случај готово на свим групама страних језика. Једном ријечју, статус српског језика на страним филологијама више је него лош, и он би се једноставно морао побољшати у наредном акредитационом циклусу. У супротном морали би се довести у питање не само магистарски и мастер радови него и докторске дисертације у којима се истраживање заснива на контрастирању неког страног језика са српским!

При свему томе не треба сметнути с ума чињеницу да је неопходно да србисти са страним филолозима направе план и програм (који би укључивао нужне и довољне услове бављења контрастивном лингвистиком) српског језика за стране филологије, а да то опет не буду „школски садржаји“ (нпр. само правописа, или „суве“ граматике), односно садржаји препуштени вољи онога који је са матичне катедре за тај предмет задужен на страним филологијама.

4.4. *Српски језик на наставничким нефилолошким студијама*

Српски језик морао би постојати као посебан предмет у плановима и програмима наставничких смјерова нефилолошких дисциплина на

универзитетима (нпр. на математици, хемији, физици, биологији, географији, педагогији, психологији, историји...). Готово је невјероватно да неко може ући у разред, а не познавати елементарну писменост. С обзиром на већ истакнуту чињеницу да се српски језик готово уопште не учи у средњој школи, наставници нефилолошких предмета у основној и средњој школи своје знање српског језика црпе искључиво из основне школе, ако српскога језика немају на универзитету. А по правилу немају. Тако, на примјер, ни на једном наставничком нефилолошком студију на Београдском универзитету (чак ни на групама на Филозофском факултету) нема уопште српскога језика, тако да наставници тих предмета ученицима основних и средњих школа служе за примјер неписмености. А писменост јесте задатак цијелог образовног процеса, а не само наставника језика унутар тог процеса. Мало је рећи да није логично да наставници матерњег и страних језика улажу велики напор да описмене ученике, а да наставници осталих предмета својим незнањем тај напор готово да обесмишљавају.

Зато је неопходно да на студијама свих нефилолошких наставних дисциплина српски језик буде нужан предмет. Он ту има статус „језика курикулума“ или језика образовања, а одавно је познато „да језик образовања не постоји и не усавршава се *само* кроз предмет који је одређен и дефинисан као такав (нпр. матерњи српски језик, страни језик, језик националних мањина, итд.). Били ми тога свесни или не, учење језика и образовање на неком језику одвија се и током наставе сваког појединачног предмета у школи (биологије, математике, физичког, музичког васпитања, хемије, историје, итд.), приликом сваке академске-менталне активности, кроз читав наставни програм/курикулум. [...] У вези са таквим ставом, наша је обавеза да развијемо свеобухватно и разумљиво језичко образовање и наставу језика кроз читав наставни програм/курикулум, као допуну централној улози предмета и свега онога што та улога има у стварању интелектуалне и социјалне личности ученика“ (Vučo 2011: 281).

Узимајући у обзир све наведено, неопходно је имати на уму и чињеницу да је при планирању нужних садржаја српског језика на наставничким нефилолошким студијама потребно уважавати и разлику између наставничких група у оквиру друштвено-хуманистичких наука, и оних које припадају природно-математичким наукама. Међутим, сваки од програма тих студија морао би укључивати садржаје српскога језика који би надилазили ниво правописне и функционалне писмености, јер је тај ниво писмености неопходан свакоме факултетски образованом човјеку, без обзира на то је ли његов студиј био наставнички или ненаставнички.

4.5. Српски језик на ненаставничким факултетима

Велики је број ненаставничких факултета, односно смјерова студија. Статус српског језика на њима без сумње директно зависи од тога који

предмет научног истраживања има научна дисциплина која се изучава на универзитету. Неке од дисциплина у свом предмету изучавања готово као иманентне подразумевају садржаје српског језика. Такви су нпр. студији новинарства (журналистике) и студији драмске умјетности. Српски језик на таквим студијама требало би да буде нужан предмет студирања, с тим што би његови садржаји морали бити усаглашени са специфичностима датих студија. Али не толико „специфични“ да укину суштину изучавања самог српског језика, какав је, на примјер, случај са журналистиком на Београдском универзитету, и не само на њему, гдје се садржаји српског језика ваљда подразумевају у садржајима јединог са српским језиком додирног предмета, а то је новинарска стилистика. Свакоме ко је иоле упућен у системсколингвистичка и стилистичка истраживања познато је да ових других не може бити без првих, будући да стилистичка истраживања подразумевају специфичну реализацију језичких. А како је могуће истраживати специфичну реализацију, ако није позната она „неспецифична“, оно што је темељ. Ваљда то једино знају они који су правили програме журналистичких студија без српскога језика. Зар је онда чудо што невјероватна неписменост влада у језику мас-медија, када сами новинари на студију не добијају чак ни елементарну писменост.

На свим другим ненаставничким факултетима српски језик има статус вехикуларног језика, тј. језика на којем се изводи настава. И само из тих разлога било би неопходно да сваки како професор тако и студент влада основама језичке културе, тј. правилне (и) контекстуално примјерене употребе српског стандардног језика. У језичке садржаје на ненаставничким факултетима нужно би било укључити садржаје језика струке (специфичне за сваку универзитетску дисциплину, на примјер за право, медицину, машинство, економију и сл.). Тако би у оквиру било ког универзитетског усмјерења садржаји српског језика морали бити заступљени бар на нивоу функционалне писмености. Иначе, како да се научно комуницира на српском језику, ако се не знају специфичне карактеристике српског језика при његовој реализацији у различитим научним стиловима, подстиловима или жанровима?! Не би се онда дешавало да и у науци добијамо оно што се назива „немарним функционалним стилем“, чија је главна карактеристика „англосрпски језик“ (PRČIĆ 2005: 22–50, 77–90). А српскога језика готово да ни по изузетку нема ни на једном од ненаставничких нефилолошких факултета.

Због тога сасвим основаним треба сматрати приједлог да се на свим факултетима уведе као посебан предмет „академски језик“, као језик који се користи у учионици, у уџбеницима, као језик провјере знања. „Основне потребе у развијању специфичног курикулума за предмет Академски језик односиле би се на низ специфичности везаних за стицање знања и вештина од којих овде наводимо само неколико малобројних које

се односе на академско читање, слушање, писање, информатичку писменост, истраживачке вештине, вештине излагања и формулисања испитних садржаја, развоја академског речника, итд. Ова знања и вештине су међусобно повезане и међусобно се допуњују и преплићу, те се не могу посматрати изоловано“ (Vučo 2011: 283).

А на српским универзитетима „језицима образовања уопште и академском језику као посебном функционалном стилу, а посебно српском као вехикуларном, академском језику, инструменту који служи за наставу свих осталих предмета у школском систему Србије не посвећује се дужна пажња, нити се о том сегменту размишља као о неопходном, кључном чиниоцу у образовању.

Стога сматрамо да је потребно да језик наставног програма/курикулума стекне своје место као неопходна и систематска потреба, као нови стандардни варијетет језика и да буде укључен како у наставу самог језика и језичких предмета, тако и у наставу свих осталих предмета, као посебан начин мишљења и комуникације, скуп вештина рецепције и изражавања у оквиру посебних предметних израза језичке употребе“ (Vučo 2011: 285).

5. Закључак

Опис садашњег статуса српског језика у универзитетској настави указује на готово забрињавајуће стање. Зато је више него потребно да се србисти и страни филолози уједине у мишљењу да је неопходно обезбиједити елементарну и функционалну писменост на свим универзитетским смјеровима, без обзира на то којој научној групацији они припадали. Нужно је законски и практично обезбиједити услове да српски језик добије бољи статус на страним филологијама, а на нефилолошким бар приближан ономе какав имају страни језици. А у оквиру саме србистике готово да је нужно да се, попут англистичке или германистичке, покрене и интеркатедарска србистичка конференција (конференција катедри за српски језик и књижевност). Елементарна неписменост, језичка некултура, основна је одлика и факултетски образованих људи, чак и оних са титулама доктора наука. Зато и најпречи од свих пријекних задатака јесте да се српски језик као предмет уведе на свим факултетима, да високошколско формално образовање не буде у супротности бар са елементарном писменошћу.

Литература

- БРБОРИЋ, Бранислав, Радојко Гачевић, Јован Вуксановић (ур.). *Карџиоџека језичких недоумица*. Приредили Бранислав Брборић, Радојко Гачевић и Јован Вуксановић. Редиговали Павле Ивић, Иван Клајн и Слободан Реметић. Београд: Одбор за стандардизацију српског језика, 1999.
- ИВИЋ, Павле. „Језичко планирање у Србији данас“. *Језик данас* III/9 (Нови Сад), 1999, 5–10.
- ЈЕВТИЋ, Милош 2010: *Чудо језика: разговори са лингвистима* [разговор са Иваном Клајном], Београд: Службени гласник, 2010, 175–244.
- ЈУРИЋ, Славица. *Концепции нове письменности*. <<http://obrazovneparadigme.pbworks.com/w/page/63596015/>> 20. 12. 2013.
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. „Постоји ли право народа на сопствено име именом туђег језика“. У: *Језик и писмо у Републици Српској*. Зборник радова. Научни скупови, књ. XXIV. Одјељење књижевности и умјетности, књ. 13. Рајко Кузмачевић (ур.). Бања Лука: АНУРС, 2012, 297–311.
- КОВАЧЕВИЋ, Милош и Михаило Шћепановић. *Српски језик у вртилоу полијтике*, Никшић: Издавачки центар Матице српске Друштва чланова у Црној Гори, 2011.
- МИТРОВИЋ, Милица. *Писменосћ и образовање: Перспективе Нових ситудја письменности*. Београд: Филозофски факултет Београд, 2010.
- ПИПЕР, Предраг и Иван Клајн. *Нормативна граматика српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2013.
- ARSENJEVIĆ, Boban. *Jezička kultura*. <<http://inform-al.blogspot.com/2013/11/iz-jednog-clanka-u-novostima-htpwww.html>> 17. 11. 2013.
- LAZAREVIĆ, Radmila. „Uloga maternjeg jezika (L1) u nastavi italijanskog jezika na univerzitetu“. У: *Stavovi promjena – promjene stavova*. J. Vučo i B. Milatović (ur.). Nikšić: Filozofski fakultet, 2011, 177–181.
- PRČIĆ, Tvrtko. *Engleski u srpskom*. Novi Sad: Zmaj, 2005.
- STEVANOVIĆ, Mirjana. „Stid zbog maternjeg jezika“. *Danas*, 25. 6. 2013, 22.
- TOČANAC, Dušanka. „Status maternjeg jezika u procesu učenja stranog jezika“. У: *Savremene tendencije u nastavi stranog jezika*. Julijana Vučo (ur.). Nikšić: Filozofski fakultet Nikšić, 2001, 79–85.
- VUČO, Julijana. „Akademska kompetencija, jezik obrazovanja – srpski i italijanski“. У: *Петти међународни научни скуп „Српски језик, књижевност, уметност“*, *Књига 1: Српски језик у употреби*. Милош Ковачевић (ур.). Крагујевац: ФИЛУМ, 2009, 427–437.
- VUČO, Julijana. „Srpski jezik i jezici obrazovanja“. У: *Петти међународни научни скуп „Српски језик, књижевност, уметност“*, *Књига 1: Књижевни (сигангардни) језик и језик књижевности*. уредник Милош Ковачевић, Крагујевац: ФИЛУМ, 2011, 279–287.

Milos Kovacevic

THE SERBIAN LANGUAGE THE FUNCTIONAL LITERACY
AT THE UNIVERSITY

Summary

The paper discusses the problems of teaching Serbian as the mother tongue both at faculties of philology (philosophy) and at non-philological faculties. The paper aims to answer three fundamental questions: a) what are the common content elements that all the Serbian language syllabi at Serbian language and literature departments at faculties of philology, philosophy and pedagogy need to include, but they do not have them now? b) is it necessary that foreign language philologies studied at Serbian universities have the obligatory Serbian language, to what extent and with what content? c) for which scientific disciplines, apart from humanities, is it necessary to have the Serbian language as an academic course, and with what contents? In the light of these questions, the paper analyses the current situation at Serbian universities and offers suggestions how to overcome the major shortcoming that were noted.

Key words: Serbian language, functional literacy, Serbistics, foreign philologies, humanities, social sciences, technical sciences

UDK: 371.3::811.163.41'35
371.671:811.163.41'35
371.214(497.11)

ВЕЉКО Ж. БРБОРИЋ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

МЕСТО ПРАВОПИСА У НАСТАВНОМ ПРОЦЕСУ

У раду се говори о настави правописа у школском систему, на свим образовним нивоима. Заправо, реч је о заступљености наставе правописа у наставним плановима и програмима (основна школа, средња школа, универзитетска настава), одговарајућој уџбеничкој и приручничкој литератури, школском издању правописа и, условно речено, о предусловима за бољу реализацију правописа у настави и квалитетније правописно знање ученика и студената.

Кључне речи: правопис, настава правописа, наставни план и програм, школско издање правописа, правописни уџбеници и приручници.

1. Увод

Настава правописа је саставни део наставе *Српског језика (Српског језика и књижевности)*¹ од првог разреда основне школе до завршног разреда средње школе. Без обзира на то што је правописна проблематика интегрисана у наставу матерњег језика у свим фазама школовања, ипак је по завршетку образовања правописна писменост код једног броја ученика на веома ниском нивоу. Да би се открили могући узроци таквог стања, потребно је анализирати наставне планове и програме, одговарајуће уџбенике и приручнике, али и саму наставу, односно реализацију наставних часова тј. правописну обуку ученика.

Правопис је скуп правила у писању и правописну норму чине правила за писање гласова, речи и знакова за раздвајање реченица и реченичних

* brboricv@eunet.rs

¹ Наставни предмет се у основној школи званично зове *Српски језик*, док је у средњој тај назив проширен и зове се *Српски језик и књижевности*.

делова. Правописна норма се односи, разуме се, на писани језик и требало би да је обавезујућа за све образоване људе – када пишу (Брборић 2011). Није спорно да је правописна норма ствар договора (конвенције), али и неких других језичких околности. Основна правописна правила уче се на почетку школовања, у млађим разредима основне школе, наставаљају се у старијим разредима основне школе, али правописна обука траје најчешће до краја средњошколског школовања. Наиме, наставним програмом је предвиђено да се правопис обрађује у свим разредима основне (од I до VIII разреда) и средње школе (од I до IV разреда). На универзитетском нивоу настава правописа, као и српског језика, сусреће се само на филолошким/филозофским и учитељским факултетима. Преостали факултети су или заборавили или запоставили српски језик и језичку културу, па је неписменост и полуписменост постала видљива на сваком кораку.

2. Правопис у наставним плановима и програмима

Овде прво дајемо преглед правописних области (лекција), по разредима, од почетка основне, па до краја средње школе. Разуме се да је у наставним програмима морало бити понављања, јер се, рецимо, употреба великих слова учи у различитим разредима, поштују се методички принципи, иде се од лакшег ка тежем, од ближег ка даљем, од познатог ка непознатом, од једноставнијег ка сложенијем. Употреба великог слова учи се већ у првом разреду, а не би било реално да се на том узрасту ради велики број правила која се тичу великог почетног слова.

Наставни планови и програми су основни школски документи, на њима почива реализација наставе. Доносе их просветне власти и од великог су значаја за наставу у целини. Наставним планом се прописују не само наставни предмети који ће се изучавати већ и укупан број часова (недељни и годишњи) за сваки предмет, па тако и за *Српски језик*. Наставни програм представља конкретизацију наставног плана. Њиме се прописује обим, дубина и редослед наставних садржаја, те прецизно утврђују циљеви и задаци наставног предмета.² Овде ћемо урадити осврт на наставне планове и програме за *Српски језик*, односно оне делове који се (ин)директно тичу наставе правописа. Код објашњења циљева и задатака наставе *Српској језика* стоји и ово: „Циљ наставе српског језика

² Недељни и годишњи фонд часова за *Српски језик* у основној школи у Србији и Републици Српској мањи је у односу на друге земље у Европи и окружењу. Наиме, код нас је за наставу *Српској језика* од првог до петог разреда предвиђено по 5 часова недељно, а од шестог до осмог разреда по четири часа недељно. У већини европских земаља тај број се креће од шест до десет часова недељно.

јесте да ученици овладају основним законитостима српског књижевног језика на којем ће се усмено и писмено правилно изражавати, да упознају, доживе и оспособе се да тумаче одабрана књижевна дела, позоришна, филмска и друга уметничка остварења из српске и светске баштине“ (Наставни план и програм за први и други разред основне школе).³ Међу **задацима наставе** овде издвајамо само оне који се (ин)директно тичу наставе правописа: „развијање љубави према матерњем језику и потребе да се он негује и унапређује; основно описмењавање најмлађих ученика на темељима ортоепских и ортографских стандарда српског књижевног језика; поступно и систематично упознавање граматике и правописа српског језика“ (Наставни план и програм за први и други разред основне школе).

Међу тзв. **оперативним задацима** још у првом разреду основе школе говори се о савладавању технике читања и писања на ћириличком писму; навикавању на употребу књижевног језика у говору и писању и формирању навике за читко, уредно и лепо писање (Наставни план и програм за први и други разред основне школе).

Из правописа се у првом разреду основне школе учи: употреба великог слова на почетку реченице, у писању личних имена и презимена, имена насеља (једночлана); правилно потписивање (име, па презиме);⁴ употреба тачке на крају реченице; место и функција упитника и узвичника у реченици (Наставни план и програм за први разред основне школе).⁵ Овде налазимо и препоруку да се користе ортографске вежбе за преписивање речи и кратких реченица са проверавањем и вредновањем уредности и читкости писања, као и давање диктата за проверу и примену правописних правила и писање аутодиктата.⁶

У другом разреду основне школе се од ученика очекује да овладају техником читања и писања латиницом (другим писмом) и да науче коректно писати на оба писма. Садржаји из правописа су прилично захтевни:

³ Сви изводи из наставних планова и програма за основне и средње школе преузети су са сајта Завода за унапређење образовања и васпитања (<https://www.zou.v.gov.rs>), а доступни су и на другим електронским адресама.

⁴ Вреди напоменути да се веома често крши ово правило које се тиче потписивања, тј. многи се оглушују о овај правописни захтев, без обзира на то што се учи у првом разреду основне школе.

⁵ У напоменама налазимо да се, уз почетно читање и писање, посебна пажња посвети изговору и писању гласова *ћ*, *ч*, *ђ*, *џ*, *џ*, *џ*, *џ* и *р* ако ученицима причиншавају тешкоће. Тешко је рећи колико има ученика са проблемима у писању ових слова.

⁶ Мислимо да диктат није погодна правописна вежба, посебно то није у првом разреду основне школе. Диктат јесте најбоља правописна вежба, али вреди знати да и он има ограничења.

употреба великог слова у писању личних имена и презимена, надимака уз лично име, имена животиња, вишечланих географских имена и улица (једноставнија решења); писање адресе; растављање речи на крају реда (основна правила); писање речце **ли** у упитним реченицама и речце **не** уз глаголе у одричним реченицама; скраћенице за мере (корелација са наставом математике); тачка; упитник; узвичник; две тачке и запета у набрајању; усвајање латинице – читање и писање у другом полугодишту (Наставни план и програм за други разред основне школе).

У делу где се говори о писменом вежбању (језичка култура) налазимо препоруку да уз ортографске вежбе ученици преписују реченице и краће одломке текстова ради усавршавања технике и брзине писања; увежбавање читког и уредног рукописа.⁷ Налазимо и препоруку за *аутиодиктај* и *контролни диктај*: провера тачности запамћивања и усвојености правописних правила.⁸ Посебна пажња у другом разреду посвећена је учењу другог писма. Ово се реализује у другом полугодишту. Слова другог писма не обрађују се монографски, већ по групама, и то на основу савремених психолошко-дидактичких сазнања, слова другог писма, односно латинице, требало би обрађивати следећим редоследом: прво се обрађују слова која су потпуно или приближно иста у ћирилици и латиници (*Aa, Ee, Jj, Oo, Kk*; приближно иста *Mm и Tt*); затим се обрађују слова која су потпуно различита у ћирилици и латиници; и на крају треба обрадити слова која су истог облика, а различито се изговарају (*Cc, Vv, Pp, Pp̄, Xx*) у ћирилици и латиници. Текстовете писане ћирилицом и латиницом треба упоређивати тек кад ученици потпуно усвоје латиницу. Тада треба организовати вежбе преписивања текстова са ћирилице на латиницу и са латинице на ћирилицу. Веома је важно да се у настави

⁷ Иако је ово захтев званичног наставног програма, леп рукопис је данас заборављена категорија и о рукопису наших ученика не вреди посебно говорити. Тако је и са студентима, па професори имају проблем на писменим испитима да „дешифрију“ шта су написали ученици и студенти.

⁸ Важно је да учитељи воде рачуна о писању и ту имамо доста препорука. Добром писању се деца уче повлачењем линија (све линије слова једнаке дебљине, а слова једнаке висине и с подједнаком удаљеношћу), добром графитном оловком, односно тупим пером. Дневна оптерећеност ученика писањем не треба да је дужа од 15 до 25 минута. Рукопис треба да је индивидуалан, читак, графички правилан и уредан. Ученици који пишу левом руком не смеју се присиљавати на писање десном руком. Писање се учи: преписивањем, диктатом, одговарањем на питања, допуњавањем реченица, састављањем прича на основу слика, заједничким препричавањем и првим облицима самосталног писменог изражавања. (...) Неопходно је примерено и подстицајно вредновање рукописа сваког ученика понаособ, а нарочито приликом прегледања домаћих писмених задатака. Повремено треба организовати посебне часове за лепо писање.

не прекида са праксом наизменичне употребе ћириличног и латиничког писма. (Наставни план и програм за други разред основне школе).⁹

У трећем разреду основне школе налазимо коректну напомену да се прво обнове и вежбају научена правописна правила из првог и другог разреда, а да се потом уче и нова правила: употреба великог слова у писању имена народа, вишечланих географских имена, празника, наслова књига, часописа и новина; писање датума; писање назива улица; писање бројева словима; писање речце **не** уз глаголе, придеве и именице; писање речце **ли**; азбука и абецеда – изговор напамет и уочавање примене у списковима ученика и сл.; интерпункцијски знак на крају обавештајних, упитних, узвичних и заповедних реченица; писање сугласника **ј** у речима (отклањање грешака ако их ученици чине) – између самогласника **и - о / о - и**; писање скраћеница типа: бр., уч., стр., год. и скраћенице за мере. Уз ово се препоручују и ортографске вежбе са преписивањем текста са ћирилице на латиницу, увежбавање читког и уредног рукописа, уз примену правописних правила и преписивање текста са датим задатком, као и диктат са допуњавањем, аутодиктат, изборни диктат, контролни диктат.

У четвртном разреду, такође, налазимо напомену да се обнови и утврди знање из претходних разреда и да се систематизују садржаји обрађени од I до IV разреда. Ево и прегледа правописних лекција намењених за обраду у четвртном разреду основне школе: употреба великог слова у писању: имена држава и покрајина и њихових становника; имена насеља (градова, села) и њихових становника; писање управног и неуправног говора (сва три модела); наводници; заграда; писање присвојних придева изведених од властитих имена (**-ов/-ев, -ин/-ски**); писање сугласника **ј** у придевским облицима на **-ски**, и у личним именима и презименима; писање скраћеница типа: итд., сл., нпр. и скраћеница које означавају имена држава.¹⁰ Понављање, увежбавање и проверавање оспособљености ученика за примену обрађених правописних правила. Вежбе за отклањање грешака које се јављају у говору и писању ученика. Сусрећемо и препоруку за коришћење различитих врста диктата – са допуњавањем, изборни, слободни, контролни диктат.¹¹

⁹ Иако се оба писма нашег језика науче на почетку школовања, сведоци смо да велики број ученика меша писма и до краја школовања. Посебан проблем представља ваљан испис писаних слова.

¹⁰ Међу правописним областима налази се и писање управног и неуправног говора, али га налазимо и уз садржаје из граматике. Ово може изазвати одређену забуну. Наиме, сви наши правописи и правописни приручници ово доносе као правописно, а не као граматичко питање. Уџбеници за четврти разред уредно доносе објашњења о управном и неуправном говору.

¹¹ Остаје важна напомена да се правопис савлађује путем систематских вежбања, елементарних и сложених, која се организују често, разноврсно и разли-

Циљеви и задаци наставе *Српској језика* као наставног предмета се не мењају ни у старијим разредима основне школе, па се очекује да ученици овладају основним законитостима српског књижевног језика, на којем ће се усмено и писмено правилно изражавати. Уз то иде и важна напомена – развијање љубави према матерњем језику и потребе да се он негује и унапређује; описмењавање ученика на темељима ортоепских и ортографских стандарда српског књижевног језика; поступно и систематично упознавање граматике и правописа српског језика (Наставни план и програм за пети разред).

У петом разреду се ништа не мења када су у питању циљеви и задаци наставе српског језика као наставног предмета. И даље се инсистира на томе да ученици овладају основним законитостима српског књижевног језика, на којем ће се усмено и писмено правилно изражавати, да се развије љубав према матерњем језику, и потреба да се он негује и унапређује; очекује се додатно описмењавање ученика на темељима ортоепских и ортографских стандарда српског књижевног језика и потпуно, поступно и систематично упознавање граматике и правописа српског језика, али и проверавање и систематизовање раније стечених знања (Наставни програм за пети разред).¹²

У одељку који се односи на правопис каже се следеће: проверавање, понављање и увежбавање садржаја из претходних разреда (писање присвојних придева са наставцима: **-ов, -ев, -ин**; и присвојних придева који се завршавају на гласовне групе: **-ски, -шки, -чки**; управног говора; вишечланих географских имена, основних и редних бројева и др.); писање придева изведених од именица у чијој се основи налази **ј** (нпр. армијски); писање назива разних организација и њихових тела (органа); писање заменица у обраћању: **Ви**; писање генитива, акузатива, инструментала и локатива именичких одричних заменица; одрична речца **не** уз именице, придеве и глаголе; речца **нај** у суперлативу; тачка и запета; запета уз вокатив и апозицију; три тачке; цртица (Наставни програм за пети разред). И овде се налази захтев да се ученици навикавају на коришћење правописа (школско издање). Мислимо да би од петог разреда ово морала бити наставна обавеза, како за ученике, тако и за наставнике.

У шестом разреду основне школе уз одредницу правопис стоји и ово: проверавање, понављање и увежбавање правописних правила обрађених

читим облицима писмених вежби. Стога, ученике врло рано треба упућивати на служење правописом и правописним речником (школско издање).

¹² Заправо, увек се инсистира на обнављању, проверавању и систематизовању знања која се у овом и старијим разредима проширују и продубљују, до нивоа њихове примене и аутоматизације у изговору и писању у складу са књижевно-језичком нормом и правописом. Ово је веома важно, посреди је, методички речено, принцип трајности знања.

у претходним разредима (писање речце **ли** уз глаголе, **не** уз глаголе, именице и придеве; **нај** уз придеве; употреба великог слова и др.); писање одричних заменица уз предлоге; писање заменица у обраћању: **Ви, Ваш**; писање имена васионских тела – једночланих и вишечланих; писање глаголских облика које ученици често погрешно пишу (радни глаголски придев, аорист, потенцијал, перфекат, футур I); интерпункција после узвика; растављање речи на крају реда.

Ученици седмог разреда основне школе уз проверавање, понављање и увежбавање садржаја из претходних разреда различитим облицима диктата и других писмених вежби морају посебно савладати ове правописне лекције: интерпункција у сложеној реченици (запета, тачка и запета); црта; заграда; запета у набрајању скраћеница (Наставни програм за седми разред).

Једна од најтежих и тешко научивих правописних области јесте транскрипција страних речи и израза и наши ученици се са њом први пут сусрећу у осмом разреду основне школе. Уз то долази и писање полусложеница, што је још додатан проблем пре завршетка осмогодишњег школовања. Свршене осмаке очекује, по захтеву званичног програма, и финално систематизовање садржаја из правописа: употреба великог слова, интерпункција, спојено и растављено писање речи; писање скраћеница; растављање речи на крају реда (Наставни програм за осми разред основне школе).

У свим разредима основне школе налазимо и **препоручу** да се правопис савлађује путем систематских вежбања, елементарних и сложених, која се организују често, разноврсно и различитим облицима писмених вежби. Поред тога, ученике врло рано треба упућивати на служење правописом и правописним речником (школско издање). Мислимо да је коришћење школског издања правописа у млађим разредима прилично нерeално, а да је то обавезно за старије разреде основе школе.

Циљ наставе српског језика и књижевности у средњој школи јесте проширивање и продубљивање знања о српском језику; унапређивање језичке и функционалне писмености. Очекује се да ученици овладају знањима о српском књижевном језику; стекну вештине и способности његовог коришћења у општењу са другима, у писменом и усменом изражавању, приликом учења, образовања и интелектуалног развоја; поштују матерњи језик, негују српски језик, традицију и културу српског народа, националних мањина, етничких заједница и других народа.

С обзиром на то да су ученици у основној школи, од првог до осмог разреда, имали задатак да овладају свим правописним областима и да их на одговарајући начин увежбају, у средњој школи долази до понављања и утврђивања правописног знања, и то на следећи начин. У првом разреду ученици понављају основне принципе правописа српског књижевног

језика, упознају се са правописом и правописним приручницима, а са посебним задатком да понове писање великог слова. Предвиђене су и правописне вежбе где ће основни задатак бити писање великог слова.

За други разред средње школе је предвиђено понављање и утврђивање састављеног и растављеног писања речи, писање правописних знакова, писање скраћеница и растављање речи на крају ретка.

У трећем разреду средње школе најпречи задатак је понављање и систематизовање знања која се односе на основне принципе и примере за транскрипцију речи из страних језика.

Тако за четврти разред преостаје од великих правописних области само интерпункција, уз чије се понављање и вежбање може систематизовати и знање из других правописних области (Наставни програм за гимназије).

По нашем мишљењу правопис се у школској поставци може изучавати у девет области, с различитим бројем часова, уз стално и систематско понављање, проширивање и утврђивање. Ево тих области: 1. Писма; 2. Екавски и ијекавски изговор; 3. Гласовне промене и гласовни односи; 4. Писање великог слова; 5. Састављено и растављено писање речи; 6. Растављање речи на крају реда; 7. Скраћенице; 8. Интерпункција; 9. Писање имена и речи из страних језика. Као што смо показали, неке од ових правописних области уче се већ од првог разреда основне школе (писање великог и малог слова, тачка на крају реченице...), док се са некима ученици сусрећу тек у осмом разреду основне школе (писање имена и речи из страних језика).

4. Правописни уџбеници и приручници

Уџбеници за млађе разреде основне школе коректно прате наставне програме, доносе одговарајуће правописне лекције, с мање или више одговарајућим примерима, понекад и са илустрацијама. Сматрамо да је то добро и да није нужно да ученици млађих разреда основне школе користе *Правопис српскога језика*, односно одговарајуће школско издање. Сматрамо да досадашња школска издања наших правописа нису била прилагођена најмлађим основцима и да бисмо за њих могли имати посебан правописни приручник. Један такав покушај је забележен са приручником *Правопис српскога језика у сѝрпѝју*, чији је аутор Љубица Прѝић, али његова употреба није заживела у школи.

Уџбеници од петог до осмог разреда основне школе, с најчешћим називом *Српски језик и кулѝура изражавања*, често доносе правописне подуке и правописне подсетнике, али је најбоље да наставници поштују препоруку из наставног програма која гласи да се ученици навикавају на коришћење правописа (школско издање). Ово је веома важно и мислимо

да на овоме вреди истрајати. Истина, овде постоји и један проблем. Када се 2010. године појавило **измењено и допуњено издање** *Правописа српскога језика* из 1993. године, њега, бар за сада, није пратило измењено и допуњено школско издање правописа. Тако смо дошли у врло необичну и школски тешку ситуацију – школско издање не постоји и то ученицима отежава учење правописа. За ученике основне, па донекле и средње школе основно издање није практично, оно и није њима намењено. Нејасно је због чега смо дошли у овакву ситуацију и она, засигурно, наноси велику образовну штету, када је у питању реализација наставе правописа.

5. Универзитетска настава и правопис

Овде ћемо направити кратак увид у правопис на универзитетском нивоу,¹³ и то само на филолошким/филозофским и учитељским факултетима. Мора се рећи да правописа као засебног предмета доскора није било, изучаван је најчешће у оквиру других предмета.¹⁴ Сада се ситуација изменила и правопис је постао „видљивији“ и у називима засебног предмета и/или у комбинацији са неком другом области.

На Филолошком факултету у Београду од школске 2006/07. године постоји засебан предмет *Правопис српског језика*, као једносеместралан курс, на првој години студија Катедре за српски језик. Истовремено овај курс слуша и велики број студената различитих студијских група и различитих година студија, као изборни предмет. И на Филозофском факултету у Новом Саду постоји једносеместрални курс под називом *Орфографија и њанскрипција*.¹⁵ На Филозофском факултету у Нишу постоји једносеместрални курс из *Правописа* и има статус колоквијума. У Крагујевцу на Филолошко-уметничком факултету нема правописа као засебног курса. Постоји предмет *Норма српског језика* (граматичка и стилистичка), док се међу изборним предметима налазе: *Орфографија српског језика*, *Менаџмент у култури*, *Хијерархија и дијална култура*, *Жена у српској књижев-*

¹³ Наставу правописа на универзитетском нивоу доносимо на основу увида у наставне планове и програме, најчешће оне које смо нашли на сајтовима факултета.

¹⁴ Наставе српског језика, па самим тим и правописа, нема изван филолошких/филозофских и учитељских факултета. Верујемо да би се предмет *Савремени српски језик* или *Језичка култура* могао наћи на многим факултетима, без обзира на то да ли би он на њима био обавезни или изборни предмет.

¹⁵ Овај једносеместрални курс у почетку је водио Мато Пижурица, што је, мислимо, добро, јер М. Пижурица као приређивач потписује *Правопис српског језика* Матице српске.

ности, Наратологија, Теорија културе и цивилизација, Израда ћириличних рукописа...

На основу списка предмета, односно назива предмета на Филозофском факултету у Косовској Митровици, правописа нема било као засебног предмета, било као области у склопу неког другог предмета.

Што се тиче учитељских факултета, и ту је ситуација неуједначена. Учитељски факултет у Београду има на другој години као изборни предмет *Правопис и књижевнојезичка норма*. На преосталим учитељским факултетима у Србији, ако је судити по наставним плановима и програмима који се налазе на њиховим сајтовима, нема наставе правописа. Ово је велика штета и ово је тешко разумети. Наиме, учитељи дају прва и основна граматичка и правописна знања нашим ученицима и од великог је значаја правописно знање наших учитеља и њихова правописна „обученост“.

Овде доносимо кратак увид у „књигу предмета“ *Правопис српског језика*, једносеместралног курса са Филолошког факултета у Београду. Задатак курса је да студенти кроз предавања, правописне вежбе и студентске презентације понове и у целини усвоје правописна правила српског језика, која се тичу следећих области: писма, екавског и ијекавског изговора, гласовних алтернација и гласовних односа, писања великог слова, састављеног и растављеног писања речи, преношења речи у нови ред, скраћеница, интерпункције и правописних знакова и писања имена и речи из страних језика. Посебна пажња поклања се оним областима где су грешке честе (састављено и растављено писање речи и транскрипција страних речи). Као обавезна литература наведене су три књиге: 1. *Правопис српског језика*, Нови Сад, Матица српска, 2010. године, М. Пешикан, Ј. Јерковић, М. Пижурца (измењено и допуњено издање), редакција: М. Пижурца, М. Дешић, Б. Остојић, Ж. Станојчић; 2. Вељко Брборић, *Правопис и школа*, Београд, 2011; 3. П. Ивић, И. Клајн, М. Пешикан, Б. Брборић, *Српски језички приручник* (одељак: Правописни проблеми и недоумице, стр. 93–119, Београд, 2004.

6. Правописни уџбеници и приручници

Посебна пажња правопису у настави поклањана је одавно, о томе сведоче бројни приручници. Овде ћемо навести само неколико података. Још 1884. године Стево Чутурило је објавио у Панчеву приручник *Српски правопис за школску употребу*. Године 1914. бележимо приручник *Српски правопис за средње школе*, чији је аутор Милан Петровић, приручник је објављен у Новом Саду. Остаје зебележено да су просветне власти 1929. године донеле *Правописно упућивање за све основне, средње и стручне школе*, чиме су јасно показале колико је значајно да

ученици овладају правописним знањима.¹⁶ Уз *Правопис српскохрватскога књижевног језика* из 1960. одмах је изашло школско издање, имало је велики број поновљених (репринт) издања, увек у великом тиражу и то је, може се рећи, била обавезна књига за све наше ученике неколико деценија. Због тога остаје нејасно како данас наши ученици (основних и средњих школа) немају одговарајуће издање школског правописа. Овај пропуст ваљало би хитно отклонити. Последњих година појавио се велики број правописних приручника, неједнаког квалитета и понекад неусклађених правописних решења. Мишљења смо да се може имати више правописа, али да правописна решења морају бити усклађена, и то у целини. Разлика може бити у репрезентовању правописне грађе, али не у правописним решењима, чак ни у појединостима.

7. Закључак

1. Настава правописа јасно је дефинисана у наставним програмима за основну школу. Можда су неки захтеви за млађе разреде (од првог до четвртог) прејаки, али остаје могућност да се сви пропусти и слабости из правописа поправе у старијим разредима основне школе (од петог до осмог разреда).

2. Настава правописа нашла је своје место и у средњошколским програмима, али је, као што је познато, настава језика, па и правописа, прилично скрајнута и њена реализација је често спорна. Овај проблем се мора хитно решити уколико желимо да култура писменог изражавања буде боља. Ово се односи и на наставу правописа у средњој школи.

3. Мислимо да би правопис као засебан предмет морао наћи своје место, макар и као једносеместрални курс, на филолошким (филозофским) факултетима, као и на учитељским факултетима. Само професори и учитељи који су добро овладали правописом српског језика могу ову област добро преносити својим ученицима.

4. Верујемо да бисмо из *Правописа српскога језика* (2010) могли направити одговарајуће деривате за различите школске узрасте. Не видимо проблем да се ураде различити деривати за различите узрасте, у складу с наставним програмом, реалним потребама и свакодневним изазовима наших ученика. Школска издања би могле пратити и одговарајуће правописне вежбе. За сада немамо таквих приручника (практикума).

¹⁶ Ово упутство је било заправо компромисно решење између Белићевог правописа, који је био у употреби, и Боранићевог правописа, који је коришћен у Хрватској. Правописи су били „приближни“, али норма је јединствена и просветне власти су показале потребу за уједначавањем правописне норме на подручју тадашњег српскохрватског језика.

5. Задатак Матице српске свакако је да уз *Правопис српскога језика* из 2010. године обезбеди адекватно школско издање, прилагођено нашим ученицима и њиховим школским потребама. Оно би морало бити доступно нашим ученицима и саставни део обавезног ученичког комплета за старије разреде основне школе и све наше средњошколце.

Литература¹⁷

- БЕЛИЋ, Александар. *Правопис српскохрватској књижевној језика*, Београд, 1923 [²1930, ³1950].
- БРБОРИЋ, Вељко. *Правопис српској језика у наставној пракси*, Београд, Филолошки факултет, 2004.
- БРБОРИЋ, Вељко. *Правопис и школа*, Београд, 2011.
- ДЕШИЋ, Милорад. *Правопис српској језика. Приручник за школе*, Земун: Нијанса, ²2004 [¹1994].
- ИВИЋ, Павле. „Из прошлости српског правописа“. У: *К новој јисмености*, Београд: Научна књига, 1998, 11–15.
- Наставни програм образовања и васпитања за први и други разред основног образовања и васпитања. (<https://www.zouv.gov.rs>, 20. 10. 2013)¹⁸
- Наставни програм образовања и васпитања за трећи разред основног образовања и васпитања. (<https://www.zouv.gov.rs>, 20. 10. 2013)
- Наставни програм за четврти разред основног образовања и васпитања. (<https://www.zouv.gov.rs>, 20. 10. 2013)
- Наставни програм за пети разред основног образовања и васпитања. (<https://www.zouv.gov.rs>, 20. 10. 2013)
- Наставни програм за шести разред основног образовања и васпитања. (<https://www.zouv.gov.rs>, 20. 10. 2013)
- Наставни програм за седми разред основног образовања и васпитања. (<https://www.zouv.gov.rs>, 20. 10. 2013)
- Наставни програм за осми разред основног образовања и васпитања. (<https://www.zouv.gov.rs>, 20. 10. 2013)
- Наставни програм за гимназије (<https://www.zouv.gov.rs>, 20. 10. 2013)
- Правопис српскохрватској књижевној језика са јравописним речником* (израдила правописна комисија), Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1960.

¹⁷ Неке библиографске јединице које се помињу у раду не наводе се посебно у списку литературе, због ограниченог простора, неке су дате у фуснотама, а детаљна литература о правопису може се наћи у књизи *Правопис и школа* (Брборић 2011).

¹⁸ Сви планови су преузети са сајта Завода за унапређење образовања и васпитања 20. 10. 2013. године, са адресе: <https://www.zouv.gov.rs>

- Правойисно уџуџисџиво за све основне, средње и стџручне школе*, 1929, Београд.
- ПЕШИКАН, Митар и Мевлида Караџа-Гарић и Мато Пижурица (прир.), *Прилози џравойису*, Нови Сад: Матица српска, 1989.
- ПЕШИКАН, Митар и Јован Јерковић и Мато Пижурица. *Правойис срџскоџа језика*, I. *Правила и њихови односи*, II. *Речник уз џравойис*, Нови Сад: Матица српска, 1993.
- ПЕШИКАН, Митар. *Правойисна норма*, у: Српски језик на крају века, Београд: Институт за српски језик САНУ – Службени гласник, 1996, 171–179.
- ПЕШИКАН, Митар и Јован Јерковић и Мато Пижурица. *Правойис срџскоџа језика*, измењено и допуњено издање [редакција измењеног и допуњеног издања: Мато Пижурица (главни редактор), Милорад Дешић, Бранислав Остојић, Живојин Станојчић], Нови Сад: Матица српска, 2010.
- ПРЋИЋ, Љубица. *Правопис српског језика у стрипу*, Нови Сад, 2007.
- СИМИЋ, РАДОЈЕ (ред.): *Правойисни џриручник срџскоџа књижевноџ језика* (приредила правописна комисија, одговорни редактор Радоје Симић), Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, 1998.
- ЧУТУРИЛО, Стево. *Срџски џравойис за школску уџоџребу*, Панчево, 1884.
- РЕСО, Asim i Živojin Stanojčić, (red. i ured.) *Enciklopedijski leksikon „Mozaik znanja“: Srpskohrvatski jezik*, Beograd, 1972.

Veljko Brborić

The Place of Orthography in the Teaching Process

Summary

The paper discusses orthography teaching in the school system, at all educational levels. In fact, it treats the proportion of orthography teaching in school syllabi and curricula (elementary, secondary, university teaching), the corresponding manuals and reference books, the school edition of the orthographic manual and, tentatively speaking, the prerequisites for a better application of orthography to teaching and more comprehensive orthographic knowledge as a whole.

Key words: ortography, teaching ortography, curriculum, school ortography, ortography textbooks and manuals.

МИЛОШ ЛУКОВИЋ*
Београд

АКТУЕЛНА ПИТАЊА ЈЕЗИЧКОГ ЗАКОНОДАВСТВА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

У раду се указује на: уставне основе и оквири језичке политике у Републици Србији; законско уређивање службене и јавне употребе српског језика и језика националних мањина у Републици Србији; норме међународног права и међународне уговоре који су постали саставни делови правног поретка Републике Србије и примере језичког законодавства у другим земљама. У складу с тим, указује се и на законске могућности научних и стручних институција да утичу на језичко законодавство у Републици Србији, посебно уз коришћење база података из Правно-информационог система Републике Србије, који је недавно законом успостављен.

Кључне речи: језичка политика, језичко законодавство, језички идентитет, Република Србија, научне и стручне институције.

I. Уставни основи и оквири језичке политике у Републици Србији

У социолингвистици су одавно усвојени и дефинисани појмови *планирање језика* и *језичка политика*. Најкраће речено – планирање језика своди се на „планирање корпуса“ једног конкретног језика, док се језичка политика односи на „планирање статуса“ једног или више језика у конкретној земљи.¹ У вези с овако разграниченим појмовима ваља разјаснити и одредницу *језичко законодавство* у наслову овог прилога. Реч је о свим законима Републике Србије којима се, у већој или мањој мери, непосредно и посредно, уређују питања од значаја за статус српског је-

* milos.lukovic@bi.sanu.ac.rs

¹ У нашој социолингвистици разјашњавањем ових појмова највише се бавио академик Милорад Радовановић у својим бројним радовима, па и у прилогу за овај скуп; уп. RADOVANOVIĆ 2004: 21–73.

зика и језика националних мањина или од значаја корпус српског језика.² Притом се разликује сфера *службене употребе* језика и писама од њихове употребе у широким областима јавне комуникације, тј. у *јавној употреби* – како се то најчешће дефинише у социолингвистици (RADOVA-NOVIĆ 2004: 133). Све те правне норме које на неки начин уређују језичку материју неопходно је посматрати у целини и у међусобној усклађености. Али, пре свега треба имати у виду одредбе важећег Устава Републике Србије³ у којима су садржани основи и оквири језичке политике у земљи јер Устав представља највиши правни акт и темељ правног поретка у држави. Овде парафразирамо одговарајуће одредбе Устава, уз означавање чланова.

Уставом је утврђено да је Република Србија држава српског народа и свих грађана који у њој живе, заснована на владавини права и социјалној правди, начелима грађанске демократије, људским и мањинским правима и слободама и припадности европским принципима и вредностима (члан 1). Утврђујући даље основна *начела* (чл. 2–17), Устав истиче да је владавина права основна претпоставка Устава (члан 3). Република Србија развија и унапређује односе Срба који живе у иностранству с матичном државом (члан 13), а штити права националних мањина, ради остваривања потпуне равноправности и очувања њиховог идентитета (члан 14). Општеприхваћена правила међународног права и потврђени међународни уговори саставни су део правног поретка Републике Србије и непосредно се примењују, с тим да потврђени међународни уговори морају бити у складу с Уставом (члан 16). У оквиру *начела* изричито је утврђено да су у Републици Србији у службеној употреби српски језик и ћирилично писмо, те да се службена употреба других језика и писама уређује законом, на основу Устава (члан 10).

Уређујући *људска и мањинска права и слободе* (чл. 18–81), Устав утврђује да се људска и мањинска права зајемчена Уставом непосредно примењују, а да се одредбе о људским и мањинским правима тумаче у корист унапређења вредности демократског друштва, сагласно важећим међународним стандардима људских и мањинских права, као и пракси међународних институција које надзиру њихово спровођење (члан 18). Даље, Устав истиче да су пред Уставом и законом сви једнаки, те да је забрањена свака дискриминација, непосредна или посредна, по било ком основу, између осталог и по основу националне припадности, културе и

² У руској лингвистици последњих петнаестак година развија се посебна грана све разуђеније науке о језику – *јурис-лингвистика*, која се бави изучавањем различитих аспеката узајамних односа језика и права. Јурис-лингвистика стиче статус и у нашој лингвистици; уп. ПИПЕР 2007: 1024–1025.

³ „Службени гласник РС“, бр. 98/2006.

језика (члан 21). Изражавање националне припадности слободно је (члан 47), а Република Србија подстиче разумевање, уважавање и поштовање разлика које постоје због посебности етничког, културног, језичког или верског идентитета њених грађана (члан 48). Путем колективних права припадници националних мањина, непосредно или преко својих представника, учествују у одлучивању или сами одлучују о појединим питањима везаним за своју културу, образовање, обавештавање и службену употребу језика и писма, у складу са законом (члан 75). Забрањена је било каква дискриминација због припадности националној мањини (члан 76). Заштита припадника националних мањина од сваке радње усмерене ка њиховој насилној асимилацији уређује се законом (члан 78). Припадници националних мањина имају право: на изражавање, чување, неговање, развијање и јавно изражавање националне, етничке, културне и верске посебности, а у вези с тим и на коришћење свог језика и писма (члан 79). Припадници националних мањина имају право на несметане везе и сарадњу са сународницима изван територије Републике Србије (члан 80). На крају одредаба о људским и мањинским правима Устав истиче да у области образовања, културе и информисања Србија подстиче дух толеранције и међукултурног дијалога и предузима ефикасне мере за унапређење узајамног поштовања, разумевања и сарадње међу свим људима који живе на њеној територији, без обзира на њихов етнички, културни, језички или верски идентитет (члан 81). А Република Србија има уставну обавезу да подстиче и помаже развој науке, културе и уметности (члан 73).

У оквиру одредаба којима се уређује *уставности и законности* (чл. 194–199), Устав утврђује да је правни поредак Републике Србије јединствен, те да сви закони и други општи акти донети у Републици Србији морају бити сагласни са Уставом (члан 194). Такође, статuti, одлуке и сви други општи акти аутономних покрајина и јединица локалне самоуправе морају бити сагласни са законом (члан 195). Устав наглашава да свако има право да користи свој језик у поступку пред судом, другим државним органом или организацијом која врши јавна овлашћења када се решава о његовом праву или обавези (члан 199).

Уставни суд одлучује о сагласности закона и других општих аката с Уставом, општеприхваћеним правилима међународног права и потврђеним међународним уговорима; о сагласности потврђених међународних уговора с Уставом и о сагласности других општих аката са законом (члан 167). Свако правно или физичко лице има право на иницијативу за покретање поступка за оцену уставности и законитости (члан 168).

Народна скупштина је законодавни орган (члан 99), а право предлагања закона, других прописа и општих аката имају сваки народни посланик, Влада, скупштина аутономне покрајине или најмање 30.000 бирача (члан 107). А Влада утврђује и води политику, извршава законе, предлаже

Народној скупштини законе, усмерава и усклађује рад органа државне управе и врши надзор над њиховим радом и врши и друге послове одређене Уставом и законом (члан 123). Послове државне управе обављају министарства и други органи државне управе одређени законом (члан 136).

Из наведених одредаба Устава Републике Србије може се издвојити неколико темељних принципа и појмова од непосредног значаја за утврђивање и вођење језичке политике, односно за профилисање језичког законодавства:

1) људска и мањинска права и слободе и припадност европским принципима и вредностима уграђени су у основе правног поретка у Републици Србији;

2) општеприхваћена правила међународног права и потврђени међународни уговори саставни су део правног поретка Републике Србије;

3) пред Уставом и законом сви су једнаки, а забрањена је свака дискриминација, по било ком основу, па и по основу језика;

4) Република Србија подстиче дух толеранције и међукултурног дијалога и подстиче разумевање, уважавање и поштовање разлика које постоје међу њеним грађанима због посебности етничког, културног, језичког или верског идентитета;

5) Република Србија развија и унапређује односе Срба који живе у иностранству с матичном државом, а штити права националних мањина, ради остваривања потпуне равноправности и очувања њиховог идентитета;

6) Влада утврђује и води политику, извршава законе, предлаже Народној скупштини законе, а усмерава и усклађује рад органа државне управе; језичка политика је такође саставни део опште политике у земљи;

6) Уставни суд одлучује о сагласности закона и других општих аката с Уставом, општеприхваћеним правилима међународног права и потврђеним међународним уговорима.

Као што се види, *језички идентитет* је уставна категорија.⁴ Она се односи на све грађане Републике Србије, и то како на припаднике српског народа, коме је по Уставу – Република Србија матична држава, тако и на припаднике националних мањина које живе у Републици Србији. Република Србија је дужна да штити језички идентитет својих грађана, али и да брине о језичком идентитету Срба изван Србије. Тај језички идентитет не исказује се само кроз уставну категорију *службене употребе* језика и писама у Републици Србији. А службену употребу језика и писама Устав уређује штуром одредбом члана 10 (према коме су у Републици

⁴ *Језички идентитет* је такође и социолингвистичка категорија. Он се испољава у ставу говорних представника датог језика према властитом језику (ПИПЕР 2007: 1026).

Србији у службеној употреби српски језик и ћирилично писмо, а да се службена употреба других језика и писама уређује законом, на основу Устава) и одредбом члана 75 (према коме припадници националних мањина путем колективних права учествују, између осталог, у одлучивању о питањима везаним за службену употребу језика и писма, у складу са законом).

Устав утврђује механизме којима се иницира доношење или мењање закона, те тако и закона којима се у крајњој линији штити језички идентитет грађана Републике Србије. У томе водећу улогу има Влада, која утврђује и води политику, а језичка политика је такође саставни део опште политике у земљи. У складу с тим, све иницијативе што се односе на језичко законодавство морају се у крајњој линији стећи у раду Владе, па и када су упућене појединим министарствима јер Влада усмерава и усклађује рад органа државне управе. А и кад се у Народној скупштини усвоји један закон (на предлог Владе или другог овлашћеног предлагача), он може бити предмет преиспитивања у поступку код Уставног суда, који одлучује о његовој сагласности с Уставом, општеприхваћеним правилима међународног права и потврђеним међународним уговорима. То, наравно, важи и за законе из сфере језичког законодавства.

II. Законско уређивање службене и јавне употребе српског језика и језика националних мањина

1. *Службена употреба српског језика и језика националних мањина*

Службена употреба српског језика и језика националних мањина посебно је уређена *Законом о службеној употреби језика и писма*.⁵ Он је донет заправо пре ступања на снагу садашњег устава Републике Србије, још 1991. године, по ступању на снагу претходног устава Републике Србије (из 1990. године). У периоду од 1991. до 2006. године, кад је усвојен садашњи устав, Закон је претрпео минималне измене. Потом је усклађен с важећим уставом и још је једном мењан, али тиме није мењана његова концепција.

Овај закон има седам поглавља: I. Основне одредбе (чл. 1–7); II. Службена употреба латиничког писма (чл. 10, а брисани су чл. 8–9); III. Службена употреба језика и писама националних мањина (чл. 11–18, 18а, 19–20); IV. Средства за спровођење овог закона (чл. 21); V. Надзор над спровођењем одредаба овог закона (чл. 22); VI. Казнене одредбе (чл. 23–26); VII. Прелазне и завршне одредбе (чл. 27–319). Закон сада има 30

⁵ „Службени гласник РС“, бр. 45/1991, 53/1993, 67/1993, 48/1994, 101/2005, 30/2010.

чланова, с тим што њихово нумерисање не тече у континуитету јер су неки чланови брисани.

Док у члану 1. заправо понавља уставну одредбу о службеној употреби српског језика и ћирилице, те језикâ и писама националних мањина, а наговештава и употребу латиничког писма, Закон у члану 2. на прилично рестриктиван начин уређује сферу службене употребе језика и писама. У њему се каже да се службеном употребом сматра: употреба језика и писама у раду државних органа, органа аутономних покрајина, градова и општина (које Закон даље означава заједничким термином: *орјани*), затим установа, предузећа и других организација кад врше јавна овлашћења (које Закон даље означава заједничким термином: *орјанизације које врше јавна овлашћења*); такође у раду јавних предузећа и јавних служби, као и у раду других организација кад врше послове утврђене овим законом.

У члану 3. Закона прецизирано је шта се „нарочито сматра“ службеном употребом језика и писама. То је употреба језика и писама: 1) у усменом и писменом општењу *орјана* и *орјанизација* међусобно, као и са странкама, односно с грађанима; 2) у вођењу поступка за остваривање и заштиту права, дужности и одговорности грађана; 3) у вођењу прописаних евиденција од стране општинских органа и организација које врше јавна овлашћења на територији општине; 4) у издавању јавних исправа, као и других исправа које су од интереса за остваривање законом утврђених права грађана; 5) у остваривању права, дужности и одговорности радника из рада или по основу рада; као и при исписивању назива места и других географских назива, назива тргова и улица, назива органа, организација и фирми, објављивању јавних позива, обавештења и упозорења за јавност и при исписивању других јавних натписа.

Одредбама чл. 4. утврђују се случајеви кад се у исписивању назива, фирми или других јавних натписа може, уз ћирилицу, користити и латиница, а даје се могућност да се користи само латиница у оном делу фирме предузећа, установе или другог правног лица који се користи као знак. Члан 5. Закона обавезује да се саобраћајни знаци и путни правци на *међународним* и *мајисџралним џуџевима*, те називи места и други географски називи, исписују и ћириличким и латиничким писмом. При исписивању саобраћајних знакова и путних праваца на другим путевима употреба латинице није обавезна (али је могућа), што важи и за исписивање назива улица и тргова и других јавних натписа.

Чл. 7, као и чл. 10. из поглавља II Закона, уређује редослед исписивања текстова на језицима националних мањина и на латиници у односу на текст на српском језику и ћирилици, при чему се српском језику и ћирилици даје првенство. Члан 6. утврђује генерално право сваког да у поступку пред органом, односно организацијом која у вршењу јавних

овлашћења решава о његовом праву или дужности – употребљава свој језик и да се у том поступку упознаје с чињеницама на том језику.

На другој страни, у посебном поглављу Закона (III), прилично се детаљно (у једанаест чланова) разрађује службена употреба језика и писама националних мањина у Републици Србији, с тим што се ти језици изричито не именују. Али, познато је које све националне мањине постоје у Републици Србији и зна се да неке од њих у свом језику користе одређени тип латинице (мађарски, албански, словачки, румунски, чешки), а неке и одређени тип ћирилице (бугарски, македонски, русински).

Дакле, према *Закону о службеној употреби језика и писма* – изван сфере *службене употребе* остала је *јавна употреба*, тј. употреба језика и писама у широким областима јавне комуникације. А сасвим кратке одредбе о службеној употреби српског језика и ћириличног писма налазе се и у тзв. *процесним законима*: у чл. 6, 95–97. *Закона о јарничном процесу*,⁶ у члану 11. *Закона о кривичном процесу*⁷ и члану 16. *Закона о јавном управном процесу*.⁸

Службену употребу језика и писама националних мањина уређује још један закон: *Закон о заштити језика и слобода националних мањина*.⁹ Овај закон је донет 2002. године као закон претходне савезне државе (Савезне Републике Југославије), али је накнадно уклопљен у правни поредак Републике Србије. Знатан део његових одредаба односи се на употребу језика и писама националних мањина, и то како на службену употребу (члан 11) тако и на школовање на матерњем језику (члан. 13–15) и јавно обавештавање (члан 17). Њему је комплементаран *Закон о националним савештањима националних мањина*,¹⁰ који утврђује (чл. 52, 53, 55) обавезу министра надлежног за људска и мањинска права да донесе подзаконски акт о начину вођења посебног бирачког списка националне мањине. Правилник донет на основу тог закона¹¹ уређује начин вођења посебног бирачког списка националне мањине и друга питања која су потребна за потпуно, тачно и ажурно вођење бирачких спискова, као и упис и брисање припадника националне мањине из посебног бирачког списка (члан 1). Такође је предвиђено да се посебан бирачки списак води истовремено на српском језику и ћириличком писму и на језику и писму националне мањине, у складу са законом и другим прописима којима је уређена службена употреба језика и писама (члан 2).

⁶ „Службени гласник РС“, бр. 72/2011, 49/2013, 74/2013.

⁷ „Службени гласник РС“, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013.

⁸ „Службени гласник РС“, бр. 33/1997, 31/2001, 30/2010.

⁹ „Службени лист СРЈ“, бр. 11/2002.

¹⁰ „Службени гласник РС“, бр. 72/2009.

¹¹ „Службени гласник РС“, бр. 91/2009.

2. Јавна употреба српског језика и језика националних мањина

Наведеним Законом о заштити права и слобода националних мањина уређују се – поред службене употребе – и употреба језика и писама националних мањина у другим сферама јавне комуникације, тј. њихова јавна употреба, чиме се обезбеђују остваривање уставних права националних мањина на очување посебности (чл. 9–17. Закона).

Али, и о употреби српског језика *изван сфере* коју одређује Закон о службеној употреби језика и писма говори се у неколико закона. Закон о *йривредним друштвима*¹² утврђује да се пословно име друштва исписује на српском језику, на ћириличком или латиничком писму (члан 24), а прописује и могућност да име буде исписано и на латиничком писму енглеског језика. Уз то, може се користити и превод пословног имена на језик националне мањине или на који други страни језик. Закон о *основама система образовања и васпитања*¹³ утврђује (члан 4, тачка 14. и 15) да су циљеви образовања и васпитања, између осталог: *йошйовање и нейовање свој језика*, и то како српског језика тако и језика сваке од националних мањина, уз развој и поштовање језичке толеранције и уважавање различитости. Даље, утврђује се (члан 9) да се образовно-васпитни рад остварује на српском језику, а за припаднике националних мањина на *мајерњем језику*; изузетно се може остваривати и двојезично или на српском језику, у складу са законом. Закон о *основној школи*¹⁴ (члан 5) и Закон о *средњој школи*¹⁵ (члан 5) уређују остваривање наставног плана и програма у основним и средњим школама, и на српском језику и на језицима националних мањина, чиме се остварује образовно-васпитни рад. Веома су значајна у том домену овлашћења министра просвете, који доноси одговарајуће подзаконске акте.

3. Забрана дискриминације на основу језика

У складу с Уставом, Законом о забрани дискриминације¹⁶ уређују се општа забрана дискриминације, облици и случајеви дискриминације, као и поступци заштите од дискриминације (члан 1). У овом закону изрази „дискриминација“ и „дискриминаторско поступање“ означавају свако неоправдано прављење разлике или неједнако поступање које се

¹² „Службени гласник РС“, бр. 36/2011, 99/2011.

¹³ „Службени гласник РС“, бр. 72/2009, 52/2011, 55/2011.

¹⁴ „Службени гласник РС“, бр. 50/1992, 53/1993, 67/1993, 48/1994, 66/1994, 22/2002, 62/2003, 64/2003, 101/2005, 72/2009.

¹⁵ „Службени гласник РС“, бр. 50/1992, 53/1993, 67/1993, 48/1994, 24/2002, 64/2003, 101/2005.

¹⁶ „Службени гласник РС“, број 22/ 2009.

заснива на различитим особинама лица, па и на језику. Изрази „лице“ и „свако“ означавају оног ко борави на територији Републике Србије или на територији под њеном јурисдикцијом, без обзира на то да ли је држављанин Републике Србије, држављанин неке друге државе или је лице без држављанства (члан 2).

4. *Неговање српској језика, ћириличној писма и језичкој идентитету Срба у дијаспори и у региону*

*Закон о дијаспори и Србима у региону*¹⁷ дефинише изразе „дијаспора“ и „Срби у региону“. Тако утврђује (члан 2) да израз „дијаспора“ обухвата држављане Републике Србије који живе у иностранству и припаднике српског народа исељенике са територије Републике Србије и из региона и њихове потомке, док израз „Срби у региону“ означава пак припаднике српског народа који живе у Словенији, Хрватској, Босни и Херцеговини, Црној Гори, Републици Македонији, Румунији, Албанији и Мађарској. Закон даље утврђује (члан 4) да се очување, јачање и остваривање веза Србије – као матичне државе – и дијаспоре и Срба у региону остварује (између осталог) употребом, учењем, чувањем и неговањем српског језика и ћириличног писма, чувањем и неговањем српског културног, етничког, језичког и верског идентитета.

5. *Заштити ћирилице*

За време трајања Савезне Републике Југославије, у чијем су саставу биле Република Србија и Република Црна Гора, Савезна скупштина донела је *Декларацију о заштити ћирилице*.¹⁸ Она је и данас важећа у правном поретку Републике Србије. Њен садржај цитирамо дословно:

„У Савезној Републици Југославији, као и у републикама Србији и Црној Гори, све више се запоставља ћирилично писмо, како у званичној тако и у свакодневной употреби. У Републици Србији је Законом о службеној употреби језика и писма прописана службена употреба ћириличног писма, наведени су услови за коришћење латинице, као и језика и писма народности. У Републици Црној Гори оба писма су Уставом изједначена.

Већинско становништво Србије и Црне Горе већ скоро десет векова се служи ћириличким писмом. Ћирилицом су исписивани документи и споменици, најзначајнији историјски списи, највреднија књижевна дела и све друго што представља суштински елемент националног идентитета Срба и Црногораца, њиховог заједничког живота, традиције и повезивања.

Данас се ћирилично писмо све ређе користи. У званичној, а следствено томе и најширој употреби, ћирилица се потискује латиничним

¹⁷ „Службени гласник РС“, бр. 88/2009.

¹⁸ „Службени лист СРЈ“, бр. 61/2002.

писмом. Разлог за то је небрига надлежних органа власти на свим нивоима, јавних служби, културних и медијских институција и свих средстава јавних комуникација.

Одрицање од сопственог писма знак је одсуства свести о потреби неговања сопствених културних вредности, чувања националног идентитета и његових обележја. Оно, такође, указује на комплекс ниже вредности и погрешно схватање да ће нас удаљавање од себе самих приближити другима.

Скупштина Савезне Републике Југославије овим позива државне органе, органе локалне самоуправе, предузећа која врше јавна овлашћења, просветне, културне и медијске установе да у складу са законским прописима користе ћирилицу. Позивају се управни органи, власници предузећа и предузетници да приликом оглашавања, рекламирања и исписивања фирми поштују Закон о службеној употреби језика и писма. На исти начин се морају строго придржавати законских прописа када они предвиђају употребу неког другог писма уместо ћириличног. Позивају се сви одговорни да у оквиру свог делокруга врше надзор над спровођењем законских прописа у овој области и да се не оглушавају о своју законску обавезу.

За опстанак ћирилице посебно би било погубно да се локализација оперативног система Виндоус и програмског пакета Офис, односно њихово превођење на српски језик, спроведе на латиничном писму. Апелује се на све надлежне државне органе и све укључене у овај посао да обезбеде да се овај подухват значајан за културу српског народа оствари на ћириличком писму.“

6. Законска решења и акти државних органа који се тичу коришћења српског језика

На основу свих наведених законских решења која се тичу коришћења српског језика, и у службеној и у јавној употреби, рекло би се да се наш законодавац не упушта у уређивање његовог коришћења – препуштајући то у целини научним и стручним институцијама. Ипак, није сасвим тако.

Као што је речено, *Закон о основама система образовања и васпитања* утврђује да су циљеви образовања и васпитања, између осталог, и *неговање свој језика*, чиме се заправо исказује брига државе и за корпус српског језика. А Република Србија има и уставну обавезу да подстиче и помаже развој науке, па тиме и науке о српском језику. Република је оснивач више образовних и научних установа у којима се изучава српски језик. На основу законских овлашћења, министарство надлежно за послове просвете (сада је то актуелно Министарство просвете, науке и технолошког развоја) одобрава коришћење уџбеника у школама, па тако и уџбеника и правописних приручника из српског језика, који се баве

корпусом српског језика. Донет је и посебан закон о *Речнику Српске академије наука и уметности*¹⁹ ради – како се наглашава (члан 1) – обезбеђења сталне бриге о српском језику, као трајном и општенационалном добру, а израда Речника поверена је, као и раније, Институту за српски језик САНУ. Средства за израду и издавање овог вишетомног Речника обезбеђују се у буџету Републике Србије (члан 4). А издавање и штампање опсежног једнотомног *Речника српског језика* у издању Матице српске (Нови Сад, 2011) омогућило је Министарство просвете и науке. Штампање првог издања важећег *Правописа српског језика* у издању Матице српске (аутори: Митар Пешикан, Јован Јерковић и Мато Пижурца; Нови Сад, 1993) финансијски је помогла, између осталог, и Влада Републике Србије и препоручила га за употребу у државним органима у Републици Србији. Припрему другог (актуелног) издања тог правописа (Нови Сад, 2010) финансирало је Министарство науке, а штампање је омогућило Министарство културе Републике Србије. И најновија *Нормативна грамаџика српског језика* у издању Матице српске (аутори: Предраг Пипер и Иван Клајн; Нови Сад, 2013) имала је финансијску подршку министарства: припрему је финансирало Министарство просвете, науке и технолошког развоја, а штампање је омогућило Министарство културе и информисања Републике Србије.

Извршавајући своје обавезе утврђене Уставом и *Законом о Влади*,²⁰ Влада се у поступку припреме закона, подзаконских прописа и других општих аката редовно суочава с низом језичких питања из корпуса српског језика. То важи и за министарства и тзв. посебне организације, чији делокруг утврђује *Закон о министарствима*.²¹ У Републичком секретаријату за законодавство – коме је наведеним законом стављено у делокруг и старање о нормативно-техничкој и језичкој ваљаности прописа и општих аката у поступку њиховог доношења – постоји и мала лекторска служба, која помаже да се та текућа питања што боље решавају. Поред тога, Влада има и Канцеларију за европске интеграције, која у поступку припреме и предлагања сваког закона процењује да је ли је конкретан закон усклађен (или како се још каже: „хармонизован“) с правом Европске уније, што обухвата и превођење прописа Европске уније на српски језик. Али, о језичким питањима расправља се и у Народној скупштини и њеним радним телима приликом разматрања закона и општих аката Скупштине. Понекад су, чак, неке језичке финесе предмет и страначких надгорњавања и компромиса, који се претачу у конкретне амандмане на

¹⁹ „Службени гласник РС“, бр. 110/2005.

²⁰ „Службени гласник РС“, бр. 55/2005, 71/2005, 101/2007, 65/2008, 16/2011, 68/2012, 72/2012, 74/2012.

²¹ „Службени гласник РС“, бр. 72/2012, 76/2013.

предлоге разматраних закона. Све су то заправо својеврсни видови језичке стандардизације у законодавству.

III. Норме међународног права и потврђени међународни уговори као саставни делови правног поретка Републике Србије

Као што је речено, општеприхваћена правила међународног права и потврђени међународни уговори чине саставне делове правног поретка Републике. Те норме утичу и на обликовање наше уставне и законске регулативе која се тиче употребе језика и писама националних мањина. Тиме Република Србија исказује своју припадност европским принципима и вредностима и испуњава своје међународне обавезе које проистичу из докумената Организације уједињених нација, Савета Европе и Организације за безбедност и сарадњу у Европи (ОЕБС), мада они имају различиту правну снагу. Ипак, питање начина и форме уређивања службене употребе језика, па језика мањина, остаје у искључивој надлежности сваке државе.²²

Од докумената Организације уједињених нација у овој материји најважнија су два: 1) *Међународни њакт о њрађанским и њолијичким њравима* из 1966. године, који предвиђа (члан 27): „У државама где постоје етничке, верске или језичке мањине лица која припадају тим мањинама не могу бити лишена права да имају, у заједници с другим члановима своје групе, свој сопствени културни живот, да исповедају своју сопствену вероисповест и обављају верске дужности или да употребљавају свој језик“; 2) *Декларација Уједињених нација о њравима њријадника националних или ејничких, верских и језичких мањина* из 1992. године, која припадницима мањина јемчи право на приватну и јавну употребу њихових језика (члан 2/1); право на развој, између осталог, сопствене културе и језика (члан 4/2); право на учење свог матерњег језика, односно наставу на свом језику (члан 4/3).

Од докумената Савета Европе у овој материји најважнији су: 1) *Евројска њовеља о рејоналним и мањинским језицима* из 1992. године; 2) *Оквирна конвенција за зашћијију националних мањина* из 1995. године. Оба документа усмерена су на заштиту права мањина, односно на борбу за очување језика Европе.

Од самог почетка свог постојања Организација за безбедност и сарадњу у Европи (ОЕБС) у својим документима посвећује пажњу заштити људских права, а у том склопу и права припадника националних, односно етничких и сличних мањина. У том погледу посебно се издваја документ из Копенхагена из 1990. године, који утврђује (став 34): „Државе учеснице настојаће да обезбеде да припадници националних мањина, без

²² В. о томе опширније у: KRIVOKAPIĆ 2004: 28–49; KOVAČEVIĆ 2012: 300–302.

обзира на потребу, науче званични језик или језике односне државе, имају адекватне могућности за наставу матерњег језика или на матерњем језику, као и, где је то могуће и неопходно, за употребу тог језика пред јавни органима у складу с одговарајућим националним законодавством“.

Уследила су још два документа ОЕБС-а: тзв. *Хашке прејоруке о љраву националних мањина на образовање* из 1996. године и тзв. *Прејоруке из Осла о љраву националних мањина на ујошребу сојсйвених језика* из 1998. године.

Поред тога, Србија је на прагу приступних преговора с Европском унијом и дужна је да испуњава све обавезе које намеће учлањење једне земље у Европску унију, односно да уважава право Европске уније.²³ А *Нацрйј Усйавној ујовора* Европске уније из 2004. године предвиђа да све чланице морају мањинама гарантовати право на свој језик.

Билатерални споразуми с државама у региону закључени у време постојања Савезне Републике Југославије, односно Државне заједнице Србија и Црна Гора, уграђени су такође у правни поредак Републике Србије. Међу њима су и: 1) Споразум између Србије и Црне Горе и Републике Мађарске о заштити права мађарске националне мањине која живи у Србији и Црној Гори и српске националне мањине која живи у Републици Мађарској (из 2004. године);²⁴ 2) Споразум између Србије и Црне Горе и Републике Хрватске о заштити права српске и црногорске мањине у Републици Хрватској и хрватске мањине у Србији и Црној Гори (из 2005. године);²⁵ 3) Споразум између Србије и Црне Горе и Републике Македоније о заштити српске и црногорске националне мањине у Републици Македонији и македонске националне мањине у Србији и Црној Гори (из 2005. године).²⁶

IV. Примери језичког законодавства у другим земљама

Колико год ратификовани међународни акти обавезивали земље потписнице (па и Републику Србију) на заштиту мањинских језика, односно

²³ О институцијама и праву Европске уније вид. опширније у: VUKADINOVIĆ 2008. Право Европске уније обухвата и право слободног кретања и боравка држављана свих држава-чланица Европске уније, па и њиховог настањивања на територији друге земље-чланице, дакле изван матичне земље. Штавише, политичка права грађана Европске уније подразумевају и право оних који бораве изван матичне земље-чланице Уније да бирају и буду бирани на *ојшйинским изборима* у земљи где бораве, као и на изборима за *Евројски љарламенй*, што укључује и одређена језичка права (VUKADINOVIĆ 2008: 38–39).

²⁴ „Службени лист СЦГ – Међународни уговори“, бр. 14/2004.

²⁵ „Службени лист СЦГ – Међународни уговори“, бр. 3/2005.

²⁶ „Службени лист СЦГ – Међународни уговори“, бр. 6/2005.

језичких права појединаца и припадника националних мањина, – не постоје правно обавезујући међународни стандарди који би налагали начин уређивања употребе језика матичног народа у једној држави. Таквог стандарда нема ни у оквирима права Европске уније. Стога постоји шаренило решења и међу државама-чланицама Европске уније,²⁷ као и у другим европским земљама.²⁸ Овде наводимо неколико карактеристичних примера.²⁹

У Француској постоји *Закон о употреби француског језика* (из 1994. године), а у Пољској *Закон о пољском језику* (из 1999. године). Посебни закони о *државном језику* постоје у: Литванији (из 1995), Словачкој (из 1995. године) и у Летонији (из 1999), који не искључују употребу и ма-

²⁷ Др Борис Кривокапић, научни саветник Института за упоредно право у Београду (од 2006. године професор на Факултету за државну управу и администрацију универзитета Мегатренд у Београду), објавио је 2004. године опсежну монографију под насловом: *Службена употреба језика у међународном праву и новијем законодавству неких европских држава* (Београд, 2004).

У тој књизи анализирана је службена употреба језика како у међународном праву (КРИВОКАРИЋ 2004: 25–49) тако и у унутрашњем праву држава (КРИВОКАРИЋ 2004: 51–97). Такође је подробно анализирано и језичко законодавство у осам одабраних земаља: у Естонији, Финској, Хрватској, Италији, Летонији, Литванији, Руској Федерацији и Словачкој (КРИВОКАРИЋ 2004: 97–362). Аутор истиче да је одабрао наведене земље пре свега зато што су оне недавно донеле нове законе којима су уредиле материју службене употребе језика водећи рачуна и о међународним споразумима и о упоредној правној пракси (КРИВОКАРИЋ 2004: 98).

²⁸ Владислав Лубаш (Władysław Lubaś), професор универзитета у пољском граду Ополу и почасни доктор Универзитета у Београду, објавио је опсежну књигу под насловом *Polityka językowa* [„Језичка политика“], с наднасловом *Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich* [„Компарација системâ и функционисања савремених словенских језика“], Ополе, 2009). Том књигом окончана је друга етапа (синтетичко-компаративна) великога славистичког истраживачког пројекта „Савремене промене словенских језика“, који је зачет 1993. године у Ополу, а окончан издавањем 14 томова посвећених словенским језицима под заједничким насловом *Најновија историја словенских језика (Najnowsze dzieje języków słowiańskich)*, Ополе 1996–2003). Ова књига обилује свежим подацима о језичкој политици у свим словенским земљама (од којих су неке већ чланице Европске уније) и бритким социолингвистичким промишљањима (вид. посебно. Lubaś 2009: 205–511) тако да може послужити као инспиративна студија о свим аспектима конституисања и спровођења језичке политике у модерним правним државама, у оквирима језичке идеологије коју су прокламовали Савет Европе и Европска унија. О садржају књиге В. Лубаша вид. опширније у приказу: ЛУКОВИЋ 2012.

²⁹ КРИВОКАРИЋ 2004: 94–364; ЛУБАЌ 2009: 205–511.

њинских језика. У Естонији такође постоји посебан *Закон о језику* (из 1995. године), којим се утврђује да је естонски *званични (службени) језик* Естоније, а језици националних мањина у Естонији сматрају се чак *стираним језицима* мада припадници националних мањина имају право да их користе као своје матерње језике. У Финској такође постоји посебан *Закон о језику* (из 2003. године), али се у њему понавља уставно решење по коме су *национални језици* у тој држави фински и шведски. У Словенији постоји посебан *Закон о јавној употреби словеначког језика* (из 2004. године). Бугарска нема посебан закон о језику, али се у њеном уставу (из 1991. године, с изменама из 2003, 2005. и 2006. године) утврђује да је *официјелни језик* у Бугарској бугарски језик, те да познавање и употребљавање бугарског језика јесте и право и обавеза бугарских грађана. Италија такође нема посебан закон о италијанском језику или државном језику, али се у *Закону о заштити историјских језичких мањина* (из 1999. године) утврђује, и то већ у првом члану, да је *официјелни језик* Републике Италије – италијански. У Чешкој Републици не постоји посебан закон о језику, а ни устав земље (из 1992. године) нема посебне одредбе о језику већ само говори о „праву грађана на употребу изабраног језика и изабране народности“, као и о „слободном културном развоју у изабраном језику“. Међутим, у подзаконским актима, која доносе министарства и други овлашћени органи, помиње се чешки језик као: „службени и дипломатски језик“, „службени језик“, „језик војске“, „језик правног промета“, „језик образовања“.

Постоји и низ другачијих решења у земљама чланицама Европске уније и у словенским земљама. Сва та решења у другим земљама могу бити инспиративна и за нова решења у језичком законодавству Републике Србије.

V. Правно-информациони систем Републике Србије

Средином 2013. године донет је нови *Закон о објављивању закона и других прописа и аката*.³⁰ Као и раније, Закон предвиђа (члан 1) да је републичко службено гласило „Службени гласник Републике Србије“, који уз основно има и посебна издања (чл. 18–19): 1) „Службени гласник Републике Србије – Међународни уговори“, у коме се објављују потврђени међународни уговори и други међународни споразуми и акти за које је то одређено у складу с посебним законом; 2) „Службени гласник Републике Србије – Просветни гласник“, у коме се објављују републички прописи којима се уређују наставни планови и програми образовања, простор, опрема и наставна средства, програм приправничког стажа

³⁰ „Службени гласник РС“, бр. 45/2013.

и програми усавршавања и оспособљавања наставника и сарадника у основним и средњим школама, као и други акти за које је посебним законом то одређено.

Међутим, овај закон доноси и једну битну новину. Њиме се успоставља Правно-информациони систем Републике Србије (чл. 28–32), а Влада је обавезана (члан 32) да ближе пропише начин на који се успоставља и води Правно-информациони систем Републике Србије. То је учињено *Уредбом о Правно-информационом систему Републике Србије*,³¹ а она ступа на снагу 1. јануара 2014. године. На основу наведеног закона Уредбом се прецизира (члан 4) да Правно-информациони систем као збирка података у електронском облику садржи:

- 1) електронски облик „Службеног гласника Републике Србије“;
- 2) архиву службених гласила;
- 3) базу која садржи регистар и текстове важећих прописа и других аката Републике Србије објављених у „Службеном гласнику“;
- 4) базу која садржи судску праксу;
- 5) друге податке о правном систему Републике Србије;
- 6) везу са правним актима Европске уније.

Предвиђено је такође да се Правно-информациони систем, у складу са законом, објављује на интернет странама Јавног предузећа „Службени гласник“.

Уредба даље утврђује (члан 5) да електронска база података у оквиру Правно-информационих система Србије садржи:

- 1) регистар заснован на класификацији прописа и других аката;
- 2) текст важећих прописа и других аката објављених у „Службеном гласнику“;
- 3) званично пречишћене текстове прописа, као и незванично пречишћене текстове прописа сачињене у Јавном предузећу „Службени гласник“;
- 4) службена гласила у којима су објављени основни текстови прописа и других аката и службена гласила у којима су објављене њихове измене, допуне и исправке, у PDF формату.

Уредбом је ближе прописан начин коришћења овако устројене базе података. Тако је предвиђено (члан 12) да су у бази која садржи регистар и текстове важећих прописа и других аката Републике Србије објављених у „Службеном гласнику“ – свим корисницима интернета доступни без накнаде следећи текстови: незванично пречишћени текстови прописа, оригинална службена гласила у PDF формату.

Овако устројен Правно-информациони систем Републике Србије даје изванредне могућности за целовит увид у језичко законодавство Републике Србије, тј. пружа увид у сва решења у Уставу, законима и подзаконским

³¹ „Службени гласник РС“, бр. 113/2013.

актима која се тичу српског језика, језика националних мањина и других језика који се користе у Србији и њихових писама, те у решења садржана у обавезујућим нормама међународног права и међународним споразумима Републике Србије. То истовремено омогућава даље усклађивање свих тих решења у законодавству, па и њихово обједињавање у комплекснијим законима Републике Србије из сфере језичког законодавства.

VI. Законске могућности научних и стручних институција да утичу на језичко законодавство у Републици Србији

Научне и друге институције које су овлашћене и компетентне да брину о корпусу и статусу српског језика имају законске могућности да подносе иницијативе и предлоге (више или мање разрађене) за уређивања питања из надлежности Народне скупштине, Владе и министарстава која се тичу језичког законодавства у Републици Србији и заштите језичког идентитета Срба у региону.

Те иницијативе и предлози могу бити усмерени непосредно према Влади, која по Уставу и закону утврђује и води политику Републике Србије, те предлаже Народној скупштини доношење закона и других општих аката и извршава законе и опште акте Скупштине, а у вези с тим и сама доноси подзаконске акте. У циљу успостављања сталне комуникације између Владе и научних и стручних институција – може се образовати посебно радно тело Владе за језичка питања, а *Пословник Владе*³² предвиђа такву могућност. У састав тог радног тела могу бити уврштени и представници научних и стручних институција које се баве језичком проблематиком.

Наравно, иницијативе и предлози такође могу бити усмеравани и непосредно према ресорним министарствима, чије су надлежности утврђене *Законом о министарствима*. То посебно важи у односу на садашња министарства: Министарство правде и државне управе, Министарство саобраћаја, Министарство грађевинарства и урбанизма, Министарство просвете, науке и технолошког развоја, Министарство културе и информисања, Министарство здравља и Министарство спољне и унутрашње трговине и телекомуникација. Поред министарстава важна овлашћења у сфери језичког законодавства има, као што је речено, и Републички секретаријат за законодавство, тако да иницијативе и предлоге треба усмеравати и према том секретаријату. Сви ти државни органи дужни су по закону да примљене иницијативе и предлоге размотре и да о свом ставу обавесте Владу захтевајући од Владе да се о њима изјасни.

³² „Службени гласник РС“, бр. 61/ 2006, 69/ 2008, 88/2009, 33/2010, 69/2010, 20/2011, 37/2011, 30/ 2013.

При томе иницијативе и предлози научних и стручних организација уопште не морају имати форму нацрта закона или општег акта чије се доношење иницира, односно предлаже. Довољно је да се јасно изложе све идеје и пружи ваљана аргументација. А уколико је то прихватљиво у правном систему, стручна лица у службама Владе, као и у министарствима, Републичком секретаријату за законодавство и у другим посебним организацијама, даће прихватљивим решењима одговарајућу правну форму. Тако настали предлози закона и општих аката морају по *Пословнику Народне скупштинe*³³ и *Пословнику Владе* имати образложења, у којима треба да дође до изражаја управо аргументација с којом је покренута иницијатива, односно дат предлог за доношење конкретног закона, односно општег акта. Наравно, све до утврђивања коначног предлога закона или општег акта из сфере језичког законодавства може се у више наврата водити стручна расправа о решењима у нацрту закона или општег акта, уз активно учешће научних и стручних организација.

У сваком случају, институција која је покренула иницијативу односно дала предлог у вези с језичким законодавством има право на писмени одговор органа коме се обратила, а на том праву ваља упорно инсистирати. Поред тога, ове институције имају уставно право (као и свако правно или физичко лице) на иницијативу за покретање поступка за оцену уставности и законитости конкретних закона и општих аката код Уставног суда Србије. Уставни суд је дужан да се изјасни о таквој иницијативи, а у случају прихватања – да спроведе поступак за оцену уставности и законитости и донесе одлуку.

* * *

Може се закључити да научне и друге институције које су овлашћене и компетентне да брину о корпусу и статусу српског језика, статусу језика националних мањина, језичким правима појединаца и језичком идентитету Срба у региону и дијаспори – имају неспорне законске могућности да утичу на језичко законодавство Републике Србије, а то посебно олакшава недавно успостављени Правно-информациони систем Републике Србије. Од квалификованости, спремности и агилности тих институција у знатној мери зависи и успех остваривања њиховог утицаја у пракси.

³³ „Службени гласник РС“, бр. 52/2010.

Литература

- КОВАЧЕВИЋ, Милош. „Постоји ли право народа на сопствено име именом туђег језика“. *Језик и његово право у Републици Српској* (главни ред. Рајко Кузмановић). Бања Лука: Академија наука и умјетности Републике Српске. Одјељење књижевности и умјетности, 2012: 297–311.
- ЛУКОВИЋ, Милош. „Władysław Lubaś, *Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich 4. Polityka językowa*, Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, Opole 2009, str. 1–560“. *Зборник Мајнице српске за лингвистику* 82 (2012): 197–199.
- ПИПЕР, Предраг. „Српски језик и српско писмо у Црној Гори у светлу језичког законодавства“. *Лейпциг Мајнице српске* књ. 480, св. 6 (2007): 1023–1034.
- KRIVOKAPIĆ, Boris. *Službena upotreba jezika u međunarodnom pravu i novijem zakonodavstvu nekih evropskih država*. Beograd: Centar za antiratnu akciju, 2004.
- LUBAŚ, Władysław. *Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich 4. Polityka językowa*. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 2009.
- RADOVANOVIĆ, Milorad. *Planiranje jezika i drugi spisi*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2004.
- VUKADINOVIĆ, Radovan D. *Uvod u institucije i pravo Evropske unije*. Kragujevac: Pravni fakultet – Centar za pravo Evropske unije Pravnog fakulteta, 2008.

Милош Лукович

АКТУАЛНЫЕ ВОПРОСЫ ЯЗЫКОВОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА
В РЕСПУБЛИКЕ СЕРБИИ

Резюме

В настоящей работе автор указывает на: конституционные положения и рамки языковой политики в Республике Сербии; законные предписания служебного и публичного употребления сербского языка и языков национальных меньшинств в Республике Сербии; нормы международного права и международных соглашений и договоров, ставшие составной частью правопорядка Республики Сербии, и примеры языкового законодательства в других странах. В соответствии с этим указано и на за-

конные возможности научных, профессиональных и отраслевых учреждений оказывать влияние на языковое законодательство в Республике Сербии, в частности при использовании баз данных, содержащихся в Правово-информационной системе Республики Сербии, недавно установленной законным предписанием.

Ключевые слова: языковая политика, языковое законодательство, языковой идентитет, Республика Сербия, научные и отраслевые учреждения.

ПРЕДРАГ ПИПЕР*
САНУ
Одељење језика и књижевности

О СТРАТЕГИЈИ ЈЕЗИЧКЕ ПОЛИТИКЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ**

У првом делу рада разматрају се основни појмови језичке политике и основне претпоставке израде њене стратегије, а указује се и на више негативних последица одсуства одговарајуће језичке политике у Републици Србији. У другом делу рада дат је преглед најважнијих области на које стратегија језичке политике треба да буде усмерена. Рад представља прилог изради нацрта предлога стратегије језичке политике у Републици Србији.

Кључне речи: језичка политика, језичко планирање, стратегија језичке политике, српски језик, српска ћирилица.

1. **Језичка политика** као укупност мера које држава предузима, у сарадњи са лингвистичким установама и појединцима, с једне стране, и политички релевантним чиниоцима, с друге, да би одредила статус језика и писама у одређеном друштву, да би штитила и култивисала тако одређени однос и усмеравала динамику његовог развоја, не може се успешно водити без јасно утврђених носилаца те политике, без добро сачињене стратегије и без планирања конкретних мера којима се та стратегија остварује (језичко планирање). За језичку политику су, дакле, одговорни држава, лингвистичке установе и политичке институције, а пре свега, држава, која има извршну улогу у доношењу и остваривању језичке политике.

* ppiper2828@gmail.com

** Рад је настао у оквиру пројекта 178021 – *Опис и стандардизација савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

2. Стратегија језичке политике, као одређивање главних циљева, путева и етапа који воде до стратешких циљева у области језичке политике, мора бити јасно институционализована и персонализована како би се знало ко је ствара, ко је координира и води и ко је за њу одговоран. Координација стратегије језичке политике подразумева, на првом месту, међусобну сарадњу министарстава културе, просвете, науке, спољних послова и дијаспоре, и њихову сарадњу са научним и политичким носиоцима језичке политике.

Колико је штетно када у држави нема готово никакве видљиве језичке политике, или када држава ретким полумерама само покушава да створи утисак да таква политика постоји, толико је такође штетно када о језичкој политици одлучују искључиво политичари и државни чиновници без лингвистичког знања.

С друге стране, погрешно је мишљење, код нас доста раширено, да су за језичку политику одговорни само, или пре свега, лингвисти и лингвистичке установе. Лингвисти су дужни да предлажу решења, да покрећу иницијативе, да дају савете, да подрже или критикују одлуке надлежних министарстава, да едукују о питањима језичке политике заинтересоване, па и јавно мњење, да учествују у реализацији утврђене језичке политике, али коначне одлуке у области језичке политике доноси држава и њена одговорност је ту највећа. Прецизно идентификовање главног носиоца језичке политике јесте први услов њене успешности.

У изради стратегије језичке политике у Републици Србији корисно је имати у виду искуства других европских земаља, посебно словенских. Израда нацрта стратегије је умногоме лингвистички посао, а за квалитет садржаја стратегије од посебног је значаја мишљење меродавних установа (САНУ, Институт за српски језик САНУ, Матица српска, Одбор за стандардизацију српског језика, катедре за српски језик у Републици Србији, Републици Српској и Републици Црној Гори).

3. Утврђивање система кључних термина и појмова језичке политике (да би се избегла могућност различитог тумачења њиховог садржаја) такође је део стратегије језичке политике, а у оквиру њега посебно место има јасно разграничавање службене употребе језика и писма од њихове јавне употребе.

Службена употреба језика и писма обухвата све облике комуникације између појединих државних органа и све облике комуникације државних органа и служби са јавношћу, правним и приватним лицима (државна управа, јавни сервис, образовни систем, правосудни систем, војска, полиција итд.), као и све облике званичне идентификације установа и појединаца (личне исправе, регистровани називи установа, компанија, угоститељских објеката, приватних фирми и др.), што не искључује могућност да се у неким случајевима, нпр. у називу фирме, поред званичног

назива на службеном језику и писму исти назив испише (мањим словима) на билом ком другом језику и писму.

Јавна употреба језика и писма обухвата све друге случајеве употребе језика и писма, у којима пошилацац није држава нити неки њен орган или служба, а порука није регистровани назив нити званична лична идентификација. То су, дакле, сва издања приватних издавача, рекламе, титлови на филмовима приватних телевизијских станица, кинематографских кућа и сл.

Приватна употреба језика и писма представља њихову усмену или писмену употребу у општењу између приватних лица.

Када би јасно разграничење службене од јавне употребе језика било подупрто добром законском регулативом, не би било могућно врло често игнорисање чл. 10 Устава Републике Србије, а могло би почети да се поправља и нормализује **драматично стање у којем се налази српска ћирилица** у другој деценији XXI века (што је наставак погоршавања њеног статуса које траје скоро један век, в. ПЕТРОВИЋ 2005; ПИПЕР 2005; ЈАЊАТОВИЋ 2011; КЛЕФТАКИС 2012). Језичко законодавство, као правни оквир језичке политике, у домену је Министарства правде и државне управе, и у том погледу сарадња носилаца те стратегије, а пре свега Министарства културе с Министарством правде јесте неопходан услов успеха у вођењу језичке политике.

Али ни српски језик у јавној употреби не сме бити потпуно препуштен законима тржишта, поготову у ситуацији када велики део тржишта није у домаћим рукама, а друге државе остварују свој утицај прво у области културе, тачније у области масовне супкултуре и индустрије јефтине забаве, што има и језичку димензију.

4. Примери пропуста у језичкој политици су веома бројни, а њих не би било, или би их било мање, када би постојала добра стратегија језичке политике и када би се она ефикасно спроводила.

Ако, на пример, немачки издавач објављује у Србији латиницом и продаје уз дневне новине на киосцима *Српске народне њириовејке* (Београд, Ringier Axel Springer, 2013), које су у ћириличном издању Вука Караџића једна од кључних књига српског културног идентитета, Министарство културе не сме пред таквом појавом бити пасивно. Мора постојати разрађен систем мера којима се поред заштите службеног статуса ћириличног писма афирмише и статус ћирилице у јавној употреби, као традиционалног писма српске културе, и којима се подстиче објављивање публикација на ћирилици.

Ако се, на пример, зна да постоји у континуитету низ случајева уништавања двојезичних натписа у Хрватској због српске ћирилице на њима, Министарство спољних послова Републике Србије не сме да окреће главу од те појаве и препушта Србе и српску културу у Хрватској њиховој

судбини, као што не сме занемарити ни угрожавање српског језика и ћирилице у Црној Гори и у другим суседним земљама, као ни на Косову и Метохији.

Ако, на пример, упркос одлуци Одбора за стандардизацију српског језика да од именице *Бошњаци* придев гласи *бошњачки*, а не *босански* (Брборић и др. /ур./ 2006, 61–72), надлежно министарство ипак одобри наставу на „босанском језику“, као да је то језик становника Босне, што је нетачно и усмерено на истискивање српског језика и идентитета, онда је то крупан пропуст Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије у вођењу језичке политике, с негативним политичким последицама.

Ако, на пример, многи лекторати српског језика у иностранству једва опстају или се гасе због готово потпуног одсуства подршке Републике Србије (док лекторати других језика имају потребну подршку својих држава), за ту штету одговорни су, пре свега, министарства просвете и спољних послова, јер језичка политика мора да обухвата и бригу о статусу матичног језика у другим земљама.

Ако, на пример, деца у српској дијаспори немају довољно могућности да похађају наставу српског језика због проблема са простором, наставницима, књигама итд., онда су за то одговорни, пре свега, Министарство спољних послова и Министарство просвете, науке и технолошког развоја.

Ако се, на пример, у српским школама настава руског језика систематски потискује у корист учења других језика, упркос богатој традицији културне, политичке и сваке друге сарадње Србије са Русијом, и упркос посебном повлашћеном статусу који Србија има на огромном руском тржишту, онда је за тај аспект и пропуст у језичкој политици одговорно опет Министарство просвете, јер језичка политика обухвата и политику наставе страних језика.

Ако је у Стратегији научноистраживачког рада у Републици Србији само неколико редова посвећено проучавању српског језика (СТРАТЕГИЈА 2013), па и њих је написало неко нестручно лице, онда је то крупан пропуст министарства које је ту стратегију усвојило, а игнорисало многе предлоге како да се нацрт Стратегије у том делу допуни.

Не сме се заборавити да су и Матица српска и Друштво српске словесности (данас САНУ) и Лицеј (данас Универзитет у Београду), установе од стратешког научног, просветног и културног значаја, основани, пре свега, ради неговања и проучавања српског језика, писма и српске књижевности.

Овде су наведени само неки примери, каквих, нажалост, има много више.

Другим речима, министарства која треба да буду носиоци језичке политике у Републици Србији баве се језичком политиком врло мало или

нимало препуштајући да је води неко други, а то могу бити и центри неке моћи којима није у интересу неговање и развој српског културног идентитета. У вези с тим надлежна министарства за културу, образовање, науку, законодавство, спољне послове и дијаспору требало би да утврде стратегију језичке политике (у оквиру стратегије идентитетске, културне и образовне политике), која ће се усаглашено водити тако да вођење језичке политике буде јасно институционализовано и персонализовано.

5. Основни елементи садржаја стратегије језичке политике у Републици Србији обухватили би, пре свега, следеће.

Стратегија језичке политике у Републици Србији треба да буде усмерена, пре свега, на добро организовано и стручно вођење **идентитетске политике у области језика**, која ће афирмисати све добре тековине културног наслеђа, прецизно идентификовати проблеме и налазити решења која воде оптималном неговању и афирмацији српског језика и језика других народа у Републици Србији.

Један од главних циљева језичке политике у Републици Србији јесте и друштвена консолидација као и **отклањање могућности конфликтних језичких ситуација и обезбеђивање стабилног културног развоја**. Принципи језичке политике морају бити јединствени у целој земљи.

6. Министарства културе, просвете и науке треба да у сарадњи са Министарством правде Републике Србије размотре колико се проблеми у вођењу језичке политике налазе у постојећем **језичком законодавству** Републике Србије (у вези с тим в. рад М. Луковића у овом зборнику) и у примени Закона о језику у конкретним случајевима његовог нарушавања.

Министарство правде Републике Србије требало би да направи упоредну анализу језичког законодавства у Србији са језичким законодавством у другим европским земљама. Ако двоазбучност не постоји у другим европским земљама, Министарство правде Републике Србије треба да разради решење по којем би се јасно и недвосмислено афирмисао статус српске ћирилице у Србији и обезбедила примена тог решења у пракси.

7. Неопходно је побољшати постојећи, односно донети нови закон о језику и писму, у којем би прецизно биле дефинисане сфере употребе српског као службеног језика и српске ћирилице као службеног писма, утврђени облици подршке језику и писму у службеној употреби, облици обезбеђивања права грађана на коришћење службеног језика као и одговорност за нарушавање Закона о језику и писму. Неопходно је адекватном законском регулативом обезбедити пуно остваривање коришћења **српског језика** као 1) **службеног језика** у Србији и 2) као примарног језика јавне и приватне комуникације међу представницима различитих народа у Србији, а тиме и **интегративног друштвеног чиниоца**, будући да службени језик има и интегративну функцију у друштву које тежи консолидацији и стабилности. Стратегија језичке политике треба да афирмише чињеницу да је српски језик, поред своје примарне функци-

је, и језик комуникације становника Србије различите изворне говорне припадности, па у том смислу српски језик може представљати важан културни кохезиони фактор у друштву оптерећеном сваковрсном, често вештачки ствараном хетерогенизацијом.

8. Стратегијом такође треба предвидети мере језичке политике Републике Србије **на Косову и Метохији** (РЕЉИЋ, у штампи; в. и рад М. Рељић у овом зборнику), пре свега у вези са статусом српског језика и писма у службеној и јавној употреби, као **и у суседним државама**. Министарство спољних послова требало би да изради и остварује сталан програм заштите и унапређивања језичких права Срба у суседним земљама и у дијаспори правовремено и адекватно реагујући на случајеве њиховог нарушавања.

Афирмисање српског језика и писма треба да буде знатно више него до сада један од трајних задатака дипломатије Републике Србије.

9. Коришћење савременог српског књижевног језика као језика у службеној употреби захтева да сви грађани Републике Србије њиме претходно владају до степена да га могу квалитетно користити у тој функцији, а то даље значи да у стратегији језичке политике важно место мора имати **српски језик у образовању**, што даље захтева да се и у језичком планирању пуна пажња, већа него до сада, посвети образовању наставника српског језика, као и учбеницима, приручницима, методама и техникама учења српског језика као матерњег језика или као нематерњег језика друштвене средине и службеног језика у Републици Србији. С друге стране, стратегија језичке политике треба да обезбеди веће могућности да у вишенационалним срединама и изворни говорници српског језика уче друге језике своје средине како би њима владали бар пасивно, ако не у извесном степену и активно.

Циљ стратегије треба да буде афирмација језика, књижевности и култура свих народа који живе у Србији, на начин који неће бити компетитиван него комплементаран и кооперативан, који ће предупређивати (само)изоловање било ког језика или културе.

Потребно је установити систем сталног праћења и култивисања двојезичности, како би се обезбедило што већи степен друштвене и језичке интегрисаности свих држављана Србије, с једне стране, и неговања етнојезичких специфичности, с друге стране.

10. Законом о службеном језику требало би предвидети да је услов за добијање држављанства Републике Србије владање службеним језиком и писмом на нивоу који утврђује лингвистичка институција у чијој би то било надлежности. Да би се то могло остварити, потребно је покренути пројекат израде одговарајуће **нормативистичке лингводидактичке литературе**, као, на пример, у Немачкој, где постоји *Standartwerk zur deutschen Sprache*, или у Великој Британији, где постоји едиција *Standard Reference Books*, која обухвата и лингвистичка издања.

11. Да би сви грађани Републике Србије што ефикасније владали српским као службеним језиком, стратегијом језичке политике мора се предвидети стална подршка државе **лингвистичким истраживањима** усмереним на **подизање квалитета књижевнојезичке норме и културу говора**, ако не и формирање јединственог програма таквих истраживања, као што је у Руској Федерацији створен федерални програм *Русский язык* за подстицање развоја руског језика у Русији и изван ње.

12. Стратегија језичке политике треба да садржи циљ да се **број часова наставе матерњег језика** доведе бар на ниво који представља просек у земљама Европске уније (сада се у Србији матерњи језик учи знатно мање, в. Гуцијан 2013) и да се обезбеди таква контрола реализације наставе која би спречила да се у наставној пракси уместо српског језика више предаје књижевност (в. Вуксановић 2000; в. такође радове М. Ковачевића и В. Брборића у овом зборнику). Такође би требало обезбедити да се у наставним програмима и њиховој реализацији више пажње посвети култури усменог и писменог изражавања, учествовања у дијалогу, култури читања и писања итд. У вези с тим требало би, такође, афирмисати школска такмичења у знању српског језика.

13. Стратегија језичке политике треба да обухвати систем мера којима би се пружала стална подршка **лекторатима српског језика у иностранству** (в. рад В. Крајишник у овом зборнику) и која не би била само симболична (или мања од тога) него примерна стварним потребама. Пре свега, део стратегије треба да буде стварање одговарајуће сталне службе при министарству која би о лекторатима српског језика у иностранству водила врло *интензивну свакодневну* бригу, ажурирала податке, одржавала контакте, организовала и обезбеђивала све што је потребно. Српски лектори у иностранству сада су често препуштени сами себи, а државна служба која би требало да подржава и подстиче њихов рад као да не постоји.

14. Потребно је појачати **наставу српског као страног језика** (Крајишник /ур./ 2011) стварањем већег броја стручњака, бољим просторним и техничким условима за њихов рад, ширим избором наставне литературе и већим тиражима. У настави српског као страног језика првенство треба наглашено давати ћирилици. Образложење да ће странци српски језик лакше научити на латиници па ће после научити и ћирилицу није убедљиво јер када странац схвати да му је у јавној и приватној комуникацији довољна латиница, избегаваће да користи ћирилицу, доживљавајући је као писмо „за украс“, без којег се може, како је, нажалост, све више доживљавају и изворни говорници српског језика.¹ То важи и за наставу српског језика за децу Срба који живе у дијаспори.

¹ Немали број оних који се декларативно залажу за неговање српске ћирилице електронска писма пишу латиницом иако је довољан само „клик“ да се на рачунару изабере жељено писмо.

15. Надлежна министарства би заједно или понаособ требало да покрену и подрже научни пројекат који би у форми систематских истраживања обезбеђивао сталну **научну подршку држави у вођењу језичке политике**.

Заједничка стратегија министарстава за културу, просвету и науку треба да буде пуна подршка постојећим капиталним лингвистичким пројектима у области лексикологије, лексикографије и граматикографије.

Стратегија језичке политике треба да предвиди државну подршку Одбору за стандардизацију српског језика (чији су оснивачи САНУ, ЦАНУ, АНУРС, Матица српска, СКЗ и све катедре и институти за српски језик на српском језичком простору). Иако је за протеклих 15 година државна подршка скоро у потпуности изостала, заслугом Одбора и појединих других установа и издавача (Матица српска, Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Прометеј, Чигоја) објављена је серија монографских и лексикографских капиталних издања,² али би резултати били још бољи када би Одбор имао јачу, а не само повремену и симболичну подршку државе.

Стратегија треба да предвиди подршку даљем раду на електронском корпусу српског језика и на другим истраживањима у области српске корпусне лингвистике, као и подршку електронским издањима капиталних дела српске лингвистике, како би њихова доступност била што већа.

Стратегија треба да садржи мере за подршку издањима из области популарне лингвистике и говорне културе као и специјализованој лексикографији (речници антонима, хомонима и паронима, акцентолошки речник, паремиолошки речник и др.).

Заједничка стратегија министарстава за културу и науку треба да буде подршка наставку рада на *Српској енциклопедији*. Тај пројекат се битним делом односи и на српски језик и српску филологију у прошлости и данас. Он се остварује успешно, од посебног је културног и научног значаја, а финализација рада на њему у великој мери зависи од обима финансирања тог пројекта, што се, нажалост, не остварује стабилно и у потпуности. То није једини велики лексикографско-енциклопедистички пројекат у Србији који заслужује даљу и јачу подршку државе.

16. Стратегија језичке политике треба да обухвати што прецизније разрађен **систем мера за подстицање превођења** на српски језик капиталних дела из лепе књижевности. Услов да држава финансијски подржи објављивање превода на српском језику могао би бити да се превод објави на ћирилици.

² Николић 2000; Клајн 2002; 2003; Милка Ивић (ред.) 2005, Николић (ред.) 2007, Пижурица, Петровић, Гудурић 2010, Пешикан, Јерковић, Пижурица 2011; Пипер, Клајн 2013.

17. У области **издаваштва** и подршке ћирилице у јавној употреби језика Министарство културе и информисања би требало да, приликом откупа нових књига по конкурс Министарства, предност даје издањима на ћирилице, одн. то би могао бити услов за конкурисање за откуп дела тиража нове књиге.

18. Будући да се на неким **интернет страницама Српске православне цркве** латиница користи као основно или као алтернативно писмо, носиоци језичке политике требало би да Српској православној цркви изразе своја очекивања да ће СПЦ трајно, чврсто и недвосмислено подржати ћирилицу као традиционално писмо српске културе и Цркве, тако што ће ћирилице вратити статус јединог писма у службеној и јавној употреби у СПЦ.

19. У области **кинематографије** Стратегија језичке политике треба да обухвати мере које би омогућиле да на јавном сервису одређени проценат филмова мора бити на српском језику и ћирилице (изнад 50%), и мере које би у истом смеру подстицале медије приватних власника.

Стратегија треба да обухвати мере које би омогућиле да у биоскопима одређени проценат филмова мора бити на српском језику, и мере које би у истом смеру подстицале медије приватних власника.

20. Стратегијом језичке политике треба да се предвиди до ког степена се може допустити све шира **употреба страних језика у сфери јавне комуникације** у Србији. Школовање, објављивање и јавно обавештавање на страним језицима у Србији је у неким случајевима пожељно, али ако се не поставе границе, то води стихијском ширењу сфере употребе страних језика на штету српског језика, што одговорно вођена културна политика не може допустити.

21. Стратегија језичке политике треба да предвиди **мере заштите српског језика и писма од могућих покушаја да се српски језички споменици или српски говори прогласе споменицима или говорима других народа.**³ У таквим случајевима министарство је најпозваније да иницира одржавање научног скупа или конференције за штампу, емисије на телевизији и сл., у којима би меродавни стручњаци аргументовано рекли о томе своју реч, уместо да се тако важна питања сензационалистички и нестручно повлаче по медијима и препричавају без изворног познавања чињеница.

22. Стратегија језичке политике треба да обухвати систем мера који би дао **српској дијаспори** што боље могућности да учи српски језик

³ У вези са актуелним задацима српске дијалектологије в. РЕМЕТИЋ 1999; 2006, као и рад С. Реметића у овом зборнику. Критику хрватских својатања српских споменика писмености в. у раду Ј. Стошић у *Лужнословенском филолоџу* LXX (у штампи).

и ћирилицу, књижевност и културу и да се у њима што боље усавршава (у Србији и у иностранству). У време када се одлазак младих људи из Србије непрестано увећава, један од главних облика очувања њиховог етнокултурног идентитета и начина да остану везани за своју земљу, па и да се у повољнијим приликама врате, јесте да се не допусти њихова акултурација која почиње заборављањем српског језика и ћирилице.

23. Стратегија језичке политике треба да обухвати мере стварања добро организоване **лекторске службе у издавачким и медијским кућама**, што подразумева интензивирање лекторских специјализација на факултетима, увођење лиценце за лекторски посао, редовно одржавање лекторских саветовања, стално усавршавање лектора и проверу успешности тог усавршавања, обавезу издавача да има лектора као посебног сарадника чије се име наводи на импресуму. У Задужбини Илије Коларца је 2003. године, на иницијативу Одбора за стандардизацију српског језика, отворен курс за усавршавање у области књижевнојезичке норме и говорне културе. После десет година успешног рада тај облик усавршавања је привремено морао бити обустављен јер полазници немају ни минималну финансијску подршку државе. Део стратегије језичке политике морао би бити подршка таквим облицима усавршавања.

24. У издавачким кућама које објављују уџбеничку литературу један од рецензената морао би увек бити **језички рецензент**, а издања преводне литературе морала би имати два рецензента за квалитет превода, поготову када ту литературу издају државне издавачке куће (Завод за уџбенике, Службени гласник, факултети, институти итд.).

25. Надлежна министарства Републике Србије требало би да у питањима вођења језичке политике као дела културне, образовне, васпитне и идентитетске политике, као и развоја језичког законодавства, установе облике сталног контакта и **сарадње са водећим лингвистичким установама у вођењу језичке политике** (о консензусу који је у тој области потребно постићи в. рад И. Негришорца у овом зборнику).

Водеће лингвистичке установе у Србији требало би да увек буду спремне на највиши степен сарадње са надлежним министарствима у својој саветодавној улози у вођењу језичке политике, у покретању иницијатива и у стручном припремању предлога и решења у области језичке политике и у примени тих решења. Одељење језика и књижевности САНУ, Одбор за стандардизацију српског језика, Институт за српски језик САНУ,⁴ Матица српска, катедре за српски језик на универзитетима у Републици Србији, као и сва научна и стручна друштва чија је основна делатност неговање српског језика и писма, треба да стално прате стање у области језичке политике у Србији, указују на нерешена питања и предлажу начине њиховог решавања.

⁴ В. у вези с тим рад С. Танасића у овом зборнику.

26. Већина мера за спровођење утврђене језичке политике које би требало утврдити не може се остварити одмах. Зато би стратегијом језичке политике у Републици Србији требало предвидети добро одмерене **реалне рокове њихове реализације** у складу са финансијским, кадровским, технолошким и другим могућностима, а пре свега у складу са глобалном политичком стратегијом земље, колико је она довољно јасно и доступно формулисана. Све друго било би зидање на песку. Многе стратегије се не остварују или се само делимично остварују. Зато у овој стратегији, да она не би као неке друге стратегије остала само слово на папиру, треба прецизно предвидети ко је одговоран за њено спровођење и у ком року.

27. **Израда нацрта Стратегије језичке политике у Републици Србији** била би, по природи ствари, у надлежности Министарства културе и информисања и/или Националног савета за културу у сарадњи са другим министарствима, као и са меродавним установама и појединцима, који могу имати саветодавну функцију, али на које не би требало преносити задатак израде Стратегије језичке политике у Србији или појединих њених делова. Алтернативно, Министарство културе и информисања у сарадњи са другим надлежним министарствима, може расписати конкурс за нацрт Стратегије језичке политике у Републици Србији, као што се расписују конкурси за друге научне елаборате стратешке природе.

28. Иако су језичка политика и језичко планирање (RADOVANOVIC 2004) блиске, али засебне области, Стратегија језичке политике у Републици Србији биће утолико успешнија уколико у њој буду назначени главни правци **језичког планирања**, којим стратешки циљеви језичке политике треба да буду остварени у језичкој реалности.

Цитирана литература

- БРБОРИЋ и др. (ур.) 2006: *Српски језик у нормативном оцледу: 50 одлука Одбора за стандардизацију српског језика*. Приредили Бранислав Брборић, Јован Вуксановић, Радојко Гачевић. – Београд: Београдска књига, 2006.
- ВУКСАНОВИЋ, Јован, *Прилози из лингвистике и историје српског језика*. – Београд: Клуб НТ, 2000.
- ГУЦИЈАН, Сандра. Наши основци најмање уче матерњи језик у Европи. – *Политика*, 9. април 2013.
- ИВИЋ, Милка (ур.): ПИПЕР, Предраг и Ивана АНТОНИЋ, Владислава РУЖИЋ, Срето ТАНАСИЋ, Људмила ПОПОВИЋ, Бранко ТОШОВИЋ: *Синтакса савременог српског језика: рускија реченица*, у редакцији академика Милке Ивић. – Нови Сад: Матица српска; Београд: Београдска књига, Институт за српски језик, 2005.

- ЈАЊАТОВИЋ, Ђорђе. *Борба за српски језик: Документи Одбора за службену и јавну употребу српске ћирилице (Удружење за заштитну ћирилицу српског језика „Ћирилица“ Нови Сад)*. – Нови Сад: Прометеј, 2011.
- КЛАЈН, Иван: *Творба речи у савременом српском језику*. Део 1, Слагање и префиксација. – Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска, 2002.
- КЛАЈН, Иван: *Творба речи у савременом српском језику*. Део 2, Суфиксација и конверзија. – Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска, 2003.
- КРАЛИШНИК, Весна (ур). *Српски као сирани језик у теорији и пракси: њемајски зборник радова*. II. – Београд: Филолошки факултет, Центар за српски као страни језик, 2011.
- КЛЕФТАКИС, Василије. Затирање српске ћирилице – план или случај. *Нова српска џолићичка мисао*, 6. јануар 2012; www.nspm.rs <28. 5. 2013>
- НИКОЛИЋ, Мирослав. *Образложни речник српског језика*. – Нови Сад: Матица српска; Београд: Институт за српски језик САНУ, Палчић, 2000.
- НИКОЛИЋ, Мирослав (ур.). *Речник српског језика*. – Нови Сад: Матица српска, 2007.
- ПЕТРОВИЋ, Драгољуб, *Сумрак српске ћирилице: Записи о заштирању српских националних симбола*. – Нови Сад, 2005.
- ПЕТРОВИЋ Драгољуб и Снежана Гудурић: *Фонологија српског језика*. – Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска, 2010.
- ПЕШИКАН, Митар и Јован ЈЕРКОВИЋ, Мато ПИЖУРИЦА. *Правовис српског језика*. – Друго издање. – Нови Сад: Матица српска, 2011. ПИПЕР, Предраг. Симболичка вредност српске ћирилице и савремено стање српске културе. *Срби љубе своје јисмо: излагања са симпозијума „Данашњи положај јисма српског језика и како (са)чувајти ћирилицу у српском народу и његовом језику“*. – Нови Сад: Ћирилица, 2005. г. – Стр. 59–66.
- ПИПЕР, Предраг. *Српски између великих и малих језика*. – Треће, допуњено издање. – Београд: Београдска књига, 2010.
- RADOVANOVIC, Milorad. Planiranje jezika i jezička politika. *Planiranje jezika i drugi spisi*. – Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2004, 21–74.
- РЕЉИЋ, Митра, *Српски језик на Косову и Метохији данас (социолингвистички и лингвокултуролошки аспекти)*. (У штампи)
- РЕМЕТИЋ, Слободан. Запостављени западни говори (Српска дијалектологија након српскохрватског разлаза), *Политика*, Култура, уметност, наука, 1. јул 2006, 5–6.
- РЕМЕТИЋ, Слободан. Српски дијалекатски комплекс – степен досадашње испитаности и даљи задаци, *Српски духовни просјор*, *Зборник радова са научног скупа*, Бијељина 29–30. октобар 1998, АНУРС, Научни скупови, књ. 1, Одјелјење друштвених наука, књ. 1, Бања Лука – Српско Сарајево 1999, 275–283.
- СТРАТЕГИЈА научног и технолошког развоја Републике Србије (2010–2015); http://www.srbija.gov.rs/vesti/dokumenti_sekcija.php?id=45678 <28.5.2013>

Предраг Пипер

О СТРАТЕГИИ ЯЗЫКОВОЙ ПОЛИТИКИ В РЕСПУБЛИКЕ СЕРБИИ

Резюме

В первой части доклада рассматриваются содержание понятий языковая политика и стратегия языковой политики, а также содержание ключевых слов, относящихся к стратегии языковой политики. В связи с этим автор приводит ряд примеров, свидетельствующих о необходимости создания стратегии языковой политики в Республике Сербии и ее проведения совместными усилиями государственных органов, научных учреждений и ведущих специалистов по сербскому языку и социолингвистике.

Во второй части доклада внимание сосредоточено на том, что, по мнению автора, должно находиться в основе стратегии языковой политики в Республике Сербии, в частности на вопросах сохранения и оптимального развития национальной, культурной и языковой самобытности, на укреплении статуса сербского литературного языка, как языка межнационального общения и интегрирующего фактора в многонациональном государстве, на решении проблем сохранения и укрепления статуса сербской кириллицы, а так же на развитии речевой культуры в системе образования и в средствах массовой информации.

Ключевые слова: языковая политика, языковое планирование, стратегия языковой политики, сербский язык, сербская кириллица.

MILORAD PUPOVAC*
Filozofski fakultet
Zagreb

JEZIČNE IDEOLOGIJE, JEZIČNE POLITIKE I PROIZVOĐENJE JEZIČNE NETOLERANCIJE U POSTJUGOSLAVENSKIM ZEMLJAMA¹

Jezične ideologije u postjugoslavenskim zemljama u posljednjim decenijama transformirale su se u ideologije jezičnih identiteta, a jezične politike u politike vernakulara država i diskursa nacija. Dominantne ideološke prakse su ideologija autentičnosti i ideologija standardnosti. Dominantne komponente jezičnih politika su: etatizam u statusu, nacionalizam u korpusu i lingvisticizam u normi. Obe, i takva jezična ideologija i takva jezična politika, proizvode jezičnu netoleranciju i ograničavaju jezičnu slobodu. Netolerancija se proizvodi prema novonastalim jezičnim manjinama i ograničava sloboda jezičnih većina. U ovom tekstu se razmatra proizvođenje jezične netolerancije prema Srbima u Hrvatskoj.

Cljučne riječi: jezična politika, jezična ideologija, jezična netolerancija.

U post-jugoslavenskim zemljama, naročito onima štokavskog jezika², mogu se zapaziti jezične ideologije³ i jezične politike koje proizvode jezične

* mupovac@ffzg.hr

¹ Sinopsis izlaganja na naučnom skupu „Srpski jezik i jezična politika“ održanom 28. 10. 2013. u organizaciji Instituta za srpski jezik SANU.

² Izraz (novo)štokavski koristimo zbog dva razloga: prvo, da bi smo označili standardnu jezičnu osnovu jezika koji je gotovo stoljeće i pol imao dvočlani etnonim hrvatsko-srpski ili srpsko-hrvatski; drugo, da bi smo izbjegli etničke oznake koje izazivaju identitetske nesporazume bez obzira na to da li su dvočlani (hrvatsko-srpski, srpsko-hrvatski, srpski ili hrvatski, ili hrvatski ili srpski) ili jednočlani (srpski, hrvatski, bosanski, bošnjački, crnogorski). Uostalom, prema svim mogućim lingvističkim kriterijima, uključujući i one sociolingvističke, nije manje jezik danas kad se njegovo imenovanje odvija pod 4–5 različitih etnonima (ovaj termin koristim prema klasifikaciji

netolerancije obimnih razmjera. Jezična netolerancija⁴ unutar ovog jezičnog prostora ima dva osnovna manifestaciona oblika: jezična netolerancija prema vani i jezična netolerancija prema unutra. Jezična netolerancija prema vani proizvodi se kako prema drugačijim jezicima istog jezika tako i prema njihovim govornicima. Jezična netolerancija prema unutra proizvodi se kako prema elementima drugačijeg jezika istog jezika tako i prema nedosljednom prihvatanju propisanog jezika. U oba slučaja, intenzitet netolerancije, njezini motivi i njezine narativne prakse razlikuju se od jezične politike do jezične politike, od jezične ideologije do jezične ideologije srpskog, hrvatskog, bosanskog, bošnjačkog i crnogorskog. Konačna posljedica proizvođenja jezične netolerancije sastoji se u tome što se ona pretvara u proizvođenje nejezika, i to opet u dva osnovna manifestaciona oblika: proizvođenje jezika u nejezik i proizvođenje nejezika u jezik. I sve to uz pomoć neobičnog razumijevanja sociolingvistike, u kojem je ta značajna lingvistička disciplina 20. stoljeća pretvorena u sredstvo za proizvođenje i održavanje jezične ideologije. Ne za njezino opisivanje ili za njezinu kritiku već za njezino etabliranje i

jezičnih idioma koju je napravio Ranko Bugarski) a njegova standardizacija pod isto toliko (u rigidnijoj varijanti) lingvističkih režima ili (u blažoj varijanti) lingvističkih redakcija, kao što nije bio više jezik kad je njegovo imenovanje bilo dvočlano a njegov standardizacijski režim bicentrično jedinstven. Uostalom, kad bi ideologije pobijale činjenice, onda ne bi bile ideologije. Zato one i u ovom slučaju samo formiraju paralelne ideološke jezične realnosti ali ne pobijaju jezične realnosti kao takve.

³ Pojam jezične ideologije potrebno je u prvom redu razlikovati od pojma ideologizacije jezika, odnosno ideologizacije u jeziku do koje dolazi nejezičnog ili jezičnog postupka ideologizacije. Jezična ideologija u ovom tekstu označava jezični ideološki aparat države/nacije. O takvu ili sličnom razumijevanju jezične ideologije danas u svijetu postoje brojne studije i više različitih istraživačkih pristupa. Kod nas su se počele razvijati tokom osamdesetih godina prošlog stoljeća, u prvom redu među zagrebačkim lingvistima (Škiljan, Pupovac, Ivas). Za ovaj pristup navest ću nekoliko relevantnih recentnih razumijevanja jezične ideologije: Althusser i Foucault iz filozofsko-kritičke perspektive; Silverstein, Woolard, Gall i Kroskirty te Milroy i Bloomeart iz lingvističke perspektive.

⁴ Istraživanja jezične netolerancije, premda manje brojna od istraživanja jezičnih ideologija u pravilu su povezana s regulacijom većinsko-manjinskih odnosa, odnosno regulacijom jezičnih prava, koja je regulacija u evropskom okviru te u okvirima pojedinih država u neprestanom procesu razvoja. Sociolingvistička istraživanja jezičnih stavova, jezične lojalnosti, jezičnog imperijalizma i ugroženih jezika predstavljaju važne doprinose istraživanju jezične netolerancije. U našem slučaju jezičnu netoleranciju razumijemo kao netoleranciju prema jezičnim razlikama i onima koji ih manifestiraju a koju direktno ili indirektno proizvodi dominantna većinska ili manjinska jezična ideologija. Također je razumijemo kao netoleranciju prema jezičnom istome i onima koji to isto artikuliraju kao znanstveni i neznanstveni stav. I jedna i druga vrsta netolerancije ne ograničavaju samo prava već i elementarne slobode u jeziku.

njezino znanstveno legitimiranje. No time ćemo se baviti nekom drugom prilikom.⁵

U post-jugoslavenskim zemljama ideologija narodnog jezika⁶, koja je u posljednjih 200 godina na evropskom tlu imala za cilj da osigura narodnu emancipaciju u jeziku kao javnom jeziku⁷, jeziku javnih poslova, u posljednjih je nekoliko decenija fragmentirana u niz posebnih ideologija kojima je cilj redefinicija narodne emancipacije u jeziku: **narodni jezik se od javnog jezika njegovih govornika pretvara u privatni jezik nacije/države**⁸. Za razliku od ideologije narodnog jezika koja je stvarala prostor javnosti otvoren za brojne nepismene i polupismene, za mnoge obespravljene i poluemancipirane, za mnoge koji nisu mogli doći do riječi ili su do nje dolazili ne govoreći jezikom većine koja nije mogla doći do riječi, ideologija privatnih jezika nacija/država s jedne strane koristi identitetsku dimenziju jezika za etabliranje nove socijalno-političke elite koja će biti sve udaljenija od većine govornika i stvarnog govorenja svojeg jezika a s druge strane zapostaviti činjenicu da problem postnacionalnih jezičnih zajednica nije toliko u priznavanju identitetskih razlika već u uspostavljanju novih odnosa komunikacijske i političke moći među jezicima. Dakle, komunikacijske ravnopravnosti između npr. srpskog i engleskog ili njemačkog, a ne međusobnog identitetskog priznavanja između srpskog i crnogorskog ili hrvatskog. Ovo drugo je ionako bilo u značajnoj mjeri obavljeno u četvrtoj fazi jezične politike hrvatskog ili srpskog jezika, tj. u fazi priznavanja standardnih varijeteta i njihovih jezičnih politika.⁹ Ovo

⁵ Pretvaranje lingvistike i sociolingvistike u discipline za proizvođenje jezičnih ideologija na prostoru Jugoslavije, posebno na nekadašnjem hrvatsko-srpskom jezičnom području, traje dugo i pritom poprima različite stupnjeve intenziteta ideologizacije. U post-jugoslavenskim zemljama u posljednje gotovo dvije i po decenije ta je uloga sociolingvistiku nerijetko dovela do gubitka njezina objekta istraživanja te neophodne auto-refleksivnosti, a time nužno i znanstvenosti. Tome bi doista trebalo posvetiti neku vrstu kritičko-epistemološke analize sociolingvističkih doprinosa jezičnoj ideologiji.

⁶ O predstavnicima ideologije narodnog jezika, njezinim karakteristikama i njezinim transformacijama vidi PUPOVAC 2012a.

⁷ Najcjelovitiju studiju javnog jezika nalazimo u istoimenoj knjizi Dubravka Škiljana *Javni jezik* (2000) koju autor piše s ciljem da pokaže svu relevantnost, sve domene i sve diskurse suvremenog javnog jezika te da ga spasi od kako zapostavljenosti kao lingvističke teme tako i od različitih oblika privatizacije od strane jezičnih ideologija.

⁸ O toj vrsti transformacije vidi PUPOVAC 2012a, a za filozofsko razumijevanje ove transformacije vidi Wittgensteinovo razumijevanje privatnog jezika u *Filozofskim istraživanjima* i Althusserovo razumijevanje stvaranja i funkcije državnih aparata u *Ideologija i ideološki aparati države*.

⁹ O fazama jezične politike na prostoru post-jugoslavenskih zemalja vidi PUPOVAC 2012b.

prvo postaje novi-stari paradigmatски izazov jezične ravnopravnosti: pitanje odnosa između jezika i moći a ne pitanje odnosa između jezika i identiteta.

Razvijanje jezičnih politika iz ideologija privatnih jezika nacija ima za posljedicu reduciranje jezika primarno na njegove identitetske funkcije, a zanemarivanje njegovih ukupnih funkcija. Posljedice toga su brojne. Jedna od njih je i zastoj i stagniranje u razumijevanju jezika u sistemu jezičnog i komunikacijskog obrazovanja, koje u malo čemu korespondira s današnjim potrebama jezičnog obrazovanja. Jezično obrazovanje dominantno se i dalje sastoji od dvije vrste diskurzivnih nastavnih praksi: programa nacionalne književnosti koja ima za cilj jačanje nacionalnog identiteta mnogo više nego li vještine jezičnog stvaranja i programa jezika države/nacije koji osim jačanja nacionalnog identiteta ima za cilj kontrolu ili nadzor nad jezičnom sposobnošću i jezičnim ponašanjem. Da ne bi bilo zabune, ove dvije funkcije jezično obrazovanje obavlja otkako je obrazovanja na narodnim jezicima. Međutim, u međuvremenu je takva koncepcija jezičnog obrazovanja postala preuska i neodgovarajuća s obzirom na današnje stanje kako znanosti o jeziku tako i s obzirom na neophodne jezične i komunikacijske vještine koje bi učenici i studenti trebali steći. Podučavanje književnosti nije dovoljno za razvijanje bilo pisanih bilo usmenih oblika narativnih sposobnosti, jer odavno ne vrijedi pravilo (ako je ikad u potpunosti vrijedilo): „Piši kako dobri pisci pišu“ (Ljudevit Jonke). Podučavanje jezika bez podučavanja, na primjer, konverzacijskih i argumentacijskih postupaka ne omogućava stjecanje danas potrebnih jezičnih vještina. I dok je tokom osamdesetih godina otpočeo proces kako u lingvistici tako i u glotodidaktici proširenja obima jezičnih sposobnosti koje su se obuhvaćale jezičnim kurikulumom, od početka devedesetih na ovamo došlo je do regresije u radikalniju glotodidaktiku nastavne prakse diskursa nacionalne književnosti i nacionalog/državnog jezičnog identiteta.

Pretvaranje jezičnih politika u politike identitetskih jezika ili jezika identiteta postupak je koji generira jezičnu netoleranciju kako prema vani tako i prema unutra. S obzirom na to da je jezik identiteta neka vrsta privatnog jezika u ozvaničenoj javnoj ulozi, on je ili nekomunikativan ili ima ograničenu komunikativnost. Nekomunikativan je ili ima ograničenu komunikativnost na dvojak način. Prvo, ne samo da nije produkt komunikacijske interakcije ili jezičnog stvaralaštva članova jezične/govorne zajednice već nerijetko lingvističkog inženjeringa koji je dio ideološkog aparata Države i koji dijelove aparata kao što su Škola, Vojska, Policija, Crkva, Javnost, Uprava ili Zakoni¹⁰ učvršćuje aparatom Jezika pa komunikativnost nije primarna već identitetnost. Drugo, zbog potenciranja identitetnosti u javnom prostoru smanjuje se tolerancija prema razlikama jer se one prepoznaju kao izrazi drugog, snažno

¹⁰ Ovo su ALTHUSSER 1979 glavni aparati Države koji funkcioniraju kao ideološki i koji su agensi prakse ideologije.

markiranog identiteta. Zbog toga uvođenje identitetskog jezika kao vrste privatnog jezika u javnu sferu nužno proizvodi jezičnu netoleranciju.

Na taj način jezične ideologije i jezične politike proizvode praksu planiranja jezične netolerancije koja smanjuje jezične slobode i ograničava jezična prava u prvom redu nosiocima potencijalnog manjinskog jezičnog identiteta, ali jednako tako ili prije toga nosiocima većinskog jezičnog identiteta s obzirom da identitetski jezik nacije/države najčešće kreće kao manjinski. U nekim slučajevima zajednice s potencijalnim manjinskim jezičnim identitetom samostalno ili uz podršku odgovaraju na tu vrstu ili svojim ili matičnim jezičnim ideologijama i jezičnim politikama. Time se, nažalost, netolerancija samo multiciplira ili se u najboljem slučaju pretvara u koegzistenciju u netoleranciji.

I. Jezične ideologije u post-jugoslavenskim zemljama

Jezičnih ideologija u post-jugoslavenskim zemljama ima više a njihovo istraživanje je još uvijek neobavljen posao. Istina, postoje sukobi jezičnih ideologija u kojem se razvijaju ocjene o drugim ideologijama ali njihova istraživanja koje samo ne bi bilo u funkciji jezične ideologizacije još uvijek čekaju svoje istraživače. Historijski gledano, moguće je razlikovati četiri vrste jezičnih ideologija na štokavskom jezičnom prostoru. To su ideologija narodnog jezika, ideologija književnog jezika, ideologija standardnog jezika i ideologija identitetskog jezika.¹¹ Za svrhu ovog izlaganja izdvojit ćemo dva najčešća i prema našem mišljenju najaktivnija tipa jezičnih ideologija na post-jugoslavenskom prostoru: **ideologija autentičnosti** i **ideologija standardnosti**.

Ideologija autentičnosti¹² ogleda se u proizvođenju stava o neophodnosti da se govori autentičnim jezikom Nacije, ali koju autentičnost više ne osigurava slijepi narodni pjesnik (kao u vrijeme ideologije narodnog jezika) ili istaknuti nacionalni pisac (kao u vrijeme ideologije književnog jezika) već lingvisti akteri lingvističkog inženjeringa. Ova vrsta ideologije najčešće se ostvaruje posredstvom tri tipa ideološkog diskursa: **diskurs historizacije** (na primjer, mijenjanje jezičnog korpusa koji se uzima kao osnova standard jezika, njegovo revidiranje ili premještanje historijskih početaka ideologije narodnog jezika s modernog na predmoderna vremena, na vremena prve faze revolucije

¹¹ Osnova ove tipologizacije napravljena je u PUPOVAC 2012b.

¹² O jeziku i autentičnosti postoji značajan broj istraživanja, od Adornova *Žargona autentičnosti*, preko Massova istraživanja jezika nacionalsocijalizma i suvremenih teorija identiteta (poput onog Charlesa Taylora) pa do Couplandove sociolingvistike autentičnosti. Kao i u slučaju jezične ideologije uopće tako i u slučaju autentičnosti kod nas postoji malen broj istraživanja, PUPOVAC 1999.

vernakulara¹³), **diskurs purifikacije**¹⁴ (na primjer, markiranje leksičkih, tvorbenih pa i prozodijskih jedinica kao tuđica te proizvođenje „autentičnih“, zamjenskih jedinica) i **diskurs našijenosti**¹⁵ (na primjer, razvijanje jezične svijesti o tome da se ne govori jezikom koji nije naš već jedino naš).

Dok je ideologija autentičnosti, unatoč novim postupcima historizacije i jačanjem diskursa našijenosti, poznata i prakticirana i kao dio ideologije narodnih jezika, ideologija standardnosti manje je raširena i još manje istraživana, a u slučaju post-jugoslavenskih zemalja predstavlja najrašireniji i najzanimljiviji vid jezične ideologije. Ona, naime, ima ključnu ulogu u proizvođenju jezičnosti koja je od **proizvođenja normativnosti prešla na proizvođenje identitetnosti**. Ona to u slučaju post-jugoslavenskih jezika obavlja u tri koraka. U prvom koraku **pretvara jezik u nejezik** (na primjer, standardni *koine*¹⁶ pretvara u „sirovi materijal“). Proglašavanje štokavskog nejezikom ili jezikom koji ne postoji ili koji u najboljem slučaju postoji kao „sirovi materijal“ od kojeg se može napraviti jedan, dva, tri, četiri ili više jezika, i to ne djelovanjem historijskih procesa već dekretom, tj. promjenom naziva jezika u ustavu. Jednom prilikom Ranko Bugarski je tokom rasprave o ovoj temi ostavši u manjini kazao: „Znači, svi vi govorite jezicima a jedini ja govorim 'sirovim materijalom'“. U drugom koraku, **standardni varijetet pretvara u jezik**, a

¹³ O historijskim fazama revolucije vernakulara vidi Burke, P. (2004), *Languages and Communities in Early Modern Europe*, Cambridge: CUP. Premještanje početaka standardizacije hrvatskog s perioda Vuka Karadžića i hrvatskih vukovaca (19. stoljeće) na period Bartola Kašića (16–17. stoljeće), predstavlja jedan takav postupak historizacije.

¹⁴ Tekstovi Radoslava Katičića, koje nalazimo u *Jezikoslovnim ogledima* i *Novim jezikoslovnim ogledima* predstavljaju najrelevantnije teorijske doprinose kako pitanju purizma tako i samom diskursu purifikacije.

¹⁵ Do raspada Jugoslavije i raspada hrvatskog ili srpskog jezika često je u upotrebi za taj jezik bila sintagma „naš jezik“. Taj se izraz koristio i u znanstvenoj, i u poetskoj i kolokvijalnoj upotrebi. Neki su se časopisi tako zvali *Naš jezik*. Ta vrsta imenovanja refleks je ideologije narodnog jezika bez obzira na to što ju je svatko mogao tumačiti misleći i/na svoj jezik. Nakon raspada, u skladu s ideologijom identitetskog jezika, ta vrsta imenovanja nestaje, pa i tamo gdje bi se jezik, vlada ili more mogli nazvati *naš*, *naša* ili *naše*, oni se nazivaju etnonimom, pa čak i onda kad za to nema potrebe, kad je dovoljno reći *jezik* ili *vlada*. Poznati gitarist, pjevač, pisac tekstova i vođa jugoslavenskog rock sastava Azra navodno je (prema Goranu Radonjiću, *Novi jezici: Govorite li našili* http://www.filg.uj.edu.pl/~wwwip/postjugo/texts_display.php?id=133) prema analogiji sa *svahili* predložio da se jezik koji nije ostao bez govornika ali je ostao bez imena predložio da se zove *našili*.

¹⁶ Brozovićeva knjiga *Standardni jezik*, kao i tekstovi koje je na temu standardizacije objavljivao kasnije predstavljaju najznačajnije doprinose teoriji standardizacije i ideologiji standardnosti na prostoru hrvatsko-srpskog/hrvatskog ili srpskog/hrvatskog i srpskog.

u trećem korak u **jezičnu standardizaciju pretvara u proizvođenje znakova identiteta u jeziku, tj. identitetski jezik**. Glavna je svrha ove ideologije da u konačnici identitetski jezik nacije/države kao vrstu privatnog jezika legitimira kao javni jezik. Neko buduće istraživanje kritičke lingvistike, odnosno kritičke sociolingvistike, koja bi se služila i metodologijom kritičke analize diskursa kakva je razvijana kod Fairclougha, van Dijka, Wodak, trebala bi pokazati konkretne karakteristike ove periodizacije. Istraživanje post-jugoslavenskih jezičnih ideologija svakako bi trebalo podrobnije sagledati koliko su i kako distribuirani kako njihovi osnovni tipovi tako i njihovi osnovni diskursi na štokavskom jezičnom prostoru. Impresije koje imamo ili bismo mogli imati na osnovi parcijalnih iskustava svakako ne mogu biti dovoljne za valjana zaključivanja, jer im prijeto da se i same pretvore u ideološke iskaze ili pak da kao takve budu percipirane i vrednovane. Zbog toga bi osmišljavanje parametara ideološkičnosti trebalo da bude prvi korak prema toj vrsti istraživanja. Ovih nekoliko odlomaka i poduzetih klasifikacija samo su skroman, ali ne nužno i valjan doprinos tom poslu.

II. Jezične politike u post-jugoslavenskim zemljama

Jezične politike u post-jugoslavenskim zemljama formirale su se na osnovi triju komponenti: **etatizma u statusu, nacionalizma u korpusu i lingvisticizma u normi**¹⁷. Te su se tri komponente bilo s vremenom oslabljenim (u Hrvatskoj, na primjer) bilo s vremenom ojačanim (u Crnoj Gori, na primjer) komponentama uglavnom zadržale do danas u većini post-jugoslavenskih zemalja štokavskog jezika. Za druge moguće komponente još se nije našlo mjesta. Ni za gramatičnost, ni za funkcionalnost, ni za elokventnost, kao ni za osviještenost, da nabrojimo samo neke moguće komponente, nema mjesta.

Jezične politike u post-jugoslavenskim zemljama zapravo su razvijene do mjere do koje je to potrebno za uspostavljanje identitetskog jezičnog porotka ili, da upotrebimo izraz jedne škole američke antropološke lingvistike, jezičnog režima.¹⁸ U svim drugim aspektima ona se događa ili stihijno (na primjer, etabliranje englesko-hrvatske dvojezičnosti ili engleske jednojezičnosti u hrvatskom Ministarstvu znanosti, obrazovanja i sporta) ili stagnacijski (jezične sposobnosti se smanjuju i ne korespondiraju s komunikacijskim potrebama današnjeg vremena; oko 70 % nastave jezika na fakultetima zna pripadati književnosti, ali ne i jezičnim vještinama koje su današnjem govor-

¹⁷ U mnogim zemljama složenih socijalističkih federacija, koje su početkom 90-ih godina prošlog stoljeća stekle samostalnost, dominirale su jezične politike sa ovom vrstom komponenti. O tome u PUPOVAC 1992.

¹⁸ KROSKRITY, P., (2000) (ed.) *Regimes of Language: Ideology, Policies and Identity*, Santa Fe: School of American Research Press.

niku – slušaocu potrebne za komunikaciju u različitim komunikacijskim situacijama).

Jezične politike u post-jugoslavenskim zemljama mahom se praktiraju kao varijante identitetskih politika koje imaju za cilj da povećavaju razlike prema vani i smanje ih prema unutra. Zbog toga većina post-jugoslavenskih jezičnih politika nije razvijena tako da priznaje razlike koje postoje na njezinu području, osim u slučaju jugoslavenskih jezično-političkih rješenja prema manjinama koje su svoj status izgradile još u Jugoslaviji, poput Mađara u Srbiji ili Talijana u Hrvatskoj. Većina tih politika ugradila je djelomična rješenja iz Povelje o regionalnim i manjinskim jezicima (usvojena 05. 11. 1992) i Okvirne konvencije o zaštiti nacionalnih manjina (usvojena 01. 02. 1995)¹⁹, ali u pravilu uslijed vanjskog uvjetovanja ili vanjskog pritiska. Međutim, kad su u pitanju priznavanja razlika karakterističnih za jezične zajednice štokavskog jezika tada se te razlike ili ne priznaje ili ih se nastoji ne priznati. To je vjerojatno zato što bi priznavanje tih razlika značilo s jedne strane priznavanje jezika koji se ne priznaje a s druge strane bi to značilo priznavanje razlika koje se ne želi priznati.

Jezične politike u post-jugoslavenskim zemljama stoga su više pod utjecajem svojih jezičnih ideologija i više su usmjerene na deklarativni legalizam nego li na praktični legalizam. To te jezične politike čini zarobljenicama njihovih ideologija i njihovih formativnih elemenata. To ih čini izvorištem netolerancije prema jezičnim razlikama.

III. Proizvođenje jezične netolerancije

Kao što smo vidjeli jezične ideologije i jezične politike u sebi ne sadrže pretpostavke za jezičnu toleranciju već za jezičnu netoleranciju. Zato se jezična netolerancija najčešće ogleda u nekoliko praksi: javnom **demoniziranju** (kao što je to slučaj s ćiriličnim pismom u Hrvatskoj), javnom **stigmatiziranju** (kao što je to slučaj s markiranjem ili ikonizacijom jezičnih razlika u Hrvatskoj) ili otvorenim **prozivanjem zbog jezičnog separatizma i jezične segregacije** u obrazovnom procesu (kao što je to slučaj s školskim programima prema modelu A u hrvatskom Podunavlju).²⁰ To je izrazito nepovoljno za sve one govornike čiji jezik ili jezične karakteristike nisu njima obuhvaćene, tj. koje ih

¹⁹ Glavni dokumenti Vijeća Evrope kojim se određuju standardi prava pripadnika manjinskih i regionalnih jezika, a koje države članice ratificiraju i koje su obavezne poštivati u svojim jezično-političkim praksama. To posebno vrijedi za novonastale zemlje koje postaju članice Vijeća Evrope.

²⁰ Uzimam primjere iz Hrvatske jer su mi najbliži i najbolje poznati, a što ne bi nipošto trebalo stvoriti dojam da u Bosni i Hercegovini i njezinim entitetima, Crnoj Gori i Srbiji takvih oblika netolerancije nema.

isključuju. Posebno je nepovoljno za govorne zajednice istog jezika koje nisu razvile svoje jezične ideologije ili svoje jezične politike ili nemaju dovoljno snage da ih razviju. Većina zapravo niti ima niti je trebala tradiciju stvaranja svojih jezičnih politika već su participirali u zajedničkoj jezičnoj politici i jezičnoj ideologiji. Sa raspadom te politike i kolapsom te ideologije bile su isključene iz formiranja novih jezičnih ideologija i jezičnih politika. Ostale su im tri mogućnosti: prihvaćanje novih jezičnih ideologija i jezičnih politika, formiranje vlastitih ili prihvaćanje onih matične jezične zajednice. Budući da nema relevantnih sociolingvističkih istraživanja na osnovi kojih bi se vidjelo kojoj od ovih mogućnosti su se priklanjali govornici štokavskog jezika koji su se našli u manjinskom položaju na području novih jezičnih ideologija i jezičnih politika, možemo samo pretpostavljati.

Oblikovanje posebnih jezičnih ideologija i posebnih jezičnih politika, kao srednjeg rješenja, iziskuje niz pretpostavki, od demografskih, preko institucionalnih do kadrovskih. Kad je u pitanju jezik Srba izvan Srbije to je moguće na određenim područjima, ali ne svugdje i sigurno ne svugdje na isti način. Zato mi se čini da srpski jezični standard i njegova jezična politika trebaju zadržati svoju policentričnost i pojačati svoju komunikativnost.

Što se tiče jezične politike Srba u Hrvatskoj, koja postoji u fragmentima, ona u prvom redu treba imati razvijene mehanizme koji će zaustaviti ili ublažiti efekte proizvođenja netolerancije. To se može činiti na političko-pravnom, na komunikacijsko-obrazovnom i na istraživačkom planu.

Na političko-pravnom planu neophodno je razviti institucionalne i kadrovske mehanizme rada s evropskim institucijama, s hrvatskim institucijama i institucionalnim osobama te institucijama iz Srbije, a sve u cilju suzbijanja demonizacije, stigmatizacije i pogrešnog označavanja.

Na komunikacijsko-obrazovnom planu potrebne su dvije stvari: stvoriti radijski i internetski medij koji bi medijski prostor učinili pluralnijim i koji bi Srbima u Hrvatskoj omogućili da se u javnom prostoru mogu identificirati s jezičnim karakteristikama srpskog jezika, te stvoriti potpuniji koncept obrazovanja na ćirilichnom pismu i srpskom jeziku.

Na istraživačkom planu je potrebno oformiti institut ili centar za jezik, obrazovanje i medije Srba u Hrvatskoj, a koji bi imao za cilj da razvija jezične, obrazovne i medijske politike Srba u Hrvatskoj.

Sa ova tri instrumenta jezična politika Srba u Hrvatskoj postala bi cjelovitija i snažnija u suzbijanju jezične netolerancije društvene sredine i njezinih jezičnih ideologija i jezičnih politika. Na ovaj način Srbi bi mogli značajnije doprinijeti izgradnji jezične tolerancije u Hrvatskoj kao prve pretpostavke za prakticiranje jezičnih sloboda.

To što vrijedi za Srbe u Hrvatskoj moglo bi do određene mjere vrijediti i za pripadnike drugih jezičnih manjina na štokavskom jezičnom prostoru.

IV. Umjesto zaključka

Priznavanje nepriznatog jezika u njegovim varijantama obnovilo bi jezičnu toleranciju i doprinijelo redefiniranju jezičnih ideologija i razvijanju jezičnih politika. No to u našem vremenu nije realno. Rad na priznavanju trebao bi i sam biti primjer tolerancije. Koliko god teško i heretično to bi trebalo biti moguće jer je riječ o slobodi u jeziku i slobodi jezika. (ŠKILJAN 1988b)

Literatura

- ADORNO, T. *Žargon autentičnosti*, Beograd: Nolit, 1978.
- ALTHUSSER, L./ ALTISER, L/ „Ideologija i ideološki aparati države“, Beograd: Markizam u svetu 7–8, 1979, 77–117.
- BLOMMAERT, J. (ed.) *Language Ideological Debates*, Berlin: Mouton & Walter de Gruyter, 1999.
- BROZOVIĆ, D. *Standardni jezik*, Zagreb: Matica Hrvatska, 1970.
- BUCHOLTZ, M. „Sociolinguistic nostalgia and the authentication of identity“ in: *Journal of Sociolinguistics* 7/3, 2003, 398–416.
- BUGARSKI, R., HAWKESWORTH C. (eds.) *Language Planning in Yugoslavia*, Bloomington: Indiana University Press, 1993.
- BUGARSKI, R. „Language policies in the successor states of former Yugoslavia“, *Journal of Language and Politics*, 2004, 3:2 (189–207).
- BURKE, P. *Languages and Communities in Early Modern Europe*, Cambridge: CUP, 2004.
- COUPLAND, N. „Sociolinguistic authenticities“ in: *Journal of Sociolinguistics* 7/3, 2003, 413–42.
- FAIRCLOUGH, N. *Critical discourse Analysis*, London: Longman, 1995.
- FOUCAULT, M. *Nadzor i kazna*, Zagreb: Informator, 1994.
- GAL, S., WOOLARD, K. A. „Constructing Languages and Publics: Authority and Representation“, *Pragmatics* 5:2. 129–138
- GREENBERG, R. D. *Jezik i identitet na Balkanu: raspad hrvatsko-srpskog (pitanja i kontraverze)*, Zagreb: Srednja Europa, 2005.
- KATIČIĆ, R. *Novi jezikoslovni ogledi*, Zagreb: Školska knjiga, 1986.
- KROSKRITY, P. , SCHIEFFLIN, B. B. & WOOLARD, K. A. *Language Ideologies: Practice and Theory*, Oxford: OUP, 1998.
- KROSKRITY, P. *Regimes of Language: Ideologies, Politics and Identities*, Santa Fe: School of American Research Press, 2000.
- MASS, U. „*Als der Geist der Gemeinschaft eine Sprache fand*“, Opladen: Westdeutscher Verlag, 1984.
- MILROY, J. „Language Ideologies and Consequences of Standardization“, *Journal of Sociolinguistics*, 2001, 5/4: 530–555.
- PUPOVAC, M. „Language policies of newly established states of Europe“ (neobjavljeni rukopis, 1–12), 1992.

- PUPOVAC, M. „Dva aspekta postmodernog stanja jezične standardizacije“ in: Mønnesland, S. (ed.) *Jezik i demokratizacija – Language and Democratization*, Sarajevo: Institut za jezik, 2001, 191–203.
- PUPOVAC, M. „Languages imprisoned by identities or why language should be defended“ in: Gorup, R. (ed.) *After Yugoslavia: A Cultural Space of a Vanished Land*, Stanford: SUP, 2012a, 169–184.
- PUPOVAC, M. „Language Policies in Post-Yugoslav Countries in a Historical Comparison/Jezična politika u post-jugoslavenskim zemljama u historijskoj usporedbi“, 2012b, neobjavljeni rukopis (1–16) predavanja održanog na Sveučilištu u Oslu i Univerzitetu u Novom Sadu.
- SILVERSTEIN, M. „Language structure and linguistic ideology“, in: R. Clyne, W. Hanks & C. Hofbauer (eds) *The Elements: A porosession on linguistic unites and levels*, Chicago: Chicago University Press., 1979, 193–247.
- ŠKILJAN, D. *Javni jezik*, Zagreb: Antibarbarus, 2000.
- ŠKILJAN, D. *Govor Nacije*, Zagreb: Golden Marketing, 2003.
- ŠKILJAN, D. *Jezična politika*, Zagreb: Naprijed, 1988a.
- ŠKILJAN, D. „Sloboda jezika“, Zagreb: SOL, lingvistički časopis, Filozofski fakultet, 1988b.
- ŠKILJAN, D. „Jezikovo novo ruho“, Zagreb: SOL, lingvistički časopis, Filozofski fakultet, 1992, 53–64.
- VAN DIJK, T. A. Politics Ideology and Discourse <http://www.discourse-in-society.org/teun.html>, 2004.
- WITTGENSTEIN, L. *Filozofska istraživanja*, Zagreb: Globus, 1998.
- WODAK, R. *at alt The discursive construction of national identity*, Edinburgh: EUP, 2009.
- WOOLARD, K. A., SCHIEFFLIN B. B. „Language Ideology“, *Annual Review of Anthropology*, 1994, 23: 55–82.
- WOOLARD, K. A. „Language Ideology“, *Pragmatics*, 2:3. 235–249.

Milorad Pupovac

LANGUAGE IDEOLOGIES, LANGUAGE POLICIES AND GENERATING
LANGUAGE INTOLERANCE IN EX-YU COUNTRIES

Summary

Language ideology in post-Yugoslav countries in the last decades has been transformed into the ideology of language identity, and language policies have been transformed into producers of the vernaculars of states and the discourses of nations. Ideology of authenticity and ideology of standardization are practiced as dominant ideological practices. Etatism in the language status, nationalism in language corpora and linguisticism in language norm are dominating post-Yugoslav language policies. Such language ideology and language policy are producing intolerance toward linguistic minorities and limiting freedom of linguistic majority. This text gives an example of production of linguistic intolerance toward the Serb minority in Croatia.

Key words: language policy, language ideology, language intolerance.

UDK: 811.163.41'282.3(497.115)
811.163.41'26(497.115)

СОФИЈА Р. МИЛОРАДОВИЋ*
Институт за српски језик САНУ, Београд
Универзитет у Нишу, Филозофски факултет

УЗУАЛНИ СТАНДАРД У УРБАНИМ ЦЕНТРИМА
НА КОСОВСКО-РЕСАВСКОМ
И ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКОМ ГОВОРНОМ ПОДРУЧЈУ**

У овом прилогу се говори о узуалном стандарду у појединим урбаним центрима на косовско-ресавском и призренско-тимочком говорном подручју, односно – о дијалекатској основи и мери усмеравања ка стандарднојезичкој норми, што заправо представља савремену комуникацијску *сѝраїеїију* и *иденїїфикацијску ѝраксу* на датом терену. Посебно се обраћа пажња на комуникацијску *сѝраїеїију* омладинске популације у датим центрима, на њихову језичку усмереност ка дијалектизмима и англицизмима.

Кључне речи: призренско-тимочко дијалекатско подручје, косовско-ресавско дијалекатско подручје, градски говори, узуални стандард, стандарднојезичка норма.

Период од протеклих неколико деценија обележиле су, могло би се рећи, две врсте предрасуда. С једне стране, живеле су предрасуде везане за говор града (идеолошки проблем базиран на стереотипном поимању природе градског говора као неке неприродне мешавине у односу на

* sofija.miloradovic@sanu.ac.rs

** Овај текст је резултат рада на пројекту 178020: *Дијалектолошка исѝраживања срїскої језичкої ѝросїора*, који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Истраживање је обављено у сврху припреме реферата за конференцију „Релацијата село <> град на словенската територија денес (лингвистичко-социолошка анализа)“, одржану у Скопљу, у организацији ИЦАЛ „Божидар Видоески“ МАНУ, 16. и 17. маја 2013. године.

изворни говор села; БУГАРСКИ 2009: 16–17), док су се, с друге стране, множиле предрасуде према призренско-тимочким и косовско-ресавским говорним типовима српског језика и (што свесно, што несвесно) потхраћивале „неговање“ језичке инфериорности код говорника са призренско-тимочког или косовско-ресавског говорног подручја у односу на оне пореклом са тзв. новоштокавске говорне територије (Станковић 2008: 39, нап. 23). Резултат тога је постојање ставова који сведоче о фрустрирајућим моментима код појединаца пореклом са тзв. староштокавског терена, као што је, на пример, изјава једног мог студента из околине Крушевца – да он зна да је његов матерњи дијалекат *јоїрешан*. Последица такве врсте фрустрације је и позната хиперкорекција: *наїйсала сам; ко насїавља за Бор, їређиїе у груїом ауїїобусу* и сл. Међутим, за мене неочекивана, но вероватно објашњива и са освртом на „скраћену дијалектолошку визуру“ након утврђивања границе на Дрини, јесте изјава мога студента пореклом из западне Србије – да га преношење акцента на проклитику, типа *изашао је из куће*, међу вршњацима квалификује као „сељака“ и тиме као личност погодну за исмевање.

Када је пак реч о говорима градова на косовско-ресавском и призренско-тимочком терену, прелиминарне опсервације показују да, искључујући професионалне терминологије и на посебно место стављајући општи омладински жаргон, ти градски говори углавном функционишу без вертикалне димензије, оне са којом је повезан појам социолекта, и држе се на хоризонталној димензији, оној која „даје одговор“ само на питање *како се неїде нешїо каже*. Или, како је записао Павле Ивић, – социјална диференцијација има знатно плиће корене и мањи домашај у односу на територијалну (Ивић 1986: 98). Тако, засад још увек превасходно говоримо о територијалном, не о социјалном раслојавању, само што се наспрам социолеката овде срећемо са *урбаном*, а не са *руралним дијалектима* (терминологија М. Радовановића).

За покушај давања одговора на питање из наслова, поред одговора добијених на основу упитника сачињеног ради анкетања припадника средње и старије генерације рођених Параћинаца, потом личног опсервирања говора припадника омладинске популације у Параћину током више протеклих година, те, у знатно мањој мери, и опсервација (мојих, али и неких млађих колега ангажованих у настави) везаних за говор дела студентске популације на Филозофском факултету у Нишу, од велике користи су и подаци који се односе на савремени градски говор Лесковца и Врања, дати у монографији *Просїор, време, грушїтво – сусреїи у језику* Марине Јањић и Илијане Чутуре (ЈАЊИЋ, ЧУТУРА 2012).

Након анализе података добијених анкетањем уочава се да „отклон“ представљају одређене специфичности на свим језичким нивоима, па тако на пољу акцентуације долази до промена ограниченог домета

које задиру у дистрибуцију прозодема, пре свега када су у питању дуго-силазни и кратки акценат, а делимично и у инвентар, када су у питању предакценатске дужине (нпр. имамо следећи низ: *жели* → *жѐли*, па тако и *жѐлео је*, *ѝосегѝ* (мало код куће) → *ѝосѐди*, па тако и *ѝосѐгео је*, при чему у облику радног глаголског придева имамо уједначавање према „престижном“ облику презента; у вези с тим уп. и *вѓли* : *вѓлео је* (не *волео је*, како би било у околним селима; иначе, на медијалним слоговима се дугосилазни акценат углавном чува: *јегѝно*, *заврѝиши*, *ѝредѝје*), док статус појединих елемената фонолошког система у другим српским говорима доприноси томе да, рецимо, сажимање финалних вокалских група или губљење консонанта *x* говорници не осећају као друштвено посве неприхватљиво, одн. као значајније огрешење о стандард. Када је о другом језичким нивоима реч, даћу овде само две крупније напомене у вези са говором параћинских староседелаца: (1) у футуру су уобичајена образовања с непроменљивим *ће*, за сва лица изузев првог, при чему углавном са субјунктивним *га*, типа *ѝѝ ѝе сѝѝра га гѓђеи*; (2) редовна је употреба акузатива као падежа правца наместо локатива као падежа места, при чему по правилу не долази до даље разградње система падежних дистинкција, као што је то случај у сеоским насељима Параћинског Поморавља (уп. Милорадовић 2003). На разлику у учесталости појединих дијалектизама, као и на факторе који је условљавају, такође треба обратити нарочиту пажњу, при чему „степен сложености система за усвајање од стране говорника“ игра једну од кључних улога при одвијању језичких промена на подручју чији се идиом не сматра престижним у односу на српски језички стандард (ТНОМАС 1994/1995: 189). Све наведене језичке промене објашњавају се изванјезичким факторима: стандардним облицима, или пак онима који више „заличе“ на стандардне, замењују се најпре неке уочљивије, истакнутије карактеристике, оне које говорници непрестижних идиома осећају као друштвено изразито неприхватљиве, као крупну грешку у односу на стандарднојезичку норму. Дублетни ликови пак сведоче нам о тзв. језичкој несигурности говорника, али и о правцу у коме се процес језичке промене одвија.

Урбане језичке варијетете на косовско-ресавском и призренско-тимочком дијалекатском подручју чини, пре свега, њихово дијалекатско залеђе, тј. они су „задржали своју дијалекатску базу околних руралних средина“ (Ћупић 1996: 164), а тек потом извесна реорганизација у оквиру свих језичких нивоа, иновације у оквиру дијалекатске „норме“ које представљају уподобљавање, тачније – приближавање у појединим сегментима ономе што је говорна норма стандардног српског језика. Притом, мера тога уподобљавања које се тиче стандарднојезичке норме зависи у великој мери од личне (не)спремности појединца на избор адекватне *комуникацијске стираиѝеије*.

Параћин, Враће и Лесковац, урбани центри на косовско-ресавском и призренско-тимочком дијалекатском подручју, барем на основу прелиминарних посматрања, јесу градске средине у којима социјално раслојавање, тј. ниво образовања или економска позиционираност, у прилично ограниченој мери утиче на говор појединца. Издиференцираност говорника по основу њиховог социјалног статуса засад је још увек недовољно уочљива, јер друштвена диференцијација не укључује *per se* диференцијацију у употреби одређеног језичког идиома. У јавним службама, па чак и у настави, дакле – у ситуацијама у којима је комуникација на дијалекту неприхватљива, није доследно присутан осећај обавезе да се користи стандардни језик. Ситуациони контекст за употребу стандардног идиома нема онакав значај какав би требало да има. Постоје само појединачни случајеви „освешћивања“ ситуације која изискује одговарајући језички регистар, покушаји појединаца да се придржавају проскриптивне норме у јавној комуникацији, и то често не бива у непосредној вези са степеном образовања појединца. Повратак свршених студената у родне градове, међу сроднике и пријатеље, најчешће, после извесног времена, доноси враћање матерњем дијалекту, тј. његовој урбаној варијанти. „Падање“ на узуалну норму, *норму* урбаног дијалекта, јесте неопходан предуслов (поновног) уклапања у средину у којој се живи и ради, те начин да се избегну подсмевање или чак прекор на рачун „одрођавања“, „погоспођивања“, као тежње да се појединац издигне из средине у којој је поникао.

Дакле, у средњој и старијој генерацији рођених Параћинаца, судећи према резултатима мога пилот-истраживања, а сасвим очекивано, елементи који најпре стигматизују говорника најпре се и уклањају, тежи се поправљању, корекцији изговора, јер је реч о *свирейо моћном рејулаиџору друшћивеној йонашања*, како је говорио проф. Ивић. Међутим, овај *свирейо моћан рејулаиџор* делује у два правца када су у питању говорници са тзв. староштокавског говорног подручја – ка поштовању правила кодификованог језика, али и ка усклађивању говора са дијалекатском „нормом“ средине у коју се враћа и у којој се живи.

Новије језичке промене о којима је овде реч, оне које су уочене код припадника омладинске популације, објашњавају се, дакако, изванјезичким факторима; наиме, истицање локалне језичке боје условљено је одређеним социолошким и психолошким моментима. Губљење норми у многим областима живота, услед дугогодишње нестабилне политичке и неповољне економске ситуације, па и трагичних догађања на нашим просторима, довело је, између осталог, и до потирања свести о неопходности одређене културне хијерархије, о месту и статусу стандардног језика. С друге стране, психолошки моменат јесте и емотивна везаност за матерњи дијалекат, за говор на коме се и уз који се одрастало и којим су се могла исказати најтананија осећања и најубојитије псовке. Поменута

скраћена дијалектолошка визура, последица распада бивше Југославије и останка великог дела српског језичког простора, превасходно херцеговачко-крајишког говорног подручја, изван државних граница Републике Србије, доводи, изгледа, и до интензивирања употребе дијалеката који нису ушли у основицу српског стандардног језика – призренско-тимочког и косовско-ресавског, што се уочава особито код припадника омладинске популације, али и не само код њих. Често вероватно и подсвесно, појединци почињу доживљавати просторну премоћ ових двају дијалеката у оквиру државе Србије, што није био случај док се српски језички простор сагледавао као „испарцелисан“ само републичким, а не и државним границама. Чини се као да су се млади на извештан начин охрабрили да и на неким јавним местима проговоре матерњим дијалектом, нпр. у градском превозу у Београду, што се раније код припадника студентске популације, на пример, ретко могло чути. И ако им је био проблем да акценат поставе тамо где му је по норми место, или ако су чак имали дилему да ли у датој конструкцији употребити акузатив или локатив, и којом прихватљивом речју заменити неки локализам, они су говорили тако да не привлаче пажњу, обазриво и са зазором, те су се почесто и у друштву својих вршњака из Београда или Новог Сада снебивали и „сводили“ комуникацију, све док временом не „утврде“ своје школско знање српског стандардног идиома.

На другој страни, разлог да у неким престижнијим градским срединама на косовско-ресавском дијалекатском терену, као што је нпр. Параћин, многи припадници младе генерације, чак и гимназијалци, иду „корак уназад“ чувајући старо место акцента, говорећи *ицеџао ѓа* уместо *исцеџао ѓа*, *џбун* и *собајле* уместо *жбун* и *рано ујуџуру* (или барем – *сабајле*), *собалио ѓа* уместо *оборио ѓа* – може бити, наравно, и знатнији број сеоске деце у одељењима градских средњих школа. У вези с претходним треба истаћи да су, поред познатих метанастазичких померања, феномен савременог друштва постале и, веома масовне, тзв. дневне миграције. Свакако, и овај тип миграција је, утичући на промене у свакодневном животу, утицао и на формирање *културној*, па тако и *језичкој њорџреџа* појединца – и онога из сеоске, али и онога из градске средине.

Примена интроспективне методе је у престижнијим градским срединама на призренско-тимочком терену (Врање, Лесковац) показала да ученици гимназије користе стандардни језик само – како сами експлицитно изјављују – када морају, одн. само на појединим часовима у школи. Такође, како сами изјављују, радије ће употребити и дијалектизам него англицизам. Када је у питању именовано подручје, судећи према подацима изнетим у већ помињаној монографији *Просџор, време, друштво – сусреџи у језику*, „млади Врањанци у свакодневној међусобној комуникацији превасходно се служе локалним говором“, који им „служи

као граматички оквир за лексичку посебност“. Такође, у њиховом говору је „изражена, али не и доминантна особина, употреба (србо)англицизма“, те се може закључити да се они „служе својеврсним урбаним дијалектом који представља језички хибрид“, са нејасним границама „између дијалекта и социолекта, тј. омладинског жаргона“ (Јањић, Чутура 2012: 64).

Може се рећи, судећи према начињеним опсервацијама од стране аутора овога текста, да претходно наведено важи и за говор школске популације у Параћину, једном од урбаних центара на косовско-ресавском дијалекатском подручју. У оквиру *комуникацијске стипендије* младих на поменутих теренима, дакле, књижевни језик – као стандардизовани идиом – бива поштован и пожељан „регистар“ само у посве одређеним, јасно дефинисаним ситуацијама јавне, званичне употребе, што значи да се језичке преференције припадника младе популације тичу супстандардног система, тј. локалног вернакулара, и интернационалног лексикона, тј. континуирано увећавајућег фондуса англоамериканизама / србоанглицизама.

Дакле, имајући у виду све претходно речено, изгледа да средство за комуникацију унутар једне шире социјалне заједнице постаје код представника младе генерације са косовско-ресавским или призренско-тимочким матерњим дијалектом *изабрано* средство за идентификацију. Будући да је у питању појава која се може уочити у новије време, разлози могу бити барем двојаки: (1) Потреба да се изабере специфичан начин вербалне интеракције, онај који ће, када је реч о припаднику омладинске популације са тзв. староштокавског дијалекатског терена, недвосмислено околини показати *ко је он* и(ли) *одакле је он заправо*. Ова прича о неспутаној слободи избора иде у корак са тенденцијом увођења жаргонизације и де-табуизације језика; (2) Утицај многобројних телевизијских серија и емисија, од којих су многе заправо служиле за стигматизацију ликова људи са подручја на којима се *не љовори исправно*, тако што је комичан ефекат требало да буде постигнут самим начином говора (уп. Жугић 2007), а које су, потпуно супротно, прихватане као својеврсна промоција старог места акцента и „скраћене“ именичке парадигме.

Уза све речено, „као придружен (периферни) члан балканског језичког савеза, српски језик је изложен бројним балканистичким језичким утицајима“, који се из познатих „балканистичких жаришта (...) незадрживо крећу према северу и северозападу, захватајући већи део србијанских говора, укључујући и говоре градских центара“ (Радић 2003: 129). Ови процеси на својеврстан начин подржавају дијалекатску базу околних руралних средина, посебно када је о урбаним насељима у источној и југоисточној Србији реч, али и говор Београда је увелико заплуснут овим експанзивним таласом, те „путем разговорног језика, ове појаве

све више врше притисак на књижевнојезичку норму у Србији, тражећи право 'грађанства' у српском књижевном језику" (Радић 2003: 129).

Сваки град према своме „лику“ ствара особени говорни тип (или – особене говорне типове), који притом каледоскопски мења(ју) своју физиономију у зависности од – на овим просторима веома турбулентних – друштвено-историјских догађања и њима следујућих померања и мешања становништва. На другој страни, чини се неспорним да за урбане дијалекте, барем на балканским просторима, уз неизбежно и неселективно гомилање англоамериканизама, још увек непресушни фондус за којим ови „посежу“ бивају рурални дијалекти, тј. њихови поједини елементи – било да је реч о потреби *инсталације* новог стандардног језика, било да је у питању природна потреба за *поуњавањем њихових места* на свим језичким нивоима, или пак тежња (углавном младих људи, али не само њима својствена) ка особеној *идентификацији*, почесто и изван сопствене локалне заједнице, у метрополи, и – понекад чак – ка некој врсти језичког егзибиционизма, као начину исказивања потребе за оригиналношћу. Брзина неутралисања дијалекатских особености на нашим просторима ипак је, чини се, нешто мања од оне која је у послератним деценијама, спрам неспутаног замаха индустријализације и модернизације, те масовног напуштања села и досељавања у градове, оправдано била очекивана.

Цитирана литература

- БУГАРСКИ, Ранко. „Теоријске основе урбане дијалектологије“. У: *Говор Новог Сада, Свеска 1: Фонетске особине*. Нови Сад: Филозофски факултет – Одсек за српски језик и лингвистику, 2009, стр. 13–30.
- ЖУГИЋ, Радмила. „Дијалекат у електронским медијима“. *Наше сиварање* LIV/1–4 (2007): стр. 22–33.
- ИВИЋ, Павле. „Наши дијалекти и модерно доба“. У: *Српски народ и његов језик*, Београд: Српска књижевна задруга, 1986, 91–106.
- ЈАЊИЋ, Марина и Илијана ЧУТУРА. *Просјор, време, друштво – сусрећи у језику*, Јагодина: Педагошки факултет, 2012.
- МИЛОРАДОВИЋ, Софија. *Уједињена њадежних облика у говору Параћинској Поморавља. Балканистички и етномиграциони аспекти*, Посебна издања, књ. 50, Београд: Етнографски институт САНУ, 2003.
- РАДИЋ, Првослав. „О два аспекта балканизације српског књижевног језика“, *Јужнословенски филолоџ* LIX (2003), стр. 105–152.
- СТАНКОВИЋ, Станислав. *Границе њризенско-тимочких говора у власојначком крају*, Монографије 5, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2008.
- ЋУПИЋ, Драго. „Дијалекти“. У: *Српски језик на крају века*, Београд: Институт за српски језик САНУ – Службени гласник, 1996, стр. 159–170.

THOMAS, Paul-Louis. „Govori Niša i okolnih sela u sociolingvističkoj perspektivi“. *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику* 38/1–2 (1994/1995), стр. 185–191.

София Милорадович

УЗУАЛНИЈ СТАНДАРТ В ГОРОДСКИХ ЦЕНТРАХ НА КОСОВСКО–РЕСАВСКОЙ И ПРИЗРЕНСКО–ТИМОЧСКОЙ ЯЗЫКОВОЙ ТЕРРИТОРИИ

Резюме

В настоящей статье речь идет об узуальном стандарте в отдельных городских центрах на косовско-ресавской и призренско-тимочской речевой территории, т. е. о диалектной основе и степени направленности к стандартноязыковой норме, что в самом деле представляет современную коммуникативную стратегию и идентификационную практику на данной территории. Особое внимание уделяется коммуникативной стратегии молодого поколения в данных центрах, его языковой направленности на диалектизмы и англицизмы. В рамках коммуникативной стратегии молодого поколения в названных местностях литературный язык – являясь стандартизированным идиомом – бывает уважаемым и желательным „регистром“ только в совсем определенных, четко утвержденных ситуациях публичного и официального употребления. Это значит, что речевые предпочтения представителей молодого поколения касаются преимущественно субстандартной системы, т. е. местного вернакуляра и интернационального лексикона, с непрерывно увеличивающимся фондом англоамериканизмов / сербоанглицизмов.

Ключевые слова: призренско-тимочская диалектная область, косовско-ресавская диалектная область, городские говоры, узуальный стандарт, стандартноязыковая норма.

UDK: 811.163.41(497.16)'272
81'272
811.163.41(497.16)'26

ЈЕЛИЦА СТОЈАНОВИЋ*

Филозофски факултет у Никшићу

Студијски програм за српски језик и јужнословенске књижевности

АКТУЕЛНИ ПРОЦЕСИ У ВЕЗИ СА ПИСМОМ И ЈЕЗИКОМ У ЦРНОЈ ГОРИ – ЗАДАЦИ НАУКЕ И ЈЕЗИЧКЕ ПОЛИТИКЕ

У раду смо покушали да представимо актуелне процесе у вези са српским језиком и писмом у Црној Гори. Истовремено, вршили смо поређења са стањем на ширим просторима. Дали смо преглед дешавања на простору Црне Горе у посљедњих десет година у којима је дошло до конструисања нове језичке стварности, маргинализовања српског језика и пројектовања „црногорског језика“. Процес је текао поступно: од васпитно-образовног система, преко Устава и законских аката, до покушаја стварања и наметања новог језичког стандарда и норме.

Кључне ријечи: лингвистика, социолингвистика, стандард, српски језик, писмо, Црна Гора, језичка политика.

1. Циљ нашег излагања јесте да се представе актуелна дешавања у Црној Гори у вези са српским језиком и писмом. Укратко, у Црној Гори је за посљедњу деценију извршено насиље над науком, над српским језиком, над историјским континуитетом и наслеђем, ћирилица је сведена на најмању могућу мјеру; у васпитању и образовању српски језик је потпуно маргинализован, са тежњом да се сасвим изостави. То се рефлектовало у многим сферама: у Уставу и законодавству (промјеном Устава и законских аката); покушајем нове стандардизације српског језика; преименовањем српског језика; покушајем да се на јавној сцени Црне Горе, као и у васпитању и образовању, српски језик потисне, изостави, заобиђе, забрани, прећути. Посљедица свега тога је дискриминација српског језика и говорника српског језика; кривотворење науке, историје, књижевно-језичког наслеђа.

* jelicast@yahoo.com

2. У току посљедње деценије у Црној Гори невјероватном брзином долази до промјена у вези са српским језиком и језичком политиком. Процеси су, наравно, текли сукцесивно, почев од Хрватске, преко БиХ до Црне Горе, на сличан начин, као политичко-идеолошки и(ли) национално-државни пројекти, али, рекло би се, са највише апсурда у Црној Гори. С обзиром на непостојање научно и историјски јасних и утемељених критеријума за различита именована једног (истог) језика, име језика покушава се оправдати и образложити некад правом самом по себи, некад националним, некад државним предзнаком (често и према тренутној потреби и стицају околности), а потом се покушава новоформирана и новонастала језичка ситуација пројектовати и на историјскојезички план.

То се манифестовало како формалним издвајањем и инаугурисањем хрватског стандарда (који се покушава прогласити посебним језиком, придодати му се вјештачке разлике у облику исфорсираних иновација, да би се створио привид лингвистичке посебности), са још више апсурда у случају бошњачког/босанског стандарда (који балансира између новохрватских форми, и давно прихваћених норми вуковског типа стандарда српског језика, а уз то се покушава створити посебност и смишљеним намјенским увођењем у стандард неких обиљежја својствених турском и арапском), а са највише бесмисла и промашености у случају „црногорског стандарда“.¹ Српски језик је у суштинском, генетско-типолошком, а и стандардолошком смислу, кроз сву историју (а и данас) сачувао своју препознатљивост, своју чврсту вертикалу, без обзира на различита (пре)именовања и сталне покушаје да му се смањи обим. „Zajednička štokavica kao standardni jezik ’ostavlja malo mogućnosti za kreiranje većih razlika i daljnjih udaljavanja, bez obzira na želje političara’“ (LAŠKOVA 1999: 134).

„Образложења“ која су се наводила за овакве процесе нијесу била научно утемељена, нијесу се чак ни додиривала са науком нити су имала било какав критеријум. **Нелингвистичких „критеријума“**, који су на овим нашим просторима служили као „оправдање“ стварања нових језика, односно нових имена за исти језик, има увијек колико затреба, према тренутној потреби, стварају се и додају нови – с обзиром на новонасталу ситуацију, пројекте и потребу (о њима видјети – КОВАЧЕВИЋ, ШЋЕПА-НОВИЋ 2011) као: 1. право сваког народа да свој језик зове својим именом,

¹ „Nacionalni ideolozi sugeriraju različita imena kako bi sugerirali da se radi o različitim jezicima... Ako je sadržaj spomenutih knjiga (gramatika sa različitim nazivom, J. S.) najvećim dijelom podudaran kao što jest, onda u lingvistici ne pomažu različiti nazivi. Kad bi različiti nazivi dokazivali da se radi o različitim jezicima, onda bi Škiljanov (1993: 63) ’anegdotalni karakter situacije u kojoj je svaki Hrvat od rođenja poliglot, jer osim vlastitog jezika poznaje i jedan strani jezik, srpski’ danas bio još dodatno pojačan time što svaki Hrvat nakon rođenja zna već četiri jezika: hrvatski, srpski, bosanski/bošnjački i crnogorski“ (KORDIĆ 2010: 126).

2. право нације да језик зове својим именом, 3. самопроцјена (и одређење, често исконструисано и задато) говорника датог језика, 4. критеријум договора нелингвистичких, односно политичких ауторитета; 5. 'критеријум' компромиса, 6. критеријум независне државе; 7. критеријум културе, 8. уставно одређење имена за језик, 9. норма и стандардизација као критеријум...²

Посљедњих година Црна Гора је, с обзиром на сва дешавања у вези са језиком, јединствен примјер у свијету, па чак и „у окружењу“.³

2.1. Почело је пуким преименовањем наставног предмета Српски језик у „матерњи“ у школама, а у загради „српски, црногорски, хрватски, бошњачки“ у марту 2004. године (У Уставу је тада стајало да је у службеној употреби српски језик ијекавског изговора, равноправне су ћирилица и латиница).

„Образложења“ за **промјену имена језика** у Црној Гори била су савсим изванлингвистичка, политикантско-идеолошка:⁴ прво, да „**свак има право да зове језик својим именом**“ (позивајући се на 20% оних који су се тада на попису изјаснили да говоре „црногорски језик“), што је у свјетској пракси, изван ових наших простора, незабиљежено „право“;⁵

² За одређивање тога шта јесте, а шта није један језик могу се узимати различити критеријуми: најважнији су **лингвистички** (Лингвистички критеријуми су постојани и јасни, зато их има неупоредиво мање него политичких: системсколингвистички; генетски; комуникативни; тј. шта језик јесте с обзиром на граматичку структуру, из чега происходи његов историјски континуитет; језичка разумљивост), потом **социолингвистички** (језик посматран у контексту друштва, језичког планирања и језичке политике). Како налазимо код многих лингвиста, социолингвистика је интердисциплинарни пројекат социолога, лингвиста, психолога и антрополога, али не и политике, која се покушава у нашим приликама уградити као основ социолингвистике и тиме оправдати нелингвистички, често и антилингвистички, пројекти.

³ О језичкој ситуацији у Црној Гори детаљније у: Стојановић 2011; Стојановић – Боловић 2006.

⁴ „Дискусија која се у Црној Гори распламсала око статуса књижевног језика изазвана је прије политички неголи лингвистички. Због тога и није чудо што у њој политички критеријуми или заглашују лингвистичке, или се пак они у дискусијама нелингвиста проглашавају за (социо)лингвистичке критеријуме“ (Ковачевић 2010: 14).

⁵ Наиме, тзв. право народа да зове језик својим именом смишљено је први пут у Хрватској познатом *Декларацијом о називу и њоложају хрвајској књижевној језика* (1967). Како налазимо код Сњежане Кордић „Pozivaju se na to da је imenovanje jezika tzv. hrvatskim u skladu sa 'pravom hrvatskog naroda. Narod ima pravo svoj jezik zvati svojim imenom'. Osvrćući se na tu tvrdnju koja се ponavlja još od *Deklaracije* Gröschel (2003: 164) ističe: 'Tim oštrije треба ustvrditi da се još u doba *Deklaracije* iz 1967. radilo o jednom ad hoc izmišljenom 'pravu'. Nijedna

затим да свака **нација има право да свој језик зове „именом нације“**.⁶

2.2. Када је, након референдума (2006), Црна Гора добила државност, наступио је нови „аргумент“: Језик мора и треба да се зове по имену државе („постоји“ државно право на име језика)!⁷

2.3. Нешто касније је питање језика (прије свега његовог имена) стављено на скупштинску расправу (без стручне и друштвене верификације). Донесен је нови устав (2007. године) према којем је направљена вјештачка разлика „службени језик“ – „језик у службеној употреби“: „службени језик“ (да би се њиме створио простор за фаворизовање оног што су у Устав уписали, „црногорског језика“, без, макар и покушаја, стварања било какве новонорме, односно отклона од наслијеђене норме) – језик у службеној употреби (у који је стављен „остатак“ из заграда: српски, хрватски, босански). Треба напоменути да је тада, према попису (који може да буде један од критеријума у вези са језичком политиком, мада не један од најбитнијих), говорника српског језика било 64%, а за црногорски (као пуки назив), иако под силним политичким притиском, определијелило

декларација права UNO-a или UNESCO-a, ni jedna regionalna konvencija o zaštiti ljudskih prava ili prava manjina (KSZE-a/OSZE-a ili Vijeća Evrope) ne zna za takvo pravo za samoodređivanje imena jezika“ (KORDIĆ 2010: 121).

⁶ „Jacobsen (2006:319) podsjeća kako mišljenje da postoji nekakvo pravo naroda na određivanje imena jezika predstavlja pogrešno shvaćanje odnosa između nacije i jezika. Naime, naroda koji govore isti jezik kao i neki drugi narod, 'ima toliko da ih ne treba ni nabrajati, i nema prema tome nikakvih razloga zbog kojih bi Hrvati' se pozivali na nekakvo nepostojeće pravo prema naciji (*ibid*). Kada bi se jezik nazivao prema naciji, a nekoliko nacija govori istim jezikom, onda bi bilo nekoliko naziva za isti jezik, što je neprihvatljivo u znanosti jer sugerira da se radi o više jezika (GRÖSCHEL 2001: 175)“ (KORDIĆ 2010: 121). О овоме нам најбоље свједочи стање у другим земљама и међу великим бројем (и малих и великих) нација у свијету које уопште не зову језик (којим се служе) именовано своје нације него узимају уобичајено и наслијеђено име за језик (те не постоји: аустријски, амерички, аустралијски, бразилски, кубански, мексички, аргентински, канадски...).

⁷ Промовисање оваквих међуусловљености најчешће је пратило „објашњење“ типа: да је то логично, да је то нормално; да су сви у окружењу назвали језик по држави (иако знамо да српски није изведен од Србија [имена државе] него од етнонима Србин; не постоји, нпр., босанскохерцеговачки језик, а постоји Босна и Херцеговина...). Осим тога, познато је да се име језика не изводи од имена државе него од имена народа (тако је, нпр., језик Руса – руски, а не русијски, Италијана – италијански...); даље не постоји аустријски, швајцарски, белгијски, амерички, бразилски, алжирски..., иако постоје државе са тим именом; није постојао црногорски за вријеме постојања државе Црне Горе у доба Николе Првог Петровића... Углавном се у Црној Гори све завршава на тим „аргументима“.

се свега 20%, па, и поред тога што је једино српски језик, у овом контексту, језик историјског континуитета, утемељеног и постојаног стандарда, стављен је у сасвим подређен положај. У Устав је унијето име за језик који не постоји нити је икада постојао (нити нешто што би се могло назвати као покушај стварања другачијег стандарда). Али, уписивање у Устав наједанпут је постао „доказ“ постојања „црногорског језика“. Чим му је име унијето у устав, „црногорски језик“ „непобитно“ постоји?! Уставом се, као што је познато, не ствара језик, нити је пуко уписивање имена за језик доказ његовог постојања. За то је, управо, доказ начин на који је име за језик/језике уписивано у Црној Гори.⁸

2.4. Тек потом је у Црној Гори формиран „Одбор за стандардизацију црногорског језика“. Након велике расправе и подјеле унутар различитих струја, декларативно и формално се за „црногорски језик“ проглашавају и стандардни облици српског језика (типа: *гјевојка, ѿјераѿи, сјесѿи, изјесѿи*) и дијалекатски облици српског језика (типа: *ђевојка, ћераѿи, с'есѿи, из'есѿи*).⁹

2.5. Као производ свега овога, настао је потом и хаос од „стандардоложке литературе“ „црногорског језика“, почев од септембра 2010. појављује се „Gramatika crnogorskoga jezika“ (аутори Аднан Чиргић и двојица

⁸ У немалом броју земаља свијета (Њемачка, Сједињене Америчке Државе, Велика Британија, Мађарска, Данска, Норвешка, Шведска...) име језика (службеног, у службеној употреби, државног...) не уписује се у устав (нити уставно дефинише), преко 98% језика на свијету нема никакав службени статус, језик се, па и име језика, подразумијева, ако је питање језичке политике засновано на устаљеним, уобичајеним, утемељеним и јасним принципима, принципима који доприносе стабилности, јер језик би требало да буде средство комуникације, а не проблем у комуникацији. То, мимо свих свјетских критеријума и принципа, у Црној Гори није случај.

⁹ Покушај стандардизовања дошао је након свега тога, водећи још већем промашају и бесмислу. У „стандард“ је стрпано све, без икаквог реда и смисла, и књижевни (тј. стандардни) облици српског језика (типа: *гјевојка, ѿјераѿи, ѿјеме, сјуѿра, козји*), и дијалекатски облици (широког простора) српског језика (типа: *ђевојка, ћераѿи, с'уѿра, из'есѿи*), који се употребљавају од Баније и Кордуна, преко БиХ, Црне Горе, југозападне Србије, чак све до Левча, за које је још Вук Караѿић схватио да нијесу системског карактера те да не треба да буду дио стандарда, јер стандард треба да буде заснован на научним и јасним принципима. А да „новостандард“ није заснован на јасним, тј. научним, принципима, види се и из несналажења „новостандардолога“ па им „норма“ важи од данас до сјутра, од случаја до случаја: *ћеѿлић, ћенуѿи, ућеха, сѿарос'едилац, с'екуѿић, з'ена...*, али, *гјечак, ѿјешњи...*, у једном приручнику се јави једна форма, у другом друга као нормативна... Оно што је наука прозрела и засновала још у 19. вијеку, то наша политичка врхушка и њени посленици игнорише и урушава на почетку 21. вијека.

хрватских лингвиста: Иво Прањковић и Јосип Силић), преписана грамадика хрватског језика са новином од два нова (стара дијалекатска) гласа (које прате и нове/старе графеме) и „Правопис црногорског језика“ (редакцијски одбор представља претходно изабрани „експертски тим“: Миленко Перовић, опет Јосип Силић, Људмила Васиљевна – заједно са Аднаном Чиргићем).

2.6. Како у Црној Гори нема никог са дипломом „црногорског језика“, то је је у августу 2011. године Министарство за просвјету и науку (паралелно са прихватањем планова за наставни предмет који су назвали црногорски језик и штампањем уџбеника на чијим корицама такође пише црногорски језик) организовало курс за обуку „црногорског језика“, који је трајао два дана (тј. 180 минута), а „полазници“ су добијали потврду да су похађали семинар „Црногорски језик у настави“ и тиме стицали „право“ да предају исти. Семинар је похађало преко 2000 професора српског језика и учитеља. Истовремено, они који нијесу похађали „семинар“ позивани су са бироа (или из школа) само да дођу и подигну „нову диплому“, која их је готова чекала (без „дошколовања“).

2.7. Да би, након свега, „црногорском језику“ дали што већу „снагу“, покушали су да потпуно игноришу језичку стварност, те да га наметну безусловно и као једини у школском систему (усвајањем *Закона о ојшћем образовању* у јулу 2010), правдајући то оном, не без намјере, смишљеном одредницом „службени језик“ у Уставу (иако им Устав за назив наставног предмета 2004. није био важан, ишло се мимо Устава).¹⁰

Почетком школске 2010. године, након много преговора власти и опозиције, у наставној пракси прихваћен је назив наставног предмета – црногорски-српски, босански, хрватски,¹¹ називајући то „равноправношћу“

¹⁰ У посљедње вријеме актуелно је залагање опозиције у Црној Гори – да се у Устав упише и српски као службени (Кад је већ у Црној Гори наметнута дистинкција: службени језик – језик у службеној употреби. Познато је да је језик у службеној употреби, у ствари, и службени језик, иако службени, не мора бити у службеној употреби. У Ватикану су, нпр., службени италијански и латински, али је, наравно, само латински у службеној употреби.) Међутим, протагонисти власти устврдише да не могу постојати два службена језика (вјероватно сви знају, али, ето, они не знају, да постоји Швајцарска, да тамо постоји више службених језика – и не само у Швајцарској), потом устврдише да „црногорски“ није „само службени“, него и „државни језик“(!?), све према најновијим изјавама предсједника Филипа Вујановића: „У Црној Гори **не могу** постојати два службена језика, а **морамо знати** да је црногорски државни језик“.

¹¹ Према разним изјавама, које су се могле срести по медијима, овим је постигнута „равноправност између црногорског и српског“. Између власти и опозиције у Црној Гори постигнут је у Подгорици 08. 09. 2011. године „Politički dogovor o pojedinitim pitanjima koja se tiču evropskih integracija Crne Gore“, а „договор“

(па је српски, за који се изјаснило на последњем попису близу 50% говорника, равноправан са хрватским, за који се изјаснило 0,4%).¹² Међутим, прије него што је усвојен нови закон о општем образовању, Завод за уџбенике је (не без договора са одређеним структурама власти) на брзину одштампао уџбенике на чијим корицама је стајало „црногорски језик“. Требало је да остану ван употребе након усвајања новог закона о општем образовању и васпитању, међутим, мимо свих договора, ови уџбеници нијесу повучени, постепено су почели да се намећу и провлаче у школама (и данас се лагано устаљују).

2.8. Уџбеници, на чијим корицама пише црногорски језик, углавном су остали у употреби, а незванично се, у склопу оваквог предмета, уче-

се у највећем дијелу односи на измјене члана 11 Општег закона о образовању, а у дијелу који се тиче језика, па у Члану 3 стоји: „Nastava se u ustanovi izvodi na crnogorskom jeziku; Imajući u vidu istu lingvističku osnovu nastava se u ustanovi izvodi i na srpskom jeziku kao jeziku u službenoj upotrebi; Poštujući prava manjinskih naroda nastava u ustanovi izvodi se i na bosanskom, albanskom i hrvatskom kao jezicima u službenoj upotrebi; Ministarstvo nadležno za poslove prosvjete urediće bližim propisom jedinstven nastavni proces... Član 4. Polazeći od Ustava Crne Gore, koncepta građanske države, a imajući u vidu istu lingvističku osnovu crnogorskog i srpskog jezika, nastavnim planom i programom obezbjeđuje se nastava iz predmeta sa nazivom: crnogorski-srpski, bosanski i hrvatski jezik i književnost iz koga se u tom nazivu i dobija ocjena. Tokom školske 2011–2012. godine, nastava će se dominantno naslanjati na nastavni plan i program dosadašnjeg predmeta maternji jezik i književnost, uz dopunu sadržaja koji će obezbijediti izučavanje specifičnosti maternjih jezika. Ministarstvo prosvjete će u cilju izrade trajnog nastavnog plana i programa ovog predmeta, radi početka primjene u školskoj 2012–2013. godini, formirati posebnu komisiju od eksperata za sva četiri jezika. U slučaju potrebe Ministarstvo će se Evropskoj komisiji obratiti za pomoć. Učenicima će u slučaju različitih administrativnih potreba u Crnoj Gori ili inostranstvu biti u prilici da na lični zahtjev dobiju potvrdu koja potvrđuje poznavanje službenog, odnosno maternjeg jezika, u slučaju da nije isti“ (ДАН 2011: 3).

¹² Међутим, већ годинама у Црној Гори званична политика ради на разградњи суштинског, и одрицању од вриједности, па се, и поред свега тога, власт труди свим механизмима да не буде ни формалне равноправности, „равноправности“ у пракси. Свједоци смо томе – у свим сферама. За многа документа, која треба да попуне или потпишу, грађани могу од опција да се определијеле између „црногорског“, и нпр., енглеског (што, нажалост, често буде „спасоносно“ рјешење за оне који „не знају“ црногорски), – а нема могућности да одаберу опцију – српски језик.

Наравно, о било каквој суштинској равноправности не може се говорити, јер српски језик има историјску заснованост, континуитет и препознатљивост, богато духовно и културно наслеђе, језик је према свим лингвистичким критеријумима, а није политичко-идеолошка пројекција, са препознатљивим и стабилним стандардом и нормом.

ници у настави упознају са „два нова гласа“, чиме се, у ствари, покушава „новоцрногорска норма“ (тј. квазинорма) лагано наметнути свима (Тако налазимо у текстовима, раздвојено косом цртом: *ђеца/гјеца, ђевојка/гјевојка, с'егу/сјеги, коз'у/козји, њрис'еиџији/њрисјеиџији, виђеији/виђеији...* А пошло се и даље, у неким најновијим уџбеницима (од ове године у уџбенику за 6. разред) почеле су да се биљеже само форме типа *ђеца, ђераји*.

2.9. Осим тога, у новим уџбеницима на сцену је ступило и изоставање (тачније речено, избацивање) српских писаца (као и сваког предзнака српски испред српских писаца који су остали у програмима), који су раније били адекватно заступљени, почевши од Светог Саве па даље, а надомјештање писцима за које већина, или сви, дипломирани филолози нијесу никад чули (и нијесу на неком губитку).¹³ При том се избјегава да се српским писцима упише национални предзнак, не само онима са простора Црне Горе већ и онима са простора Србије, док се, нпр., хрватским писцима предзнак изричито наглашава.

2.10. Новембра 2011. формирана је и Комисија за израду програма за наставни предмет црногорски-српски, босански, хрватски језик, у коју су ушли „представници све четири стране“, али, како се показало у пракси, и како се види из реаговања представника за српски језик (Видјети: *ANALITIKA* 2012), протагонисти власти у комисији добили су задатак и покушавају да наметну „норму црногорског језика“, а да српски језик и његове говорнике маргинализују, како у наставној пракси тако и шире. Комисија је застала са радом већ дуже вријеме, а у школама и даље о(п)стају уџбеници на којима пише црногорски језик. Дакле, пројекат усмјерен против српског језика (не)промишљено се, систематично и постојано спроводи под диригованим централизованим механизмима власти у Црној Гори.

2.11. У јулу 2013. године дошло је до још једног напада у вези са употребом српског језика. Наиме, још раније је Матица црногорска пре-

¹³ Довољно је то илустровати само понеким примјером, – треба упоредити имена, нпр.: Свети Сава, Доментијан, Теодосије, народне пјесме косовског циклуса, краљ Никола Петровић, Миодраг Павловић, Матија Бећковић, Момчило Настасијевић, Милорад Павић, Бранимир Шћепановић, Жарко Команин, итд., којих више нема у школским програмима, као и: Његош, Стефан Митров Љубиша, Бранко Радичевић, Бранко Ћопић, Васко Попа, Десанка Максимовић, итд., којима је смањен обим у школским програмима..., са новим именима, нпр., Слободан Вукановић, Јово Кнежевић, Спасоје Лабудовић, Драгана Кршеновић Брковић, Чедо Вулевић, Љубомир Ђурковић, Јово Кнежевић, Блага Журић, Ђорђина Радивојевић, Шукрија Панџо, Сунчана Шкрињарић, Шимо Ешић, Ратко Зврко, Ениса Османчевић Ђурић, Назми Рахмани, Вељко Радовић..., итд., који су сада заступљени у уџбеницима (О овоме детаљно и аргументовано у: МАТОВИЋ 2012).

дала Уставном суду приговор на ранију одлуку (усвојену поменутиим законом о општем образовању, насталом као резултат договора власти и опозиције) према којој се настава изводи на свим у Уставу поменутиим „језицима“¹⁴, захтијевајући да се настава изводи на „службеном“ (тј. „црногорском језику“). Након тога је Уставни суд пресудио у њихову корист (настава треба, према овој одлуци, да се изводи само на „службеном језику“).¹⁵

Оно што је веома важно јесте да на Филозофском факултету постоји Студијски програм за српски језик (који су покушали да укину, потом су паралелно отворили „Студијски програм за црногорски језик“), а о важности његовог опстанка и унапређења као правог и суштинског језгра српског језика (и истинске научне мисли) у Црној Гори не треба ни говорити. Такође и наставни предмет на студијским програмима за стране језике носи адекватан назив – Српски језик (иако у посљедње вријеме покушавају на разне начине да га промијене у „црногорски језик“).

2.11. Овдје желим да напоменем и то да многи са простора Србије, притом научници високих звања, често, притом и филолози, не помажу (да не кажем да веома одмажу) очувању српског језика (и науке) у Црној Гори. Тако, нпр., неки професори са филолошких факултета из Србије (Београд и Нови Сад, са група за стране језике) прихватају да у Црној Гори буду ментори и чланови комисија за теме које компаративно третирају неки проблем у, нпр., енглеском, њемачком, француском језику, на једној, и, „црногорском језику“, на другој страни (при чему је сва литература која је наведена са предзнаком – српски језик, понекад и српскохрватски); или – када неки из различитих високошколских институција, или науч-

¹⁴ „Настава у установи изводи се на службеном – црногорском језику и на језицима у службеној употреби, имајући у виду исту лингвистичку основу – на српском језику, поштујући права мањинских народа на босанском, албанском и хрватском језику.“

¹⁵ У пресуди се каже: „Из одредаба члана 13 Устава којима је прописано да је службени језик у Црној Гори црногорски, да су ћирилично и латинично писмо равноправни и да су у службеној употреби и српски, босански, албански и хрватски језик, не произилази уставноправно допуштење законодавцу за успостављање другачијег правног положаја службеног језика и осталих језика у службеној употреби, у било којој области па ни у процесу општег образовања у државним установама, односно конкретном уређења извођења наставе на тим језицима.“ И даље: „Уставни суд је утврдио да је законодавац прекорачио границе уставних овлашћења, јер је поред обавезе извођења наставе на црногорском језику непосредно установио обавезу извођења наставе у установи на једном од језика у службеној употреби – српском“, те да је тиме: „дерогирао уставно начело о црногорском језику као једином службеном у Црној Гори“ итд. (МАТОВИЋ 2014: 144).

них институција највишег ранга, за потребе „црногорског тржишта“ пишу (понекад и у коауторству са неким из Црне Горе за, нпр., хрватске часописе) на „радном црногорском језику“. Не знам да ли су и они ишли на курс „црногорског језика“ у трајању од 180 минута.¹⁶

3. Накнадна историја

3.1. У складу са новопрокламованим државно-националним стандардима једног истог језика, који је заснован на Вуковој реформи, покушава се пројектовати и нова историја уклопљена у државне и(ли) националне границе и системе, односно садашње исконструисано стање пројектовати на историјско-језички план. То можемо пратити најраније на простору Хрватске, потом БиХ, на крају и Црне Горе.

Основно полазиште у Хрватској, као и у БиХ, јесте да све што је у границама садашњих држава спада (и сада и историјски) под хрватски, односно босански/бошњачки језик (присвајајући по државно-националном критеријуму културно-историјску баштину), а притом се, истовремено, те границе проширују (или покушавају проширити) изван тих земаља свуда гдје живе они који се национално изјашњавају као Хрвати / Бошњаци. Такође се то покушава проширити на све писце (и документа) до у најдаљу историју са свих простора који су сада у саставу тих земаља.

¹⁶ Наводимо само неке од тема, за које су ментори и чланови комисија са Филолошког факултета у Београду и Филозофског факултета у Новом Саду (имена ћемо изоставити): *Модални глаголи еписемичкој значења у њемачком и црногорском језику* (у образложењу се наводи да „контрастивна анализа еписемичке модалности у њемачком и црногорском језику до сада није рађена“); *Меџафоре у њословном енглеском и црногорском језику* (у образложењу теме, између осталог, стоји: „други дио корпуса сачињаваће одговарајући број адекватних текстова на црногорском језику...“, „служећи се постојећом литературом са англосаксонског подручја, примјениће се теоретски постулати изграђени за енглески језик на изучавање метафора у црногорском језику“); *Темпус и врејеме у њемачком језику* (а у образложењу стоји: „У уводном делу се кандидат бави терминолошком диференцијацијом две различите категорије за које ни у немачком ни у црногорском језику не постоје јасни и недвосмислени термини“); *Линџивосџилисџичка анализа и криџивички џревод једноџ диџела романа Заза у меџироу* (у образложењу се каже да је „дат оригиналан текст делова романа са свим потребним објашњењима, а са друге, превод на црногорски језик... Превод на црногорски језик показује одлично познавање како француског, тако и црногорског арготичког језика...“); *Превод, коменџари и линџивосџилисџичка анализа Кеновоџ диџела „Сџилске вјежбе“* (а, према образложењу: „...истражује могућност транспозиције једног веома комплексног текста на црногорски језик“), итд. Овакве теме, иза којих стоје углавном исти ментори и чланови комисије, постале су веома честе на Филозофском факултету у Никшићу.

Као продужетак претходно започетих процеса у Хрватској и БиХ, у последње вријеме се и у Црној Гори конструише нова историја, **присваја српска споменичка грађа** у коју се укључује све са простора које обухвата садашња Црна Гора, задају се нове дијалекатске подјеле, односно наименовања дијалеката. Тако се у уџбеницима за средњу школу налази подјела Црне Горе на два дијалекатска типа: говори сјеверозападне Црне Горе (умјесто термина источнохерцеговачки) и зетско-горњополимски, чиме се територија данашње Црне Горе издваја и омеђава.¹⁷ Зетска редакција се третира као посебна и најстарија па се из ње изводе остале редакције (српска, босанско-хумска).¹⁸ Нарочито је „интересантно“ позиционирање *Мирослављевој јеванђеља*, које се сврстава у „зетску редакцију“ (према једнима написано у Бијелом Пољу, према другима у Котору), потом се из „ње“ изводи „црногорски језик“ (а и остале редакције и језици). У новим „уџбеницима црногорског језика“ стоји: „У зетском периоду развија се зетска (црногорска) редакција старословенскога језика. Најзначајнији представник те редакције и репрезентативно дјело тога периода јесте *Мирослављево јеванђеље*, настало у Котору 80-их година XII вијека, а писала су га два писара – Зећанин/Црногорац Варсамелеон, који је написао главнину дјела, и Рашанин/Србин Глигорије, писар последњих двију страница. Црногорска/зетска редакција дефинише се као тип старословенскога језика изговорно прилагођен мјесноме језику преписивача из средњовјековне Зете. Из те редакције развиле су се касније и босанска и српска редакција старословенскога језика“ (Чиргић–Шушањ 2011: 81).

¹⁷ „У Црној Гори сви народни говори су штокавског ијекавског изговора и подијељени су на: 1. старије штокавске: зетско-горњополимске, 2. млађе штокавске: говори сјеверозападне Црне Горе... Говори сјеверозападне Црне Горе припадају јужном нарјечју које је на Бечком књижевном договору 1850. узето за основу заједничког књижевног језика. Касније је у науци јужно нарјечје названо источнохерцеговачки дијалекат. Зетско-горњополимски говори у дијалектолошкој литератури називају се још и зетсколовћенски, а заједно са полуијекавским... говорима јужног Санцака називају се зетско-јужносанцачки дијалекат“ (Глушица, Шеваљевић 2006: 47–49).

¹⁸ „У Црној Гори развој језика текао је другачије него у другим јужнословенским крајевима управо због другачијих друштвено-историјских прилика. Као и други словенски народи, Црногорци, тада Дукљани, баштине старословенски као први књижевни језик. У периоду настанка редакције старословенског у Зети, која је потпала крајем 12. вијека под власт Рашке, развија се зетска редакција. Најпознатији споменик зетске редакције је Мирослављево јеванђеље... Мирослављево јеванђеље је писао Глигорије дијак (ђак) за Цркву светог Петра и Павла у Бијелом Пољу...“ (Глушица – Шеваљевић 2011: 78), и даље: „...на босанским дворовима и у црквеним списима користила се посебно прилагођена босанска варијанта ћирилице – босанчица“ (Глушица – Шеваљевић 2011: 81).

Оваквих и сличних фалсификата препуни су „монтенегрински уџбеници“: „Почеци црногорске писмености сежу до средине IX вијека. Међутим, из тога периода нема сачуваних писаних споменика на словенском језику и писму. Сачувани су само трагови грчке и латинске писмености у Црној Гори тога периода. Неки стручњаци сматрају да су најстарији словенски споменици на црногорском тлу писани глагољicom, неки ћирилицом, а има их који сматрају да је латиница најстарије црногорско писмо“ (Чиргић, Шушањ 2011: 82). Даље, тамо се може прочитати и да су *Врањанске џовеле* настале „из пера зетских/црногорских писара у доба Немањића, Балшића и Црнојевића“, а: „Највиши домет црногорскога књижевног језика с краја 18. и почетком 19. вијека достигнут је у *Посланицама* Светог Петра Цетињског“; Тако се и у Црној Гори „ствара“ нова историја, присваја споменичка грађа српског језика, у коју се укључује све са простора које обухвата садашња Црна Гора. Наравно, ништа се и не покушава поткријепити аргументима (а и како би када их нема), наводе се неистине у форми аксиома.

3.2. Даље, на овај или онај начин казано, Вук Караџић је, према пројектима „монтенегристике“, за основу своје норме узео прилике у Црној Гори, гдје се употребљавао народни језик, док се на простору Србије употребљавао црквени (српскословенски, славеносрпски). Наравно, прећуткује се чињеница да је српски језик, као језик дубоког историјског наслеђа, од најстаријих времена имао два језичка типа (био функционално раслојен), што је случај са многим великим цивилизацијама са богатом писаном и културном традицијом, те да је народни језик имао свој непрекинути континуитет кроз све вријеме и на свим српским језичким просторима (укључујући и просторе садашње Црне Горе). Међутим, иако подијељени у оквирима „монтенегристике“ (не зна се по ком основу), двије „монтенегристиче струје“ се и овдје слажу: „У Црној Гори је била другачија језичка ситуација од оне у Србији и Хрватској. У Црној Гори постоји дуга традиција писања на народном језику, и то ијекавским штокавским, какви су једино и народни црногорски говори... То значи да у Црној Гори није било потребе за реформом језика, нити за замјеном једног књижевног језика другим, као у Србији, нити за издвајањем једног између других нарјечја за основицу стандарда као у Хрватској“, налазимо код једних (Глушица, Шеваљевић 2008: 45). У уџбенику од других аутора додаје се и то да и идеја правописног правила „Пиши као што говориш“ има своје зачетке управо у Црној Гори: „Narodni jezik u crnogorskoj pismenosti i književnosti bio je u neprekidnoj upotrebi i prije Vuka Karadžića... Često se kaže da je načelo Piši kao što zboriš uveo Vuk Karadžić. Međutim, to je načelo starije od njega i u nauci se vezuje za njemačkog jezikoslovca Adelunga (1732–1806), od kojeg ga je Karadžić najvjerojatnije preuzeo. Još prije Karadžića i Adelunga crnogorski književnik Ivan Antun Nadić u djelu *Nauk krstjanski* (1768) postavio je pravopisni zahtjev, da se la-

šnje može štjeti kako se govori, i da se izgovara onako kako se štije'. Teško bi bilo povjerovati da je njemački lingvist Adelung taj zahtjev preuzeo od našeg književnika Nenadića, ali je Karadžić sigurno iskoristio Adelungovo pravilo kao polazište, a crnogorsku književnojezičku praksu kao dokaz da narodni jezik može funkcionisati u književnosti... Najjači dokaz uvođenja narodnog jezika u književnu upotrebu Karadžiću je upravo bila crnogorska književnost, odnosno jezik kojim je ona pisana... Zato će postepeno doći do potiskivanja tipičnih crnogorskih jezičkih osobina i njihova utapanja u opšteštokavski model...“ (ĆIRGIĆ, ŠUŠANJ 2011: 21).

3.3. Сљедеће што се поклапа са процесима у Хрватској и БиХ јесте **сврставање писаца** (идући у најдаљу историју) са територије садашње Црне Горе (а историјски су припадале различитим просторима и формацијама), под „црногорски“ језик (без обзира на њихово одређење за српски језик, етнос, културу, и припадност истом). Тако су црногорским језиком писали: „vladika Vasilije Petrović, Petar I Petrović Njegoš, Petar II Petrović Njegoš..., Stefan Mitrov Ljubiša i Marko Miljanov Popović; Peraštanin Andrija Zmajević, vojvoda Anto Daković, Vuk Vrčević, Stevan Perović Cuca, Marko Car, Luka Jovović, Novica Kovačević, Savo Vuletić...; Matija Bećković i Miro Vuksanović“ (RADULOVIĆ 2009: 9–10; ГЛУШИЦА – ШЕВАЉЕВИЋ 2006: 79).

4. У Црној Гори је дошло до готово потпуног прекида са традицијом и историјским континуитетом што се тиче **употребе и распрострањености писма**. Просторе данашње Црне Горе, осим када су у питању несловенски језици, одликовала је употреба ћириличног писма, почев од најстаријих споменика па све, такорећи, до назад двије деценије. И након Другог свјетског рата, када је под плаштом комунистичке „равноправности“ ћирилице и латинице дошло до сузбијања у употреби ћириличног писма на широком простору гдје је званично био у употреби српскохрватски језик, ћирилица се у Црној Гори најбоље „држала“. Што се тиче статуса ћирилице на простору Црне Горе данас, у уставној одредби се истрајава на (комунистичкој) „равноправности“ ћириличног и латиничног писма, стеченој, проглашеној и усвојеној послје Другог свјетског рата. Ту „равноправност“ је Црна Гора сада довела до готово крајње неравноправности, која је резултирала скоро потпуним нестанком ћирилице, поготово из подручја која су у ближој надлежности и контроли власти и њихових истурених одјељења и појединаца. У оба устава се каже: Равноправни су ћирилично и латинично писмо.¹⁹ Међутим, у пракси се приводи крају

¹⁹ У претходном уставу, члан 9 (Језик и писмо) стајало је: У Црној Гори у службеној употреби је српски језик ијекавског изговора. У новом уставу стоји: Службени језик је црногорски... У службеној употреби су још и српски, бошњачки, хрватски и албански. И у једном и у другом уставу: Равноправни су ћирилично и латинично писмо.

процес (све израженијег) нестајања ћирилице: ћирилице пред нашим очима потпуно нестаје (све што је везано за јавни сектор, потом новине, часописи, медији, портали, путокази, називи улица, итд., све иза чега стоји држава, потпуно је окупирано латиницом). Према нашим истраживањима око 95% натписа различитог типа у Црној Гори написано је латиницом.

5. Из свега реченог можемо закључити да је задатак србистике, као и институција и надлежних органа (који имају законску, моралну и сваку другу обавезу и одговорност да се брину за статус српског језика), очување српског језичко-културног историјског наслеђа, његовање србистике на научној основи, брига о говорницима српског језика са свих простора, па и са простора Црне Горе. Србистика треба да буде заснована на научним принципима, критеријум треба да јој буде наука, а не политика јер политику у лингвистици не одликује критеријалност. Научни критеријум, прије свега, подразумејева полагање од језичког система и генетско-структуралног кода. Уз то, србистика треба да се држи историјске вертикале, узимајући у обзир историјско име језика (тј. како се језик именовао на широком простору, узимајући у обзир и то којим се називима, који су данас актуелни, никад није именовао, или је именовање било спорадично и са другом конотацијом). У складу са тим треба да сабира, прикупља, баштини, пописује, описује, научно верификује богато и разноврсно наслеђе са цијелокупног српског језичког подручја у историјском континуитету, без обзира на новонастале национално-идеолошке и државотворне пројекте; у стандарду да и даље баштини вуковски српски књижевни модел; треба да његује и екавски и ијекавски изговор као равноправне;²⁰ да истрајава на враћању достојног мјеста ћирилици као вјековно препознатљивом српском писму (узимањем у обзир и српско језичко наслеђе и на осталим писмима, – глагољци, латиници...). Ово подразумејева активности на свим пољима која су значајна за унапређење србистике и очување српског језика. Уз то, задатак србистике, а и језич-

²⁰ „Ми, наравно, не можемо бити одушевљени дискриминацијом према екавском наречју које се спроводи понегде ван Србије, али то нас не сме навести да учинимо ишта што би значило насиље над језичком слободом појединца, нити што би створило јаз између екавског и јекавског дела Српства. И од сад треба да поштујемо право јекаваца у нашој средини да се служе својим изговором – на радном месту, у публикацијама, у школама. Негујмо и даље традицију живописног јекавског израза. У погледу богатства језика увек ће и остали Срби имати шта да науче од вуковске народне песме, од самог Вука, од Његоша, од Љубише и Матавуља, од Мостараца и Кочића, али не мање од наших савременика, тако снажно присутних у актуелној српској књижевности. Свежи дах јекавске речитости мора сачувати своје место у читанкама наших ђака, на страницама наших часописа и у едисијама српских издавача“ (Ивић 2001: 241).

ке политике, а и политике шире, јесте и да не запоставља (да не кажем „прећуткује“) говорнике српског језика – са свих простора, да се ангажује на остваривању њихових права, да пружа подршку говорницима српског језика и српском језику (али стварну а не само вербалну, мада ми се чини да чак и вербална почесто изостаје).

Литература

- ГЛУШИЦА – ШЕВАЉЕВИЋ. Уџбеник матерњег језика за први разред опште гимназије (Рајка Глушица, Дејана Шеваљевић), Завод за уџбенике и наставна средства, Подгорица, 2006.
- ГЛУШИЦА – ШЕВАЉЕВИЋ. Уџбеник матерњег језика за други разред опште гимназије (Рајка Глушица, Дејана Шеваљевић), Завод за уџбенике и наставна средства, Подгорица, 2008.
- ДАН. Дневни лист *Дан*, 9. септембар 2011.
- ИВИЋ, Павле. *Српски народ и његов језик*, Издавачка књижевница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад, 2001.
- КОВАЧЕВИЋ, Милош и Михаило Шћепановић. *Српски језик у врлолоу њолићике*, Издавачки центар Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, Никшић, 2011.
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. *Наука не њознаје њолићику*, Српске новине, бр. 16, 26. август 2010.
- МАТОВИЋ, Веселин. *Ноћ гућих маказа*, Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, Одбор за просвјету и медије, Актив професора српског језика и књижевности – Никшић, Октоих, 2012.
- МАТОВИЋ, Веселин. *Ћирилица и латинијорица*, Књижевна задруга Српског народног вијећа, Подгорица–Никшић, 2013.
- СТОЈАНОВИЋ, Јелица. *Пућевима српској језика и ћирилице*, Издавачки центар Матице српске Друштва чланова у Црној Гори, Никшић, 2011.
- СТОЈАНОВИЋ, Јелица и Драга Бојовић, *Српски језик између исјине и обмане (Социјалинјиситичка анализа сјања у Црној Гори)*, Јасен, Београд, 2006.
- ANALITIKA. Portal *Analitika* 28. јануар 2012.
- ЋIRGIĆ – ŠUŠANJ. *Crnogorski језик*, Udžbenik за други разред гимназије (Adnan Ćirgić, Jelena Šušanj), Zavod за udžbenike i nastavna sredstva, Podgorica, 2011.
- ЋIRGIĆ – ŠUŠANJ. *Crnogorski језик*, Udžbenik за четврти разред гимназије (Adnan Ćirgić, Jelena Šušanj), Zavod за udžbenike i nastavna sredstva, Podgorica, 2011/2.
- KORDIĆ, Snježana. *Jezik i nacionalizam*, Durieux, Zagreb, 2010.
- RADULOVIĆ, Zorica. *Povodom јednog pitanja: Ima li što на crnogorskom?*, Riječ, nova serija br.1, Nikšić, 2009.

Елица Стојановић

АКТУАЛНИЕ ПРОЦЕССИ, КАСАЈУЩИЕСЯ ПИСЬМА ЯЗЫКА
В ЧЕРНОГОРИИ – ЗАДАЧИ НАУКИ И ЯЗЫКОВОЙ ПОЛИТИКИ

Резюме

В настоящей работе мы попытались представить актуальные процессы, связанные с сербским языком и письмом в Черногории, а также задачи науки и языковой политики. Согласно нашим исследованиям, в течение последних десяти лет на территории Черногории имело место конструирование новой языковой действительности, маргинализация сербского языка, проектирование „черногорского языка“. Т. о. проведено насилие над наукой, над сербским языком, над языковой истиной, над исторической преемственностью и наследием. Кириллица, будучи историческим письмом на территории теперешней Черногории, сведена на более низкое общественное положение. Сам процесс протекал постепенно: начиная с воспитательно-образовательной системы, через Конституцию и законоположения, вплоть до попыток создания и навязывания нового языкового стандарта и нормы, и кончая тенденцией вытеснить сербский язык, упустить его из виду, запретить его, обойти его молчанием. Последствием всего этого является дискриминация сербского языка и говорящих на этом языке, фальсификация исторических фактов и литературно-языкового наследия. Имея все это в виду, задачей сербистики, а также институций и надлежащих органов, является сохранение сербского языкового, культурного, исторического наследия, забота о сербистике на научной основе, забота о говорящих на сербском языке, где бы они ни жили, а также забота о говорящих на сербском языке в Черногории.

Ключевые слова: лингвистика, социолингвистика, языковой стандарт, сербский язык, письмо, Черногория, языковая политика.

UDK: 811.163.41(497.115)
811.163.41'272(497.115)
811(497.115)

МИТРА РЕЉИЋ*
Универзитет у Приштини са привременим
седиштем у Косовској Митровици
Филозофски факултет
Одсек за руски језик и књижевност

ПОЛОЖАЈ, СТАЊЕ И ПЕРСПЕКТИВЕ СРПСКОГА ЈЕЗИКА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ**

У раду се предочава законодавно регулисање језичких права српског народа и других славофоних житеља Космета – с једне, и стварног положаја и стања српскога језика од 1999. године до данас – с друге стране. Истовремено се указује на економске, демографске, статусне и друге чиниоце као слабе ослонце његова развоја и перспективе и примерима поткрепљују, на плану српскога језика, све видљивији нови облици напада на идентитет и интегритет словенског становништва на Косову и Метохији, као и, континуирано присутне, језичке мимикрије носилаца српскога језика.

Кључне речи: Косово и Метохија, језичка политика, језичко законодавство, Закон о употреби језика, службени језици, службена комуникација, декларативна равноправност, криптоглосија, језичко загађивање, дестабилизација.

1. Увод

У периоду када се српски језик у целини нашао између глобализације чији се учинак најпре огледа у духовној и културној унификацији те језичкој хибридикацији најгоре врсте – с једне, и феудализације, тј. рас-

* hvostanskazemlja@gmail.com

** Рад је настао у оквиру ангажовања на пројекту 178021 *Ойис и сѿиангардизација савременој српској језика*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

такања српскога језика инаугурисањем низа политичких језика – с друге стране, српски језик на Косову и Метохији изложен је додатној бруталној тортури. Насиље са последицама очитованим у радикалној бројчаној редукацији говорних представника српскога језика и пропорционално истом смањењу косметске територије на којој се он чује, његовом функционално-комуникацијском сужавању, језичком загађивању на свим нивоима, као и уништавању писаног наслеђа српскога језика, протицало је уз свеprisутни помодни дискурс о мултикултурализму, мултијезичности, индивидуалним и колективним правима на сопствени језик. Највећи број стручњака космополитске провинијенције, укључујући и домаће лингвисте – доследне заговорнике интеркултурализма које „све ране белог света боле“, да ли зато што у периоду стигматизовања српског народа то не би било уносно или стога што их је судбина „српских Косовара“ најмање занимала, нису ни покушали да се осврну на проблем косметске „језичке политике“ који је нудио изобиље грађе управо из њиховог научног домена.

2. Језичко законодавство и косметска етнојезичка стварност

Честа пракса западних промотера „демократије“ да, снабдевши властите мисионарске активности разноразним писаним документима тек декларативног карактера, у стварности легализују непочинства сваке врсте, на Космету је дошла до пуног изражаја.¹ Тако се и десило да, упркос уредбама и законима² у којима се прописује равноправна употреба српског и албанског језика, у присуству доносилаца тих аката, најпре УНМИК-а а потом и других структура власти под контролом протектора, српски језик, уместо да служи комуникацији, постаје средство иденти-

¹ У циљу лажног представљања сопствених успеха, међународни представници, укључујући и војнике КФОР-а, били су инструисани да сваком ко се бави писањем, посебно онима који прате друштвену хронику, сугеришу самоцензуру. Потписнику овога текста не једном је упућено питање попут: „Пишете ли за све стране?“ Писати „за све стране“ значило је стварати слику косметске стварности по њиховој замисли, па хроничар који би им одговорио да сведочи о ономе што види и доживљава, свакако је мање могао рачунати на било какву врсту њихове помоћи.

² В. Уредба УНМИК-а бр. 2001/9 о Уставном оквиру за привремену самоуправу на Косову. – <http://www.kuvendikosoves.org/common/docs/FrameworkPocKet_SRB_Dec 2002.pdf>

Закон о употреби језика бр. 02/L-37, 2006. – <http://www.assembly-kosova.org/common/docs/ligjet/2006_02/L37_sr.pdf>

Закон бр. 03/L- бр.040 о локалној самоуправи. - <http://www.decentralizimi.info/repository/docs/zakon_o_lokalnoj_samoupravi.pdf>

фикације људи с циљем њиховог киднаповања, изгона и убијања. Српњнији су били они који су наишли на екстремисте спремне да им поштеде живот под условом да плате казну за јавну употребу српског језика (наравно, уколико им се у цепу затекао тражени новчани износ, а он се, зависно од регије, потреба и расположења изнуђивача кретао између 20 и 100 онда још увек важећих немачких марака). Током свакодневног насиља, поред Срба, страдали су и други, ако су се српским или њему сродним језиком неопрезно послужили. Бугарин који се, непосредно по ступању на дужност у Приштини, огласио на матерњем језику, убијен је „највероватније због тога што су мислили да је у питању Србин“ – оправдавајуће је саопштио тадашњи шеф Цивилне мисије Бернар Кушнер.³ Да ни, страхом изнуђено, преименовање српског у босански језик није било гаранција очувања живота а да је почесто представљало прелазну фазу ка бржој албанизацији, илуструје сведочење досељенице из Босне, за Албанца удате Ифете Јакупи: „Đakovčani su najviše stradali. Zato što im je, pretpostavljam, smetao naš jezik (...) Šefčet Canović, uticajni član SDA na nivou Kosova, uzeli ga i još se ništa ne zna o njegovoj sudbini (...) Nastradala je još jedna Bošnjakinja koja nije znala albanski. Nju su likvidirali. Tukli su Aliju Koljenovića nakon rata misleći da je Srbin (...) Smetalo je svima da se govori na bosanskom upoređujući ga sa srpskim (...) Dešavalo se da nastavnici prate đake do kuće. Dvije godine su djeca učila na maternjem. Sada nema nastave na bosanskom. Učenika ima, ali su se njihovi roditelji opredjelili za nastavu na albanskom.“⁴ Ради увида у „објективност“ међународних чувара закона није наодмет навести како, упркос наведеном сведочењу, ОЕБС-ови⁵ активисти на терену објашњавају изостанак преименованог српског језика на јавним местима у Ђаковици: „Kosovski Bošnjaci koriste svoj maternji jezik slobodno na javnim mestima u svim opštinama u regionu Pejë / Peći, izuzev Djakovë / Đakovice, gde malobrojnost te zajednice i želja kosovskih Bošnjaka da se integrišu znači da *više vole* da govore albanskim jezikom u javnosti.“ (подвукла М. Р.)⁶

Наведене околности изнудиле су масовну појаву прикривања језичког идентитета – *кријивојлосију* (сличну *кријивохришћанствију* у доба османске власти) која се манифестовала или привременом нелингвалношћу (прибегавању ћутњи) или употребом каквог другог, најчешће енглеског језика (опширније у: Рељић 2011: 241–254). Но, како ништа није било

³ *Политика*, 13. октобар 1999, стр. 15.

⁴ *Alem*, 24. јануар 2004, бр. 119.

⁵ Мисија ОЕБС-а на Косову и Метохији основана је од стране Сталног савета ОЕБС-а 1. јула 1999. године са задатком да у оквиру УНМИК-а подржи изградњу тзв. демократских институција и владавину права.

⁶ OSCE: Profili zajednica na Kosovu 2010. <<http://www.osce.org/sr/kosovo/75452>>

препуштено случају, и тај туђи језик некад је био од слабе користи, као у моменту јавног линчовања професора Приштинског универзитета Драгољуба Башића (гостујућег професора и на Берклијевом универзитету) чији је идентитет, упркос беспрекорном владању енглеским и покушају да њиме заштити властити живот, нажалост, открио аутомобил марке *Zastava* у којем се затекао.

Следом таквих догађаја, српски језик заједно са његовим корисницима, изузев дела Косовске Митровице, неповратно је изгнан из косметских урбаних центара. Делећи судбину народа у бесперспективним гетоима, без установа и институција – школа, библиотека,⁷ позоришта, издавачких и информативних кућа – свега што подупире процес језичког развоја (в. ЈОВИЋ 1983: 34–52), функционалне могућности српског језика скоро да су исцрпљиване у сфери људске несреће. Свеprisутна свест о угрожености српског језика активирала је одбрамбене механизме у правцу умножавања стереотипа, истицања у први план а науштрб других, његове симболичке функције, што му није било од нарочите користи.

За то време, овдашњи међународни и албански представници власти, у немогућности да заобиђу његово формално официјелно присуство, односили су се према српском језику с крајњим омаловажавањем већ самим тим што су послове преводилаца, новинара и редактора у „информативним“ средствима КФОР-а и УНМИК-а на српском језику, састављача судских и различитих других аката препуштали Албанцима или другим лицима која недовољно или сасвим слабо познају српски језик. Доследни у свом беспризорном формализму, састављачи докумената нису сматрали да барем текст *Закона о уједињеном језику*⁸ ваља пристојно саставити, па у њему налазимо исказе и реченице попут: „Bazirano na međunarodnu Konvenciju...“, „Albanski i Srpski i njihovi alfabeti su službeni jezici na Kosovu i imaju ravnopravan status u Kosovskim institucijama“, „Komisija za Jezike mogu posredovati u situacijama...“ и сл. У следу превасходно политички мотивисаног насиља над српским језиком, инострани и албански представници власти су, с циљем одрођавања косметских Срба и њиховог издвајања из целине српског корпуса, између осталог, домишљали нове етноназиве попут „српски Косовари“, обезимењавали

⁷ Тадашња представница међународних чувара нереда на Космету а данас поштована Францускиња у Београду, која је приштинским Србима остала у сећању и по свом несебичном залагању да се најстарија српска школа у Приштини (изграђена у време османске власти непосредно уз Цркву Светог Николе) отме и претвори у косовско Министарство за урбанизам (након чега је уништена и биста Светог Симеона, која се налазила испред школе), на својевремено упућени захтев из Грачанице да се српским ученицима уступе потребне књиге из узурпираних приштинских библиотека, спокојно је изјавила да тамо где живе Срби нема услова и за књиге.

⁸ Zakon Br. 02/L-37.

упокојене и живе Србе исписујући њихова имена и презимена албанском графијом и сл.

Надаље, за само неколико дана у јуну 1999. године, из шире граничне области између Пећи и Ђаковице – исходишне зоне двају репрезентативних српских дијалеката (Ивић 1991), изгнани су и сви косовско-ре-савски и призренско-јужноморавски говори. Они пак баштиници наших најјужнијих екавских говора код којих се могло још штогод сачувати, подвргнути су бошњакизацији, а многи, како се из наведеног ђаковичког примера може видети, и убрзаној језичкој албанизацији.

3. Затирање писаних (и архитектонских) споменика српске духовности и културе

Европски прописи о заштити културне и духовне баштине, таман као и они који се тичу језика, кад је реч о српској баштини на Косову и Метохији, остали су мртво слово на папиру. Да ли зато што српско наслеђе на Космету многи на европском западу и не сматрају европским већ, њима туђим и далеким – византијским, тек вандалско затирање српског духовног и културног наслеђа несметано је протицало пред очима представника „цивилованих“ западних земаља, истих оних које би – обећава се косметским Србима – требало и даље да буду „гаранти“ њиховог мирног живота и просперитета.

Затирање писане језичке баштине (записа, натписа, рукописа, свештених књига и читавих библиотека...) има трагичне последице по српску културу, духовност и писменост. На непроцењиво књижно благо (штампано и рукописно), богатство епиграфских и других споменика Косова и Метохије скоро да нам је остало само сећање. Највећи део писаних сведочанстава о књижевној, преводилачкој, законодавној и др. делатности, као и животу Срба на Косову и Метохији, који за време османске окупације, аустроугарских, бугарских те немачких нацистичких похода, п ранијих визитаторских мешетарења и конзулских „поспремања“ манастирских архива није уништен или покраден (део рукописног богатства настајалог у косметским црквама и манастирима током читавог средњег века, па и османског периода, данас се налази у архивима Москве, Кијева, Одесе, Прага, Беча, Берлина, Ватикана, Париза, Лондона, Софије, Арада, Дрездена, Кракова, Лајпцига, Минхена, Букурешта, Загреба, Боловић 2007: 168), евентуално на време склоњен, нестало је у огњеном и рушилачком јуришу албанских екстремиста током протеклих четрнаест година. Од уништених споменика писмености поменућемо збирку рукописа из XIV–XVII века која се налазила у манастиру Свете Тројице код Муштушта. Уништењем манастира 1999. године, заједно са поменутом и осталом вредном заоставштином, уништен је и рукописни Апостол на пергаменту из XIV–XV в. У исто време и на исти начин уништен је ру-

кописни Богородичник из XVI века, чуван у Цркви Светог Николе у Ђураковцу. Заједно са манастирском Црквом Ваведења Богородице познатој као Света Пречиста у Долцу код Клине, страдало је Четворојеванђеље из XIV–XV и Октоих из XV века. Нестанак црквених књижних фондова делимично илуструје податак да је само у приштинској Цркви Светог Николе 18. марта 2004. године заједно са црквом, поред једне рукописне из 18. века, изгорело 89 свештених и црквених књига, печатаних у штампаријама Москве, Кијево-печерске лавре, Беча, Београда, Сарајева, Сремских Карловаца, Венеције, Цариграда, Софије, Петрограда, Грчке (Вранићи 1997: 189–203). Подједнако тежак губитак представљају уништене књиге крштених, венчаних и умрлих, оне са именима дародаваца и бројним другим подацима о парохијанима.

Заједно са уништеним књигама и рукописима уништено је и непроцењиво богатство записа остављаних на маргинама или празним листовима тих књига, на иконама, посудама, звонима, полијелејима, о фреско-натписима да и не говоримо. Ради илустрације поменућемо древне фреско-натписе у Цркви Светог Ђорђа у Речанима надомак Суве Реке, осликане око 1370. а минирањем уништене 1999. године. Реч је о натписима који су пратили циклус сцена из живота њеног патрона, који је иначе био „по много чему особен и без аналогија у хришћанском свету“ (СТЕВАНОВИЋ 2012: 393). Ктиторски пак натпис над улазним дверима Храма Богородице Одигитрије из 1315 г. у Муштутишту, до темеља уништеног 1999. г., спадао је према мишљењу Љ. Фолића „у ред најлепших и најстаријих епиграфских споменика“ (Фолић 1999: 2). Они двојезични, попут натписа на немачком и српском који је украшавао звоно манастирске Цркве Свете Тројице (Муштутиште), или грчко-српског натписа на икони Свете Тројице чуване у урошевачкој Цркви Светог краља Уроша (ИВАНОВИЋ 1998: 25, 29–30), пружали су, између осталог, податке о њиховим дародавцима – давно расејаним Србима од Пеште до Солуна који су чували сећање на завичај својих предака.

Део неповратно изгубљеног писаног наслеђа јесу споменички натписи на порушеним гробљима Косова и Метохије који су, опет, пружали обиље података, како за опште сагледавање социолингвистичке и лингвокултуролошке мапе покрајине, тако и за изучавање различитих појединачних питања из области српског језика – антропонимије, трагова језичких додира, дијалекатских и других специфичности. Само још део овога може се пронаћи на комадима здробљеног гранита, остало је већ „прогутала“ земља.

4. Српски језик између две „језичке политике“

Иако је колективни атак на српски језик унеколико смањен (у виду-округу албанских екстремиста просто је понестало људи непожељне на-

ционалне припадности, као и објеката који на њих подсећају – школа, библиотека, цркава, споменика културе⁹), и даље је присутно његово затирање, растакање, загађивање, обесправљеност и бесперспективност. Праћење примене закона који регулишу језичка права препуштено је ОЕБС-у, чије се активности свODE на тек делимично тачне извештаје и никог необавезујуће препоруке, неким невладиним организацијама те Канцеларији повереника за језике¹⁰ при такозваној Влади Косова, основаној колико још једно покриће за опште безакоње у датој области. „Повереништво“ у оквиру којег би требало да делују такозвани Одбор за језичку политику и Мрежа за језичку политику чини група чиновника на чијем је челу повереник (тренутно Србин, менаџер по струци) међу којима нема ниједног стручњака за језик.

Поред континуираних притисака на Горанце¹¹ да се одрекну српског језика, издвајања Црногораца,¹² чему по правилу следи и измишљање црногорског језика, све је израженија тенденција смишљене „бошњаки-

⁹ Најновија, само привремено обустављена, намера назови-Министарства за образовање тзв. Косова да сруши стару српску школу (старију од једног века) у селу Драјчићи наомак Призрена, показује да албански екстремисти, будући да се налазе у самом систему власти, упркос „конструктивним“ договорима и утешним обећањима из Београда, неће поштедети ништа што би их подсећало на четрнаестовековно присуство Срба на овом простору.

¹⁰ В. Uredba 07/2012.

¹¹ Индикативно је са каквом равнодушношћу представници ОЕБС-а извештавају о језичкој асимилацији славофоних житеља Космета, што се види из низа формулација попут већ наведене о језичкој конверзији ђаковичких Бошњака, али и Горанаца изван Горе: „Malobrojni učenici Goranci koji žive u regionu Prishtinë / Prištine uglavnom su integrisani u kosovski sistem obrazovanja i školuju se na albanskom jeziku“ (OSCE: Profili zajednica na Kosovu 2010. <http://www.osce.org/sr/kosovo/75452>).

¹² Упркос контрадикторним констатацијама којима у наведеном ОЕБС-овом извештају врви поглавље о наводно посебним Црногорцима, следећи актуелну политичку логику, колико да би нешто написали, његови састављачи смишљају податке о особености порекла, језика, културе и сл. „црногорске заједнице“ на Космету. Употреба глаголских времена је посебно занимљива с обзиром на то да у датом извештају Црногорци и даље „живе“ на подручјима оних општина одакле су 1999. године до последњег прогнани. Тако се у одељку о општим подацима, између осталог, каже: „Kosovski Crnogorci su južni Sloveni, poreklom iz Crne Gore (...) Oni su uglavnom hrišćanske pravoslavne vere, govore crnogorski jezik i koncentrisani su, pre svega, u zapadnim opštinama na Kosovu, na granici sa Crnom Gorom“. Мало даље се саопштава следеће: „U opštinama Dečan / Dečane (region Pejë / Peć), Lipjan / Lipljan, Fushë Kosovë / Kosovo Polje i Prishtinë / Priština kosovski Crnogorci žive zajedno sa kosovskim Srbima, ali nisu identifikovana posebna mesta ili naselja, zbog poteškoća u razlikovanju ove dve zajednice“ (Исто).

зације“ или „кroatизације“ српског језика, очитована у потпуном поти-скивању ћириличног писма, о чему сведоче и латиницом одреда састављени документи који се тичу језика (право коришћења језика и писма помиње се, истина, једино у Плану М. Ахтисарија – члану 3 анекса који се односи на права заједница и њихових припадника), вештачкој промоцији ијекавице (што се може приметити и у јавним иступима албанских политичара, новинара и аналитичара) итд.

Језичка политика нужно произлази из политичке оријентације одређеног друштва. Српски језик на Косову и Метохији нашао се између две „језичке политике“, при чему му обе само декларативно обезбеђују службену употребу и гарантују развојну перспективу. О поштовању законодавних начела од стране албанских власти довољно је напред речено. Због тога је славофоно, пре свега српско и горанско становништво у погледу решавања бројних, па и језичких проблема, наде полагало у своју државу – Републику Србију. Нажалост, једна у низу последица досадо вођене државне политике јесте, не само (свесна или несвесна) рехабилитација албанских политичара осумњичених за најтеже злочине (ко још помиње жуту кућу и њихову несумњиву умешаност у трговину органима киднапованих Срба?) већ и прећутно прихватање наведеног стања ствари те стављање у други план основног проблема – етнојезичких права словенске популације. Таква тенденција јавља се у свакодневном дискурсу који прати друштвенополитичку стварност. Језик већине српских медија прихватио је још једну нечасну улогу да убеди становништво у неминовну „реалност“, па се већ увелико именована попут „премијер Косова“, „председница Косова“, „косовски устав“ и др. користе без икакве, донедавно употребљаване, оградe исказиване речима „такозвани“, „самопроглашени“ и сл. Зато при помену српских институција, у првом реду Приштинског универзитета, поједини назовианалитичари не пропуштају прилику да додају етикету „такозвани“. Дакле, вербално омаловажавање и криминализовање косметских Срба, посебно оних на северу покрајине којима се, често уопштено, приписује корумпираност, лажни патриотизам и друга неваљалства, као и уцењивачки искази попут „Само Срби могу отерати Србију са Косова“, хтели – не хтели, имплицирају не само скидање сваке одговорности албанских екстремиста због прогона и незабележеног страдања Срба те одговорности међународних представника пред чијим се очима геноцид и лингвоцид одвијао него и политичко амортизовање евентуалних будућих недела те врсте. У таквим околностима илузорно је очекивати напредак у било којој области, па и у области језичке политике на Косову и Метохији.

Чињеница је да се на дневном реду досадашњих и текућих преговора у циљу „нормализације односа“ између државе Србије и дела њене територије, ниједанпут није издвојено нашло једно од најважнијих питања –

питање очувања словенског идентитета косметских Срба, Горанаца и других, пре свега, српскога језика и његовог примарног писма – ћирилице. Упркос агресивном медијском уверавању јавности да се све чини на добробит косметских Срба, ове је тешко у то уверити будући да у свакодневном животу болно осећају прокламовану „добробит“, посебно на плану језичког идентитета и идентитета свога језика. Колико до јуче су косметски Срби одмах по рођењу детета, по венчању или смрти члана породице од своје државе потраживали и добијали *извод* из матичне књиге рођених, венчаних, умрлих. Већ данас им, сагласно договору у Бриселу о предаји матичних књига АП Косова и Метохије косовским властима, МУП такозване државе Косово, уместо извода издаје *екс-џракџ*. „Није у питању грешка, то је нови систем који је почео да се примењује од фебруара месеца ове године, ради се о новом софтверу и начину издавања докумената за грађане Косова (...) Дакле 'екстракт' се користи, како се то раније звало као извод и рођених и венчаних и умрлих, само што се сада зове 'екстракт' – појаснио је дописнику Гласа Америке Саша Рашић, заменик министра унутрашњих послова тзв. Косова (Ниџић 2013). Поменути „документ“, у чијем заглављу стоји грб такозване државе и на три језика исписано њено име, осим наведене, садржи читав низ болних понижења, језичких и етичких бесмислица попут податка да га издаје „Kancelarija za civilno stanje“ а коју заступа „Dushica Popovic“ до рубрике „брачно stanje“ у којој се наводи да је тек рођени Ђ. Р. из Грачанице „неожењен“ те да је његово држављанство „Kosovsko“. „Према подацима косовског МУП-а, ова неожењена беба само је једна међу триста хиљада грађана Косова, који су од фебруара ове године добили неки 'екстракт', било да је у питању 'екстракт' рођених, венчаних или умрлих“ (Исто). „Отац једне неожењене бебе добио је екстракт рођених и уз њега нови идентитет за свог сина и прво понижење које му је поклонио и које ће га пратити целог живота (...) Дочекала га је нова администрација, направљена онако како Албанци замишљају 'добре Србе', неки од њих већ годинама стартују у тој администрацији и немају никаквих проблема. Дочекала га је туђа етничка слобода и бахатост победника, у њу он мора да се уклопи, јер цео свет – укључујући и Београд – говори да мора 'прихватити нову реалност'. 'Нова реалност' потребује нови српски језик, нову косовску науку, нови идентитет, она мора да направи раскид између сина Ђ. Р. и његовог оца, она ће ломити сваки отпор, посебност и слободу, без обзира на договоре, добру вољу и намеру.“ (РАКОЧЕВИЋ 2013). Ако се од 'екстракта', како косовски повереник за језике обећава, и одустане или се већ одустало, Рашићево објашњење бело дано потврђује могуће понашање Србина запосленог у институцијама тзв. државе Косово, и ништа мање потписника „документа“ Dushica Popovic, која је по нужди прихватила нови графички лик властитог имена. Исту лојалност

треба очекивати од сваког судије, полицајца или ма којег другог службеника „интегрисаног“ у косовски систем власти, будући да у постојећем политичком систему уз општу западну подршку тој назовидржави, другачије понашање „српских“ представника није могуће. Као једна од „победа“ током поменутих разговора, истакнута је договорена могућност да Срби, уколико не желе RKS таблице на возилима које директно сугеришу признавање такозване државе, своја возила могу регистровати и на KS таблице са којима могу да се крећу и по унутрашњости Србије. Епилог тога хваљеног постигнућа је, по свој прилици, опет на штету Срба и ползу Албанаца. Наиме, Срби су схватили да ће са понуђеним им KS таблицама, подједнако као и са ранијим које су носиле ознаку градова, бити лако препознани, па су по нужди језичке мимикрије, кад већ нису имали куд, многи од њих прихватили таблице са ознаком RKS. С друге стране, немали број пословних Албанаца, увидевши могућност несметаног кретања по унутрашњости Србије, оберучке је прихватио таблице са ознаком KS, „извојеване“ наводно за безбедније кретање Срба и колико-толико ублажавање сопственог осећања издаје.

Дакле, институционални положај српскога језика на Косову и Метохији и после деценију и по, не само да није побољшан него је по много чему још гори. Треба имати на уму да је првобитно сročени *Закон о уједињеном језику*, који се, по инструкцијама међународних представника власти, макар само и декларативно, ипак ослањао на општепознате европске документе о језичким правима, након једнострано проглашене независности у доброј мери коригован па се тако у накнадно донетим статутима низа косметских општина српски језик уопште и не спомиње (в. Катуњин 2013: 49). Онда пак где он егзистира као равноправан са албанским, употреба српског језика најчешће никог не обавезује, па косметски Срби, Горанци и остали славофони житељи при извршавању најосновнијих обавеза (плаћање пореза и других дажбина), венчања, сахрањивања и сл. свакодневно наилазе на препреке и понижења, јер у општинским службама нити постоје упутства и обавештења на српском језику, нити је шалтерски службеник спреман српски да проговори, макар га и одлично знао.

5. Перспективе српскога језика на Косову и Метохији из угла његове спољашње историје и с аспекта данашњег стања и положаја

Међу основним претпоставкама одржања и развоја сваког језика, нажалост, тренутно је мало оних које би ишле у прилог српскога језика на Косову и Метохији. Ако се погледају економске претпоставке, Срби и Горанци немају и све мање ће имати чиме да, попут некад Срба у Ораховцу, развијеном виноградарском делатношћу и производњом вина

освоје локално тржиште и тиме свој језик учине неком врстом пословног. Очување српског језика међу ораховачким Албанцима све до данас неки аутори везују, између осталог, управо за овај моменат. У политичке и институционалне претпоставке, о којима је доста напред речено, још мање се ваља уздати, а тако и у демографске. Ако се о виталности неког језика може судити на основу упоређивања броја његових говорника од једног пописа до другог (дијахронијски) те односа укупног броја његових корисника и величине „етничке заједнице асоциране са тим језиком“ (синхронијски) (BUGARSKI 2003: 99), онда је очигледно да је српски језик на Косову и Метохији губитник по оба наведена основа будући да је од пописа из 1991. године до данас изгубио најмање две трећине говорника, као и да се од надетничког који је до 1999. у неким косметским срединама, особито градским, био основно средство међунационалног споразумевања, он све више своди на етнички (српски) ако не и на „конфесионални (православни)“ идиом (РЕЉИЋ 2012: 83–96). Како имплементација текућег споразума (онаквог каквим је досад представљен) буде одмицала,¹³ природно је очекивати осипање демографског потенцијала српског језика, јер велики број косметских Срба неће пристати да своју петнаестогодишњу патњу крунише понижењем да живи у новој (од стране српских власти макар и непризнатој) назовидржави. Ако се узме у обзир друга битна претпоставка виталности језика – његова видљивост, српски језик је такође у незавидном положају с обзиром на то да су напоредо са протеривањем становништва, нестајали и сви показатељи дотадашњег словенског постојања у селима, засеоцима и градовима диљем Косова и Метохије – називи улица, тргова, посебно српских топонима, који, уколико нису сасвим измењени (Србица – Skenderaj, Ђенерал Јанковић – Hani i Elezit итд.), њихови српски облици најчешће су искривљени, некад и до непрепознатљивости, па уместо *Сџару Трџ*, на једној страни табле се може прочитати *Stan Terg*, а на другој *Stantrg*, уместо *Вучиџирн – Виџитерн* или *Виџитерни*, уместо *Клечка – Кљеџка*, *Помзаџџин – Pomozotin* а срећу се и случајеви да се на наводно двојезичним таблама, уместо српског, само понови албанско име места, па тако на једном од путоказа на улазу у Србицу стоји двапут написано „Skenderaj“ итд. Писани документи у којима се помињу називи места крцати су овом врстом срачунатих „омашки“; верује се да ће их, у следу њихове видљивости и фреквентне употребе, временом и Срби прихватити. У документу, на пример, под насловом „Службени језици и језици у службеној употреби“ насрам албанског новоназива Hani i Elezit стоји „српски“ а исти назив – Хани

¹³ Уколико се неким чудом од њега не одустане, или уколико нас недовољна упућеност у његов садржај не демантује, што би нас радовало. Многе намучене Србе и Горанце на Космету задржава само још нада у неко од чуда.

Елезит. Виталности српског језика на Косову и Метохији не иде у прилог ни разбијеност територије на којој се он употребљава те потпуна групна изолованост његових носилаца попут Горанаца, Ораховчана и Хочана, становника Гораждевца, Црколеза и др. а поготово њихов социјални и економски статус.

Даље, имплементацијом споразума те његовим прихватањем од стране Срба, они би званично прихватили статус националне мањине (каким их већина београдских политичара, аналитичара и иних додуше, противно Уставу Републике Србије, одавно види), чиме би статус српскога језика постао само гори. Са таквом свешћу – свешћу припадника мањине и мањинског језика а у контексту косметске збиље, али и историјског искуства, процес „интегрисања“, поготово код Срба запослених у „државним“ институцијама – полицији, судству, политичким и другим телима и организацијама, пратило би убрзано учење албанског језика и његово коришћење у свим доменима службене и јавне употребе, док би српски постепено заузимао место на супротној страни Фергусонове диглосијске осе (в. FERGUSON 1983: 179–186) и остајао више за приватну употребу а код многих, не треба сумњати, временом и одатле ишчезао. Овакав суд, који несумњиво звучи и грубо и злослутно, проистиче не само из свеукупне спољашње историје српскога језика на тлу Косова и Метохије већ и из данашњих ставова и понашања одређеног процента српске популације који имплицирају нужност језичког и сваког другог „прилагођавања“ постојећој ситуацији. Подсетићемо да од утврђена три случаја односа између социјеталног и индивидуалног билингвизма (BUGARSKI 2003: 87–88) – *двосџруки монолинџвизам* (Канада, Белгија...) са незнатним бројем билингвалних појединаца, *двосмерни (симетрични) билинџвизам* (Парагвај, Танзанија, делови Индије), „где се индивидуални билингвизам пење и до 90% становништва“, *једносмерни (асиметрични) билинџвизам*, карактеристичан за просторе на којима егзистирају већински и језици националних мањина попут бивше Југославије, на Косову и Метохији никада није забележен најпожељнији други тип – двосмерни (симетрични) билингвизам, што само по себи говори о односу Срба и Албанаца. У зависности од историјскодруштвених прилика, српски и албански језик заузимали су позицију већинског или мањинског а у оквиру трећег типа – једносмерног (асиметричног) билингвизма. У периоду османске власти, Срби су (барем мушкарци) силом прилика били у већини билингвални, да би се након ослобођења 1912. године однос снага формално променио, иако је након Другог светског рата, посебно уставних промена из 1974. године, српски језик континуирано угрожаван и потискиван. Свака нова криза и удаљавање двају ентитета очитовала се и у одређеном степеном двоструког монолинџвизма (у потоњем случају нарочито код младе популације), али само до видљивих назнака нове доминације. Чињеница да

све већи број младих Бошњака у косметским градовима већ добро влада албанским језиком те да ће се, уколико дође до потпуне имплементације текућег споразума таква потреба јављати код све већег броја Срба (што у нормалним околностима не би био никакав грех, напротив) говори о томе да би се на Космету, под поменутиим условима, на дужи рок поново могао очекивати изразит *једносмерни (асиметрични) билингвизам*, при којем би се српски језик нашао у оној позицији у којој је био у најгорем периоду османске владавине. Кажемо најгоре, зато што је његов положај на територији данашњег Космета, све до масовног продора албанских племена након Велике сеобе 1690. године, био у далеко бољем положају него што је то данас. Оваква тврдња заснива се, прво, на чињеници да је српски језик у целини по османском освајању Балкана уживао далеко бољи статус него што га има данас; он је у оно доба дипломатски језик југоисточне Европе на којем се води преписка између османског и других дворова и, друго, српски језик на Косову и Метохији све до Берлинског конгреса имао је знатну територијалну и бројчану предност у односу на новопридошли албански. Историјско искуство такође подсећа да су, за разлику од Албанаца код којих верска конверзија није потирала народносно осећање, нити је дуговремено служење српским, грчким и латинским учинило да забораве свој језик, Срби у таквим околностима, будући по правилу обесправљени, склонили језичкој, културној и свакој другој мимикрији и асимилацији.¹⁴

Једна од важних претпоставки очувања језика свакако је и позитиван став већине корисника језика према властитом идиому. Судаћи по језичким ставовима косметске млађе популације словенске припадности (углавном Срба и Горанаца), српски књижевни језик, као и локални идиоми, особито неки (горански, равачки, косовски), сваки у свом домену употребе, уживају и престиж и поштовање, упркос, такође већинском ставу испитаника да је српски језик на Косову и Метохији угрожен (в. Рељић 2013: 269–294). Међутим, као што смо у неким од радова већ помињали, декларативно исказиване афирмативне ставове према српском језику и констатација да је српски језик на Космету угрожен, не прати и довољно развијена језичка свест која би делатно тежила његовом очувању, обезбеђивању културног, функционалног, естетског и сваког другог просперитета. То се очитује у недостатку жеље да се српски језик што боље научи, поштеди од уплива непотребних англицизама, побољша говорна култура, заштити и негује ћирилица. Поплава енглеских

¹⁴ Сумирајући резултате језичких ставова косметских студената и средњошколаца, запазили смо да нека образложења недостатка жеље за учењем албанског језика попут: *Јер би на њај начин угрозили свој*, проистичу управо из претпоставке да би учење албанског значило потискивање српскога језика.

назива мотела, продавница, ресторана и општа латинизација јавног простора у српским срединама на Космету доследно прати уличну „сценографију“ у остатку Србије. Декларативно исказивана брига за српски језик пада у воду пред и најмањим интересом. Отуда није реткост да у заштиту ћирилице гласно стају и они новинари и уредници локалних телевизијских станица на српском језику чије студијске просторе, писане најаве и др. „украшава“ искључиво латиница.

Све досад изнето враћа нас на почетак овога текста, на проблем недостатка језичке политике која би не само на дужи рок осмислила обавезујућа правила понашања у овој области него и пратила спровођење донетих мера (в. ПИПЕР 2009: 166). Положај српскога језика на Косову и Метохији, као што је поменуто, отежава чињеница да се он нашао између две „језичке политике“ – прве, коју су прописале власти самопроглашене државне творевине и које све чине да затру трагове српскога језика на Косову и Метохији и – друге, коју је, барем досад, ако се изузму појединачни апели, карактерисала равнодушност према српском језику у целини, према његовом опстанку на Косову и Метохији поготово. Од будућег положаја, пре свега, Срба и Горанаца зависиће и положај те опстанак српскога језика на Косову и Метохији. Уколико буду „интегрисани“ у тзв. косовско друштво, то јест буду препуштени управном систему самопроглашене државе, а само то и с нескривеним осећањем задовољства најављују медијски логистичари и свагдашњи промотери косовске квазидржаве, српски народ на Космету, осим разумљиве наде да ће кад-тад скинути јарам тлачитеља,¹⁵ мало чему другом се може надати. Обећање да ће држава и у новим околностима бринути о „свом народу“ на Космету и финансијски га помагати, слаба је утеха. Косметски Срби и не сумњају да би та помоћ стизала, барем у прво време. Уосталом, и Кнежевина Србија је у 19. веку подизала школе (оне које албански „министри“ данас руше), плаћала учитеље и на разне друге начине помагала српски народ у Старој Србији. Ипак, они су били поданици, не своје већ османске државе и помоћ која им је стизала из матице није спречила неподношљиву тортуру над српским народом, нити одсецање ушију српским девојчицама због непознавања албанског језика (в. НЕДЕЉКОВИЋ 1933: 1–7). Веровање да је двадесет први век племенитији од деветнаестог, или да су данашњи западни гаранти људских права на Космету праведнији од ондашњих контролора посустале османске империје, стварност нигде и ничим није потврдила, на Космету понајмање.

¹⁵ Да није било такве наде, зар би после безмало петовековног ропства, иједан косметски Србин дочекао ослобођење?

Литература

- БОЛОВИЋ, Драгиша. *Уништавање рукописној књижевној наслеђа и манасџирских библиотека на Косову и Метохији*. – Друштво и култура Срба Косова и Метохије. Косовска Митровица: Филозофски факултет, 2007.
- БРАНИЋИ, Биљана. „Црква Св. Николе у Приштини и лингвистичке књиже“ – Баштина. Приштина: Институт за српску културу, 1997.
- ИВАНОВИЋ, Милан. *Највиши и орнаментни на најобичнијим језицима, иконама и звонима српских цркава на Косову и Метохији XIV – XIX/XX века*. – Косовско-метохијски зборник 2 /уред. Владимир Стојанчевић. Београд: САНУ, 1998.
- ИВИЋ, Павле. *Дијалектолошка истраживања српских језика Косова и Метохије*. – Из српске дијалектологије. Ниш: Просвета, 1991.
- НЕДЕЉКОВИЋ, Душан. *Торбеши и Горњореканци. За што су доњорекански Торбеши миметички променули веру а Горњореканци језик*. Прештампано из „Учитељског покрета“, св. 5–6, Скопље, 1933, 1–7.
- ПИПЕР, Предраг. Милош Јевтић, *Тријом речи: разговори са Предрагом Пипером* (Колекција *Одговори*, књ. 170). Београд: Београдска књига, 2009.
- РАКОВЕВИЋ, Живојин. „Екстракт рођених“. *Полијтика*, 14. 7. 2013.
- РЕЉИЋ, Митра. *Кријивојелосија као саставни део језичкој јонашања славофоне јојулације на Косову и Метохији*. – Јужнословенски филолог LXVII, Београд, 2011.
- РЕЉИЋ, Митра. *Српски језик у ареалу Косова и Метохије: од наредничкој до „конфесионалној“*. – Зборник радова Филозофског факултета Универзитета у Приштини бр. XLII (2), 2012, 83–96.
- РЕЉИЋ, Митра. *Српски језик на Косову и Метохији данас (социолингвистички и лингвокултуролошки аспект)*. Београд: САНУ, Филозофски факултет Универзитета у Приштини, 2013.
- СТЕВАНОВИЋ, Бојана. *Циклус јазирона у цркви Свештој Борђа у Речанима*. Ниш и Византија (зборник радова), Ниш, 2012.
- ФОЛИЋ, Љубиша. *Порушене и оскрнављене свештине на Косову и Метохији*. – Распето Косово, 1999.
- BUGARSKI, Ranko. *Jezici*. Beograd: Čigoja – XX vek, 2003 (Sabrana dela, knj. 9).
- JOVIĆ, Dušan. *Književni jezik i urbani idiom*. – Jezik u savremenoj komunikaciji. Beograd: Centar za marksizam Univerziteta u Beogradu, 1983.
- NIČIĆ, Budimir. Kosovo: Kad ‘izvod’ postane ‘ekstrakt’. <<http://www.youtube.com/watch?v=gmrP-X9mdTM>>
- FERGUSON, Charles A. *Diglosija*. – Jezik grada (tematski blok) / ured., izbor i prevod Dunja Jutronić-Tihomirović. Argumenti 1–2, Rijeka, 1983, 179–186.

Митра Релич

ПОЛОЖЕНИЕ, СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ СЕРБСКОГО ЯЗЫКА
В КОСОВО И МЕТОХИИ

Резюме

В данной статье рассматриваются вопросы законодательного закрепления статуса сербского языка в самопровозглашенной, так называемой Республике Косово – с одной, и его подлинное (неблагополучное) положение – с другой стороны. Несмотря на то, что сербскому языку присвоен статус официального языка, в неблагоприятном ему неславянском этнолингвистическом окружении, он подвержен длительному процессу дестабилизации, проявляющейся в умалении доли его пользователей, вытеснении с большей части косметской территории, прежде всего, из городских центров, сужении функциональных возможностей, всякого рода искажениям и, особенно, коммуникационной неравноправности, обуславливающей постоянную нестабильность этноязыковых идентичностей и криптоглосное поведение представителей речи. В работе также указывается, что результаты Брюссельского договора негативно повлияли на статус и перспективы сербского языка.

Ключевые слова: Косово и Метохия, языковая политика, языковое законодательство, Закон об употреблении языков, официальные языки, официальная коммуникация, декларативное равноправие, криптоглоссия, языковое искажение, дестабилизация.

UDK: 371.3::811.163.41(497.113)
371.3::81'243(497.113)
811(497.113)

ЖАРКО С. БОШЊАКОВИЋ*
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику

СРПСКИ ЈЕЗИК У ОБРАЗОВАЊУ У ВОЈВОДИНИ**
(у поређењу са службеном употребом језика националних мањина)

У раду се разматра статус српског језика у различитим нивоима образовања у Војводини: у основној школи, у трогодишњим и четворогодишњим средњим школама, у различитим типовима гимназија (општег, друштвено-језичког и природно-математичког смера; филолошка), на Педагошком факултету у Сомбору, на Филозофском факултету у Новом Саду (србистика : српска књижевност, стране филологије, нефилолошке групе). Такође, сагледан је и статус српског као нематерњег језика на наведеним нивоима образовања, али и службена употреба језика националних мањина.

Кључне речи: српски језик, настава, основно, средње и високо образовање, Војводина.

Увод

1. С обзиром на загарантовану употребу мањинских језика државе се могу поделити на две основне групе. На оне са неплуралистичким и са плуралистичким обрасцем. Тако прву групу карактерише принцип једне државе, једне нације и једног језика, као што је то у Француској и САД. У другој групи су оне земље у којима се поред већинског језика користе у администрацији, медијима и образовању и језици националних

* zarko.bosnjakovic@gmail.com

** Рад је настао у оквиру пројекта *Дијалектолошка истраживања српској језичкој просјора*, који финансира Министарство за просвету, науку и технолошки развој Републике Србије.

мањина. Овај плуралистички образац употребе мањинских језика на примерима бивших Југославија показао се веома скуп и недовољно ефикасан (RADOVANOVIĆ 2004: 35). У српској северној покрајини он успешно функционише иако се за њега годишње издвајају знатна средства. Тако се језици националних мањина користе на свим нивоима образовања, у култури, у јавним медијима, у издаваштву, у научним истраживањима, у правосуђу, у удружењима и политичким организацијама, у покрајинској и локалној администрацији, у називима места, именима улица, називима установа и фирми, јавним натписима, у верским обредима итд. (RADOVANOVIĆ 2004: 50).

Језици националних мањина

2. Војводина је јединствена регија у Србији, Европи и у свету по регулисаној и у пракси спроведеној употреби већинског и језика националних мањина. На основу Устава Републике Србије (Службени гласник Републике Србије бр. 83/06, члан 10) утврђено је да је у Републици Србији¹ у службеној употреби *српски језик и ћирилично писмо*, али је у члану 79 прецизирано да националне мањине имају право на употребу свог језика и писма, што се уређује посебним законом. Статутом АП Војводине (Службени лист АПВ бр. 17/09, члан 26) утврђено је да су у органима

¹ На избор језика у званичној употреби утиче и број његових носилаца / корисника. Овом приликом навешћемо податке из последњих неколико пописа да бисмо видели како се мења структура становништва. Тако је према подацима из 1998. године била следећа национална структура у Војводини: Срба 57,3%, Мађара 16,9%, Југословена 8,4%, Хрвата 3,7%, Словака 3,2%, Црногораца 2,2%, Румуна 1,9% итд. Године 2002. видно је повећан број Срба 65,05%, а незнатно се смањило број свих националних мањина: Мађари 14,21%, Југословени 2,45%, Хрвати 2,78%, Словаци 2,79%, Црногорци 1,75%, Румуни 1,75% итд. (RADOVANOVIĆ 2004:49). Према најновијим подацима из 2011. године Срба има 66,76%, Мађара 13,00%, Словака 2,60%, Хрвата 2,43%, Рома 2,19%, Румуна 1,32%, Црногораца 1,15%, Буњеваца, 0,85%, Русина 0,72%, Југословена 0,63%, Македонаца 0,54%, Украјинаца 0,22%, Муслимана 0,17%, Немаца 0,17%, Албанаца 0,12%, Словенаца 0,09%, Бугара 0,08%, Горанаца 0,06%, Руса 0,06%, Бошњака 0,04%, Влаха 0,01%, итд.

Према попису из 2011. године 76,91% грађана се изјаснило да им је матерњи језик српски. Код сваке националне мањине, а нарочито код Хрвата, мањи је проценат оних који говоре једним од њихових језика. Тако је мађарски матерњи језик за 12,48%, словачки за 2,47%, ромски за 1,42, румунски за 1,25%, хрватски за 0,75% (: број Хрвата 2,43%).

Јасно је да наша држава даје исти статус свим националним мањинама без обзира на њихов постотак у учешћу броја становника.

и организацијама овог дела Србије у службеној употреби *српски језик и ћирилично писмо, мађарски, словачки, хрватски, румунски и русински језик* и њихова писма. Употреба латиничног писма српског језика уређена је покрајинском скупштинском одлуком, а у складу са законом. Употреба језика и писама на територији општине, града или насељеног места утврђена је Статутом општине односно града.

2.1. У општини Ада је поред српског са ћирилицом и латиницом у употреби и мађарски језик. У општини Алибунар, уз српски са ћирилицом, у употреби су и словачки и румунски језик са својим писмима. У општини Апатин се, поред српског са оба писма, користе и мађарски (Купусина и Свилојево) и хрватски језик (Сонта). У општини Бач, уз српски језик са оба писма, у употреби су и мађарски и словачки језик са својим писмима. Општина Бачки Петровац, поред српског са оба писма, у званичној употреби има и словачки језик. Српски језик са ћириличним писмом, али и словачки језик са својим писмом је у званичној употреби у општини Бачка Паланка. У општини Бачка Топола у званичној употреби је српски са оба писма, али и мађарски, словачки (Бајша) и русински (Ново Орахово). Општина Бела Црква у званичној употреби има 4 језика: српски са ћириличним писмом, мађарски, румунски и чешки. Општина Беочин у званичној употреби има српски језик са ћирилицом и словачки, само у селу Лугу. Општина Бечеј званично употребљава српски језик са оба писма, али и мађарски. У општини Врбас је слична ситуација, с тим што се у њој званично употребљава и русински језик. У вршачкој општини званични језици су српски са оба писма, мађарски и румунски. У жабаљској општини званични језици су српски са ћирилицом и русински језик. Општина Житиште, уз српски језик са оба писма, користи у службеној употреби и мађарски и румунски. У општини Зрењанин, поред српског и ћирилице, званично се употребљавају и мађарски, словачки и румунски језик са својим писмима. У општинама Инђија и Ириг у употреби је само српски језик са ћирилицом. У општини Кањижа у употреби је српски са оба писма, али и мађарски језик. У кикиндској општини званичан је српски са ћирилицом, али и мађарски (Банатска Топола, Кикинда, Руско Село, Сајан). Општина Ковачица има 4 језика у званичној употреби: српски са оба писма, мађарски, словачки и румунски. У ковинској општини у званичној употреби је српски са ћирилицом, мађарски и румунски језик. У кулској општини званични језици су српски са ћирилицом, мађарски и русински. У општинама Мали Иђош и Нова Црња, поред српског са оба писма, користи се и мађарски језик. У општинама Нови Бечеј и Нови Кнежевац, уз српски са ћириличним писмом, користи се мађарски са својим писмом. У новосадској општини користе се у званичној употреби: српски са ћирилицом, мађарски, словачки и русински са својим писмима. У општини Опово само је у употреби српски језик са ћириличним писмом. У одачкој општини, уз српски са оба писма, ко-

ристе се и мађарски и словачки језик. У панчевачкој општини користи се званично српски са ћириличним писмом, али и мађарски (Иваново, Војловица), румунски (Банатско Ново Село), македонски (Јабука) и бугарски (Иваново). У општинама Пећинци и Рума једино се користи српски језик са ћириличним писмом. У општини Планиште уз српски језик са ћириличним писмом користе се и: мађарски, словачки, румунски и македонски (МЗ Дужине, Планиште). У сенћанској општини, поред српског са оба писма, користи се и мађарски језик. У општини Сечањ је слична ситуација, али се још употребљава и румунски језик. У сомборској општини званични језици су српски са оба писма, мађарски, али и хрватски (Бачки Моноштор и Бачки Брег). У сремскомитровачкој општини српски са ћирилицом је скоро на целој територији, осим у Старој Бингули, где се употребљава и хрватски. У општини Србобран, поред српског са ћириличним писмом, користи се и мађарски језик. У општини Сремски Карловци српски језик је заступљен са оба писма. У старопазовачкој општини, поред српског са ћириличним писмом, користи се и словачки у самом граду. У суботичкој општини користе се званично 3 језика: српски са ћириличним писмом, мађарски и хрватски са својим писмима. У општини Темерин у употреби је српски са ћирилицом и мађарски са својим писмом. Слична је ситуација и у општинама Тител и Чока, с тим што је српски заступљен и латиничним писмом. У шидској општини, уз српски са оба његова писма, у употреби су и словачки и русински језик.

2.2. На основу наведеног прегледа видимо да је на територији АП Војводине у свим општинама и градовима (45) у службеној употреби српски језик и ћирилично писмо, а у 22 општине службену употребу има и латинично писмо. Употреба само српског језика утврђена је у (6) општина (Инђија, Ириг, Рума, Пећинци, Сремски Карловци и Опово) док се у осталим у службеној употреби користе и неки од језика и писама националних мањина. Тако се мађарски са својим писмом користи у 31 граду и општини, словачки у 13, румунски у 10, русински у 6, хрватски у 4, македонски у 3, и чешки и бугарски у по 1 месту. Такође, видимо да се једино у панчевачкој (српски, мађарски, румунски, македонски, бугарски) и плаништанској (српски, мађарски, словачки, румунски и македонски) општини користи 5 језика и писама. Затим, 4 језика и писма је у службеној употреби у 6 градова и општина, 3 језика и писма у 13 градова и општина, 2 језика и писма у 19 градова и општина.

2.3. У средствима информисања (РТВ) јављају се: мађарски, словачки, румунски, русински, украјински, хрватски, македонски, буњевачки и ромски језик, на чијој се стандардизацији интензивно ради управо у Војводини.

2.4. Са становишта лингвистичке географије и социолингвистике можемо рећи да је српски матични и да се налази у аутохтоној ситуацији. Мађарски је имао исту позицију пре прикључивања Баната, Бачке и Ба-

рање Краљевини Србији 25. новембра 1918. године², а данас се он налази у ситуацији пограничног језика. У истој позицији су и хрватски и румунски језик. У позицији језика дијаспоре налазе се словачки, русински, македонски, црногорски и ромски. Ако се примени терминологија планирања језика и језичке политике, онда је српски већински, а остали мањински језици (RADOVANOVIĆ 2004: 46–47). Јасно је да ће језици који су у пограничној ситуацији бити виталнији од оних који су у дијаспори.

2.5. На релативно малом простору сконцентрисан је велики „број сличних и различитих, сродних и несродних [језика], с великим, малим, или чак нултим степеном међусобне разумљивости“. Овоме треба додати разлике у вероисповести и у културним моделима (RADOVANOVIĆ 2004: 45–46). Јасно је да при изради наставних планова, програма и уџбеника српског језика за националне мањине о свему овоме треба водити рачуна. Наиме, исти наставни програм не могу истим темпом савладати ученици мађарске и румунске националности, као они који се изјашњавају као Црногорци, Хрвати, Македонци, Русини и Словаци.

2.6. За оне заједнице чији је језик генетски (и типолошки) најудаљенији од српског требало би саставити посебан план и програм по којем би се са већим бројем часова (од садашња два недељно) српски учио као сваки страни језик, и то по специјалним комуникативним методама. Садашњи наставни планови и програми (нпр. за средњу школу) су за њих преамбициозни и неостварљиви, пошто се од њих очекује да анализирају одломке из књижевних дела, а многи уопште не поседују било какву језичку компетенцију на српском! Значи, циљ је да сви ученици националних мањина постану билингвални и да се без већих проблема могу користити и латиницом и ћирилицом.

2.7. У овако демократски и грађански устројеној српској покрајини лепо је што су мањине сачувале свој идентитет у сваком погледу, али је жалосно што су се неке заједнице гетоизирале и српски не користе као *lingua communis*. Тако се за језичку интеграцију Мађара, који су све нивое образовања завршили на свом матерњем језику, на Филозофском факултету у оквиру Центра за учење српског као страног организују специјални курсеви српског језика, што ипак није довољно, а ни јефтино. Јасно

² Један дан пре овог датума изасланици народних већа Срема донели су одлуку да ће се Срем присајединити непосредно Краљевини Србији ако Загреб не одговори позитивно на захтев за прихватање јединствене и демократски уређене државе Срба, Хрвата и Словенаца, на челу са династијом Карађорђевић. Срби су се демократским путем и средствима изборили за јединство српског народа, чиме је престала вековна борба за очување националног идентитета под влашћу Мађара. „Оно за шта су морали дуго и тешко да се боре, војвођански Срби нису желели да ускрате другим народима, који су остали да живе заједно са њима“ (Кркљуш 2005: 288–289).

је да ти покушаји не могу бити довољни да им обезбеде потпуну језичку компетенцију а тиме и лакшу покретљивост и лакше запошљавање. Да не говоримо колико је потребно добро познавање језика при лечењу, друштвеном напредовању и сл. Дакле, најважније је да они буду мотивисани у самој породици, друштву и школи да науче језик државе у којој живе.

Дијалекти у Војводини

3. Језичко шаренило у Војводини повећава и велики број различитих дијалеката српског и хрватског језика. На највећем делу територије Војводине говори се *шумадијско-војвођански дијалекат*, у оквиру којег се разликују *јовори Баната, Бачке и Срема*. На западу Бачке у неколико подунавских села (али и Старчеву код Панчева) досељеници Шокци говорили су *славонским икавским дијалектом*, док Шокци у Срему углавном говоре исто као и Срби. На северу и северозападу Бачке, тј. у околини Суботице и Сомбора, Буњевци говоре *млађим икавским дијалектом*. Најстарији говорници досељени након Другог светског рата из Босне и Херцеговине, као и избеглице из те републике и Хрватске чувају и одлике *источнохерцеговачкој (херцеговачко-крајишкој) дијалекта*. У југоисточном Банату говори се *смедеревско-вршачким дијалектом*. Од почетка XIX века у банатским селима Бока, Неузина, Радојево (Кларија) и Кеча (Румунија) било је и говорника *кајкавској наречја*, који су се углавном већ асимиловали, будући да су у тим местима увек били у мањини.

Стандардни српски у образовању у Војводини

4. Нас ће овом приликом интересовати статус стандардног српског језика у свим нивоима образовања у Војводини, а нарочито на универзитетском нивоу. Статус српског језика на српским универзитетима био је у фокусу наших лингвиста (КОВАЧЕВИЋ 2013).

4.1.1. У *другом циклусу основној образовања и васпитања* српски језик је заступљен са релативно великим бројем часова: у 5. разреду 5 часова недељно или годишње 180, у 6. и 7. разреду по 4 часа недељно или 144 часа годишње и у 8. разреду по 4 часа недељно, али 136 на годишњем нивоу. У наставним програмима језик је релативно добро заступљен.

4.1.2. На овом нивоу основног образовања и васпитања српски у школама на матерњим језицима националних мањина од 5. до 7. разреда учи се три пута недељно или 108 часова на годишњем нивоу, док се у осмом разреду учи само по два часа недељно или 68 часова годишње, што је свакако недовољно.

4.2. У *средњем образовању* број часова српског језика³ је мањи него што је био у основној школи. У трогодишњим средњим школама се креће од 3 у првој години до 2 у другој и трећој. У четворогодишњим по 3 часа сваке године.

4.3. У *гимназијама ошћийеї смера* српски је заступљен по 4 часа сваке године. У природно-математичким по 4 часа у првој и четвртој години, а у другој и трећој по 3 часа. У друштвено-језичким гимназијама у прве две године српски се учи 4 часа недељно, а у друге две 5 часова недељно.

4.4. Најбољи статус, чини нам се, српски има у *Карловачкој гимназији*, где су раздвојени језик и књижевност, али и лингвистика, као теоријска дисциплина од практичне примене језика, што би требало да буде модел за све школе, а посебно гимназије (друштвено-језичког смера). Тако је у овој филолошкој гимназији у свакој години књижевност заступљена са по 3, а језик са по 2 часа, с тим што се у четвртој години слуша и лингвистика два часа недељно. У разговору са наставницима ове школе истакнут је и проблем недовољног броја часова за увежбавање, проверу и практичну примену теоријских знања, што би се решило изједначавањем броја часова књижевности и језика. Тај трећи, лекторски, час требало би да реализују професори са Одсека за српски језик и лингвистику Филозофског факултета у Новом Саду. Сличан модел, али за математику постоји већ у природно-математичкој гимназији „Јован Јовановић Змај“ у Новом Саду.

ВИСОКО ОБРАЗОВАЊЕ

5. Посебно питање је статус српског на високом нивоу образовања.

5.1. На *Педагошком факултету у Сомбору*, на основним студијама студијског програма за учитеље српски језик се слуша у другом и трећем семестру по два часа предавања и три часа вежбања. Култура говора са реториком слуша се само у трећем семестру и то два часа предавања и један час вежбања. Акцент је стављен на разне методичке и дидактичке

³ Иако се предмет овако зове у наставним програмима наставних јединица посвећених књижевности је скоро два пута више. Погледаћемо тај однос на примеру гимназија друштвено-језичког смера. У другом разреду годишњи фонд је 140 часова, од чега 91 час је одвојен за књижевност, 30 за језик и 27 за културу изражавања. (Очигледно је да нешто није у реду са расподелом броја наставних јединица!) У трећем разреду има укупно 180 часова српског језика, од којих је 110 одвојено за наставу књижевности, а по 35 за језик и културу изражавања. У четвртој разреду годишњи фонд часова је мањи (169), али су односи часова књижевности (95) и језика (35) и културе изражавања (30) слични.

курсева, што значи да ће они бити „добри мајстори“, али са лошим материјалом у рукама, тј. без довољне језичке компетенције, што се може видети и у површном прегледу оцењених писмених задатака у којима су многе грешке ученика остале неисправљене.

5.2. На *Филозофском факултету у Новом Саду* постоје посебни одсеци за језик и за књижевност, што је свакако добро и што не би требало мењати. Једино би требало у средњем образовању, као што је то у филолошкој гимназији, раздвојити наставу књижевности и језика, чиме би се потврдила оправданост постојања двају одсека, а настави језика враћено достојанство које заслужује.

На одсеку за српски језик и лингвистику око 30% има курсева везаних за књижевност, а на Одсеку за српску књижевност и језик исти је проценат језичких предмета. И ови проценти говоре да су студенти језика компетентнији за наставу језика, а студенти књижевности за наставу тог предмета у средњим школама.

5.3. На *филолошким трупцама* Филозофског факултета у Новом Саду српски језик је неравномерно заступљен, што се огледа у броју и врсти изабраних једносеместралних курсева.

5.3.1. Студенти Енглеског језика имају само два курса: Матерњи језик 1: Стандардни српски језик – Ортографија и ортоепија (1. семестар) и Матерњи језик 2: Стандардни српски језик – Основи синтаксе (2. семестар).

5.3.2. Студенти Немачког језика имају више курсева стандардног српског језика: Матерњи језик 1: Стандардни српски језик – Ортографија и ортоепија (3. семестар), Матерњи језик 2: Основи синтаксе (4. семестар), затим Морфосинтакса српског језика (5. семестар) и изборни курс Лексикологија и фразеологија стандардног српског језика (5. семестар).

5.3.3. Студенти Руског језика слушају следеће курсеве: Стандардни српски језик: Морфосинтакса, Основи синтаксе, Лексикологија и фразеологија.

5.3.4. Студенти Словачког језика и студенти Романистике имају исте курсеве: Стандардни српски језик: Морфосинтакса (3. семестар), Основи синтаксе (4. семестар).

5.3.5. Студенти Румунског језика слушају: Стандардни српски језик: Основи синтаксе (4. семестар), Лексикологија и фразеологија (5. семестар).

5.3.6. Исте курсеве слушају и студенти Русинског језика: Стандардни српски језик: Лексикологија и фразеологија (1. семестар), Основи синтаксе (2. семестар).

5.3.7. Студенти Мађарског језика имају само један (први) семестар Српски језик, а у другом семестру Српски језик у контакту с мађарским.

5.3.8. Дакле, за студенте је битно да обезбеде број бодова, а не и садржински повезане курсеве. Тако студенти након ортографије и ортоепије, без морфосинтаксе, прелазе на једносеместрални курс синтаксе! Катег-

драма на којима се студирају стране филологије озбиљан и компактан курс српског језика је потребан и због контрастивних и компаративних посматрања матерњег и страног језика. Такође, да се у њиховим преводима не би пробијала структура језика са којег се преводи, студенти морају овладати духом, фразеологијом и правилима српског језика. Добрим познавањем српског језика наставници страних језика могу лако приближити граматичке категорије које су заједничке у оба језика.

5.4. На *осџалим їруїама* слично је стање.

5.4.1. Студенти Журналистике имају четири курса Матерњег језика: Ортографију и ортоеџију (1. семестар), Морфосинтаксу (2. семестар), Лексикологију и фразеологију (3. семестар), Лингвистику текста (4. семестар).

5.4.2. Студенти Компаративне књижевности, који након дипломирања могу радити и у школама као наставници, имају само Морфосинтаксу (5. семестар) и Синтаксу облика и значења (6. семестар).

5.4.3. Студенти Српске књижевности имају 30% курсева језика и 70% курсева књижевности: Стандардни српски језик 1: Фонологија (1. семестар), Стандардни српски језик 2: Морфологија (2. семестар); Синтагма и граматика просте реченице (3. семестар), Историјска граматика српског језика са основама дијалектологије (3. семестар), Сложене синтаксичке структуре (4. семестар), Лексикологија и фразеологија стандардног српског језика (5. семестар), Историја књижевних језика (5. семестар).

5.4.4. Студенти социологије слушају један семестар српски језик.

5.4.5. За све студијске групе, пошто углавном образују наставнички кадар, требало би организовати четворосеместрални или петосеместрални курс стандардног српског језика у оквиру којег би студенти у потпуности усвојили његову норму. На тим курсевима не би требало предавати о језику из перспективе неке лингвистичке теорије, већ сам језик и његова правила.

Европеизација и балканизација

6. И територију северне српске покрајине захватио је талас европеизације и балканизације⁴.

6.1.1. *Евроїеизација* се огледа у потискивању српског језика и његовог ћириличног писма⁵. Поред енглеске лексике у јавним медијима, па и

⁴ Екстерну и интерну раван ових појмова, као и литературу у вези са тим в. код RADOVANOVIĆA 2004: 108–110.

⁵ За жаљење је што су ове године поједини медији дигли велику буку око употребе ћирилице у градском превозу, а никоме пре тога није сметало што је била само латиница без језика и писама националних мањина!

свакодневној комуникацији, чести су и називи фирми на енглеском. Такође, тежња је, као и у другим земљама, да језик научних публикација и скупова углавном буде енглески. У контексту престижног статуса енглеског српски ће се за коју деценију наћи у позицији данашњих мањинских језика у Војводини.

6.1.2. Посебан проблем је смањивање броја дијакроних (старословенски језик, упоредна граматика словенских језика, историја народног језика) и националних курсева (дијалектологија). Будућим професорима биће тешко, а можда и немогуће, да објасне порекло непостојаног *a*, различите типове јотовања, да препознају дијалекат и правилно интерпретирају дело писано на дијалекту. Такође, будућим професорима велик проблем ће бити да неку језичку црту сагледају у словенском и балканском контексту. Непознавање особина нашег језика у различитим периодима његовог развоја али и његове територијалне раслојености онемогућиће будуће професоре да ученицима приближе књижевна дела из ранијих периода или она која су писана на дијалекту.

6.1.3. Велику опасност би представљала и употреба термина матерњи језик уместо српски језик. Истина, тај се термин користи у појединим наставним плановима на Филозофском факултету у Новом Саду, али само из једног разлога – што се на поједине одсеке (англистика, германистика, журналистика) уписују и студенти националних мањина којима српски није матерњи језик.

6.1.4. Нови Сад је један од ретких градова у Србији који је у првом десетлећу добио опис свог вернакулара на фонетском, морфосинтаксичком, лексичком и прагматичном нивоу (Бошњаковић, ур. 2009; Васић и Штрбац, ур. 2011), чиме не заостаје за другим урбаним центрима словенског света.

6.2.1. *Балканизација* се огледа у жељи да се новоформирани стандардни језици уведу у службену употребу (хрватски, црногорски, ромски), а неки говори (буњевачки) да добију статус језика.

6.2.2. Источнији српски говори у Банату изложени су снажном утицају румунских говора, те смо ми сведоци настанка балканистичких црта: губљење тонских и квантитативних опозиција у акцентуацији, синкретизам падежа, замена падежа правца и места, потискивање употребе инфинитива, градња футура, удвајање директног и индиректног објекта личних заменица (Ивић 1990). Недавно смо у Црепају забележили и овај синтаксички балканизам: *Жена нас њослужила на сок, на колачи*.

6.2.2. Последица балканизације, тј. ратних збивања, јесте и прилив великог броја прогнаника и избеглица из Хрватске и Босне и Херцеговине и њихова адаптација у нову језичку и културну средину⁶.

⁶ О њиховим искуствима у том погледу, али и о фонетским варијацијама у говору избеглица у Новом Саду в. Бошњаковић и Радовановић 2009.

Закључак

7. Употреба језика мањина добро је правно регулисана и релативно добро се спроводи на терену иако невладине организације упозоравају на неке неправилности. Међутим, већи је проблем како мотивисти поједине језичке заједнице да користе своја права и да им српски буде *lingua communis*. Таквим заједницама српски треба предавати као сваки други страни језик и по специјалним уџбеницима српског за странце.

Српски језик у средњем образовању треба одвојити од књижевности да бисмо имали функционално писмене ученике и будуће интелектуалце. Број часова би требало да буде исти као и књижевности.

На факултетима зато треба сачувати два наставна плана и програма Српски језик и књижевност и Српска књижевност и језик.

Сви факултети који школују будуће наставнике морају имати четворосеместралне курсеве српског језика како би будући професори и језиком могли бити узор својим ученицима. Курсеви српског језика су неопходни и правницима, будућим запосленицима у медијима и сл.

На филолошким групама студенти морају имати уједначен курс стандардног српског језика од четири до пет семестара како би били добри преводиоци на српски језик, како би могли поредити језик који предају са српским и тиме олакшати ученицима усвајање неких граматичких категорија које су заједничке у оба језика. За будуће преводиоце веома би било корисно да упознају и историју и дијалектологију српског језика како би успешно дочарали дух оригинала.

Пошто живимо у времену опште кризе, требало би размишљати о увођењу двопредметних студијских група, нарочито на оним одсецима где је мали број уписаних студената. Најбоље би било да се језици националних мањина комбинују са српским или нпр. румунски са француским, словачки са русинским и сл., чиме би наставници лакше долазили до посла и норме.

На крају, сви наставници на високошколским установама треба да имају на уму да првенствено школују наставнике, а не научнике! Зато унуверзитетски професори не могу инсистирати на својим теоријама и приступима језику, већ будуће наставнике морају припремити за успешно реализовање наставе српског језика по општеприхваћеној дескриптивној граматици, на основу које би се писали уџбеници за основне и средње школе.

Цитирана литература

- БОШЊАКОВИЋ ЖАРКО (ур.). *Говор Новои Сада. Свеска 1: Фонетске особине*. Лингвистичке свеске 8. Нови Сад, 2009.
- БОШЊАКОВИЋ, ЖАРКО и Драгана Радовановић. Фонетске варијације у говору избеглица у Новом Саду. у књ. *Говор Новои Сада. Свеска 1: Фонетске особине*. Лингвистичке свеске 8. Нови Сад, 2009, 310–338.
- ВАСИЋ, Вера и Гордана Штрбац (ур.). *Говор Новои Сада. Свеска 2: Морфосинтаксичке, лексичке и прајмајичке особине*. Лингвистичке свеске 9, Нови Сад, 2011.
- ЗАВОД за унапређивање образовања и васпитања: Наставни планови и програми.
- ИВИЋ, Павле. Балканизми у настајању у српским говорима у Банату. у књ. *О језику некадашњем и садашњем*. Београд–Приштина: БИГЗ–Јединство, 1990, 189–198.
- ИВИЋ, Павле, ЖАРКО Бошњакловић и Г. Драгин. Банатски говори шумадијсковојвођанског дијалекта. Прва књига: Увод и фонетизам. *Српски дијалектолошки зборник XL*, 1994, Београд.
- ИВИЋ, Павле. *Српскохрватски дијалекти. Њихова стурктура и развој. Прва књига Ојшћа размајрања и шћокавско наречје*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књијарница Зорана Стојановића, 1994а.
- КОВАЧЕВИЋ, Милош. *Линвистика као србистика*. Пале. Универзитет у Источном Сарајеву. Филозофски факултет Пале. Монографије и монографске студије. Књига 1: 31–46, 2013
- КРКЉУШ, Ј. *Историја држава и права српској народа*. Нови Сад: Правни факултет. Центар за издавачку делатност, 2005.
- Покрајински секретаријат за прописе, управу и националне мањине, Нови Сад www.puma.vojvodina.gov.rs/dokumenti/sljezik.xls од 14. јануара 2012. године.
- RADOVANOVIĆ, Milorad. *Planiranje jezika i drugi spisi*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2004.

ЖАРКО Бошњакловић

СЕРБСКИЈ ЈАЗЫК КАК ЈАЗЫК ОБРАЗОВАНИЯ В ВОЕВОДИНЕ

(по сравненіу с официалным употреблением языка национальных меньшинств)

Резюме

В настоящей работе указывается на озабоченность в связи с статусом сербского языка в образовании на территории Воеводины и предлагается отделить в среднем образовании преподавание языка от преподавания литературы, как это сделано в гимназии в г. Сремски-Карловцы. Таким образом можно получить

функционално грамотных учеников. То же самое может касаться философского факультета, где было бы целесообразно сохранить две учебные вузовские группы, где бы на одной больше изучался язык, а на другой литература. На филологических группах данного факультета следует увеличить и выровнять число курсов сербского языка, для того чтобы будущие преподаватели (учителя) иностранных языков или переводчики овладели всеми уровнями сербского языка. На всех преподавательских направлениях всех факультетов будущие преподаватели должны овладеть стандартным сербским языком до такой степени, чтобы они могли представлять образец своим ученикам.

Употребление языка национальных меньшинств юридически хорошо урегулировано и относительно хорошо реализуется на практике. Однако, в отдельных содружествах следует больше поработать над мотивированием учеников или над изменением метода работы, чтобы и для них сербский язык стал языком *lingua communis*.

Ключевые слова: сербский язык, преподавание, среднее и высшее образование, Воеводина.

МИХАЈ Н. РАДАН*

Западни универзитет у Темишвару

Департман за модерне језике и књижевности

Студијски програм: *српски и хрватски језик и књижевности*

ШКОЛСКА И ЈЕЗИЧКА СИТУАЦИЈА КОД СРБА У РУМУНИЈИ

У првом делу рада дат је сажет приказ школства на српском језику од средњег века до данашњих дана на подручју Баната. У центру пажње историјата српског банатског школства јесте статус који је током времена имао српски књижевни језик (српкословенски, рускословенски, вуковски). Приказани су, такође, критични моменти са којима се током времена суочавало српско школство у румунском Банату током времена.

У другом делу рада дати су најосновнији подаци о стању српског језика данас у Румунији, те кратак преглед издавачке делатности и гласила и средстава јавног информисања на српском језику, као и статус српског језика у румунским државним институцијама.

Кључне речи: (румунски) Банат, српско школство у Банату, српски језик.

Српски језик и школство у Банату од средњег века до XX века

1. *Најстарији етнички елементи* у Банату јесу Румуни и Срби који континуирано живе на банатском простору. Све до XVIII века они су чинили *ајсолућину већину* банатског становништва [ПОПОВИЋ 1955: 15–80; ENRLER 1982: 30; GRISELINI 1984: 157]. Међутим, када је Бечки двор започео колонизацију Баната [ТИНТА 1972: 83–175], након што је ова област припала Хабзбуршкој монархији (почев од 1718. године), етничка структура Баната битно се мења, а број Срба од тада почиње стално опадати

* mradan54@yahoo.com

(РАДАН 2001: 4, 12–13). Континуирано бројчано опадање банатских Срба са данашње територије Румуније никада више није заустављено, а посебно је оно узело замаха након Првог светског рата, што потврђују разни статистички подаци од почетка XX века до данас (КОСТИЋ 1940: 102; РОРОВ 2003: 273; СТЕПАНОВ 1996: 194):

Година	1900	1905	1920	1924	1930	1940	1956	1966	1977	1988	1992	2002	2012
Број Срба	47.679	49.884	49.035	44.078	44.413	43.405	46.517	44.236	41.272	26.272	29.080	22.518 ¹	18.000 ²

2. У средњовековним феудалним српским државама, па и након њиховог распада, *манасџири* су били најзначајнији центри духовности, права жаришта културе. Кадар неопходан за нормално функционисање и деловање црквених и државних институција био је припреман и формиран у школама из тих манастира, а тако је највероватније било и у Банату до 1552. (1658), када је ова област претворена у турски пашалук (ȚIRCOVNICU 1978: 29–30).

Упркос тешким условима живота у Банату под турском окупацијом, у овом периоду јављају се *прве клице школства* у Срба. Као и у време српских феудалних држава, прва српска „училишта“ (школе) појавила су се унутар манастира и цркава или поред њих, а „даскали“ или „мештери“ (учитељи) су обично били свештеници или ђакони. Будући да се у документима такве школе помињу на војвођанском простору, претпоставља се да их је било и при банатским манастирима Месићу и Војловици (ДЕСПОТОВИЋ 1888: 36; ОГЊАНОВИЋ 1958: 87–88). Осим манастирских школа, у Банату су 1606, односно 1618, године постојале и *српске народне школе* у Темишвару и Араду, а изгледа и у још неким насељима (ОГЊАНОВИЋ 1958: 88).

3. Након увођења аустријске администрације у Банату, која је била под непосредном управом Бечког двора, патријарх Арсеније III Чарнојевић подстиче Србе, што ће радити и његови наследници, да подрже рад на *ошварењу српских народних школа*, чему се Беч противио јер је намеравао своје православне поданике поунијатити (ОГЊАНОВИЋ 1958: 88–89). Осим од аустријског, Срби помоћ траже и од руског цара, кога моле да им пошаље учитеље и уџбенике. Доласком руских учитеља и

¹ Према званичним подацима Пописа становништва Румуније из 2002. године.

² Према коначним званичним резултатима Пописа становништва Румуније из 2012. године.

употребом руских буквара, у српско школство уводи се *рускословенски језик* (ДЕСПОТОВИЋ 1888: 53).

Тако се у раздобљу од 1717. до доношења школског устава 1774. године и у српским насељима Баната оснивају *српске народне школе* чији ће број стално расти. *Рускословенске школе* отварају се у Темишвару и Араду 1729, а *српске народне школе* отварају се и по банатским градињима и селима, као на пример, у Чакову (1751/1752), Комлошу и Варјашу (1758), Денти, Иванди, Липи (Липови), Лугожу, Малом Бечкереку, Дињашу, Кнезу, Оравици (1772) (ОГЊАНОВИЋ 1958: 104–105). Према попису који је извршила Банатска земаљска администрација 1768, у целом провинцијалном Банату било је тада укупно 66 *православних њивичјалних школа* са само 1129 ученика и 77 учитеља (ГАВРИЛОВИЋ 1997: 157).

3.1. Упркос чињеници да је у раздобљу од 1552. до 1774. број отворених народних школа био мали, те да се настава у њима одвијала неплански, у неадекватним условима и да су имале искључиво *верски карактер*, њихова улога била је изузетно значајна за даљи развој српске просвете и, уопште, културе. Неоспорно је да су оне својим делањем допринеле *повишењу културног нивоа и јачању националне свесности Срба* у Угарској.

У трагању за новим књижевним језиком, у овом је периоду *српскословенски језик* сасвим потиснут из српских православних школа и цркве и замењен *рускословенским*, који ће касније, у првој половини XIX века, бити замењен Вуковим *народним језиком*.

3.2. У првим деценијама владавине Банатом (1718–1751), аустријска администрација је територијалном реорганизацијом поделила Банат на 11 дистриката. Осам дистриката је 1751. године било поверено на управу Земаљској администрацији, који су сачињавали тзв. *Провинцијални Банат*, док су преостала три дистрикта (Мехадијски, Паланачки и Панчевачки) остала и даље под директном управом Бечког ратног савета (подручје познато као *Војна граница*). Након укидања Војне границе 1873. године, и на овом подручју, као и у Провинцијалном Банату, заведена је угарска политичка управа.

У првим деценијама XVIII века идеологија просветитељства захватила је и Хабзбуршку монархију. Ту идеологију прихватају и хабзбуршки монарси, нарочито царица Марија Тереза (1740–1780) и цар Јосиф II (1780–1790). Резолуцијама из 1715. и 1723. године Бечки двор поверава управу школства држави (ЋИРКОВИЋ 1978: 65; ОГЊАНОВИЋ 1958: 91; ДЕСПОТОВИЋ 1888: 32–33). Већинско православно становништво у монархији било је на веома ниском ступњу културе, па је Бечки двор предузео низ мера ради општег просвећивања народа посредством школа на матерњем језику. У ствари, прави циљ терезијанских школских реформи био је да просвећивањем својих грађана, без обзира на њихову верску или националну припадност, обезбеди активну и способну радну снагу,

с једне стране, а с друге стране, да оспособи војни кадар који ће се оптимално укључити у одбрану граница монархије. Године 1774. донет је *први* (експериментални) *школски нормативни акт* за српске (и румунске) школе – *Regulae directivae* (допуњен 1776. законом познатим под именом *Schull - Patent*) и закон *Allgemeine Schulordnung*, а две године касније, 2. 11. 1776, усвојен је *Школски устав за српске православне школе (Schulsystem)*, а следеће године, 22. 08. 1777, и *Закон за школе Угарске и њихових јој земаља (Ratio educationis)* (ЂИРЦОВНИКУ 1978: 125–138; ПЕЦИЊАЧКИ 1976: 113; КИРИЛОВИЋ 1928: 72). Овим законима извршена је *лаицизација* школе, поставши тако друштвена установа под државним надзором.

Након увођења обавезне наставе српске су школе постале *народне школе* у правом смислу речи, а употреба „народног“ (*српскословенског* или *рускословенског*) језика у њима загарантована је Школским уставом.

3.2.1. Имплементацијом горенаведених школских закона, број српских школа³ у провинцијалном Банату стално се повећавао:

Шк. год.	1788–1789		1791–1792		1795–1796		1801–1802	
	I	II	I	II	I	II	I	II
Број школа ⁴	64 (7)	27 (5)	69 (7)	30 (4)	72 (7)	33 (5)	73 (7)	34 (5)
Број ђака		800		1072		1018		960
Ук. школа ⁵	295		431		475		520 ⁶	

Напомена: У карашевским селима радило је 6 школа (*Карашево, Клокојић, Лујац, Равник, Нермић и Водник*), али због тога што су Карашевци католичке вероисповести, оне се у статистикама воде као бугарске или словенске.

3.2.2. Почев од 1775. године, повећава се број српских школа и у Војној граници. Једино у време аустро-турског рата (1788–1791) број школа се смањило. У српским граничарским насељима која се данас налазе у румунском Банату, 1810. године радило је 9 народних школа.

³ То важи и за друге школе у Банату – румунске, немачке, мађарске, бугарске.

⁴ У првој колони (I) дат је број српских школа у целом Провинцијалном Банату (ЂИРЦОВНИКУ 1978: 151), а у другој (II) број српских школа у насељима која се данас налазе у румунском делу провинцијалног Баната [види ЂИРЦОВНИКУ 1978: 153–163].

⁵ Бројке у овој колони означавају број свих школа у Провинцијалном Банату (српских, румунских, немачких, мађ. и буг.).

⁶ Године 1799. у целом провинцијалном Банату било је укупно 536 насеља, а 1801–1802. само 16 насеља нису имала школу.

3.3. Са становишта садржине и концепције, у развоју српске наставе у Банату у периоду од друге половине XVI до краја XVIII века, разликујемо неколико периода [РАДАН, 2004: 92]:

- *српскословенски* (1550–1726),
- *рускословенски* (1726–1749);
- *шережијански* (1749–1768);
- *јозефински* (1769–1800).

У свим наведеним периодима, настава на српском језику се полако али константно развијала (квантитативно и квалитативно).

3.4. Неколико фактора су током XIX века знатно утицали на даљи развој наставе на српском језику у Банату, наиме:

а) школска реформа из 1846. г., којом је реорганизована настава у националним тривијалним школама Војне границе, означила је почетак замењивања *црквенословенској* наставног језика са *српским народним језиком* (ГАВРИЛОВИЋ 1997: 285);

б) претварање 1862. године српских државних у провинцијалном Банату у *вероисповедне* школе, подвлашћене Карловачкој митрополији;

в) прелаз српских школа из Војне границе, након њеног расформирања 1872. године, под управу Мађарског министарства за образовање и њихово претварање у *комуналне*. Овакво стање потрајаће све до 1918.

Као посебност за овај период, спомињемо постојање *Српско-словенске школе у Турн Северину*, коју је основао српски избеглица Светозар Попадић 1887. (ПОПОВИЋ-ПЕТКОВИЋ 1967: 91). Она је 1916. још радила, али није своју делатност обновила после Првог светског рата (САБЉИЋ 1996: 13).

Школство и српски језик у XX и XXI веку

4. После распада Аустроугарске 1918. и коначне поделе Баната, од двеју епархија – темишварске и вршачке – Православној српској епархији темишварској у Румунији припале су 52 *црквене ојшћине* и 5 *манастира*, са укупно 44.078 душа. Што се школа тиче, у румунском Банату остала је 41 *српска вероисповедна* и 12 *комуналних школа*; прве задржавају свој статус, а друге постају државне, са румунским наставним језиком до 1934. (САБЉИЋ 1996: 14–15, 28). Осим наведених, у међуратном периоду је у Букурешту радила *Јуџословенска основна школа*, у којој су радила два контрактуална учитеља из Југославије, Коста и Зорка Првуловић (САБЉИЋ 1996: 47–48).

4.1. Од 1919. године до данас, српско школство у Румунији прошло је кроз неколико етапа:

а) од 1919. до 1933. задржава се наслеђено стање из предратног периода;

б) од 1933. до 1946, применом међудржавне *Конвенције о уређењу мањинских основних школа у Банату*, државне школе у насељима са српским живљем (Клисура и Пољадија) претворене су 1934. године у *српске вероисповедне основне школе*; исте 1934. године отпочиње *средњошколска настава* на српском језику у Темишвару;

в) већина српских вероисповедних школа претворена је 1946. године у *државне школе*;

г) на основу Закона о реформи наставе из 1948. године установљен је *јединствени државни (лаички) школски систем* [САБЉИЋ 1996: 15–16].

4.2. Ако се узме у обзир критеријум облика *орјанизације*, настава на српском језику у Румунији обухватала је:

4.2.1. *Предшколску наставу* (од 1919. спорадично; организовано после 1948);

4.2.2. *Основне школе* (углавном, вероисповедне до 1946, потом државне);

4.2.3.1. *Средње школе*: Четвороразредна српска нижа приватна гимназија Милана Николића у Кетфелју (1921–1934), Српска секција ниже гимназије при Лицеју „Константин Дијаконовић Лога“ у Темишвару (1934–1948), Српска секција више гимназије „Константин Дијаконовић Лога“ у Темишвару (1943–1948), Српска мешовита гимназија у Темишвару (1948–1961), Српска секција више гимназије при Лицеју бр. 1 (бр. 10) у Темишвару (1961–1977), Српска секција при Филолошко-историјском лицеју у Темишвару (1977–1989) и Српска теореска гимназија „Доситеј Обрадовић“ у Темишвару (од 1990);

4.2.3.2. *Средње стручне школе*:

- *Српске секције* за припремање учитеља у оквиру: румунске Учитељске мушке школе у Темишвару (1918–1948), румунског Педагошког лицеја у Темишвару (1972–1994);

- Српска педагошка школа у Темишвару (1948–1958);

- Летњи течајеви за учитеље (1920–1929), у румунским разредима (1920–1934);

- Српска секција Средњотехничке пољопривредне школе (Темишвар, Велики Семиклуш) (1950–1956);

4.2.4. *Богословске школе*: Монашки течај у манастиру Бездину (1922–1923), Богословска школа у Бездину и Темишвару (1953–1961);

4.2.5. *Виша и универзитетска настава*: у Букурешту и Темишвару (Констанци).

4.2.5.1. Након Другог светског рата Румунија је доживела корените промене на друштвено-политичком плану, које ће утицати на реорганизацију читавог друштва, па и наставе. Ново државно устројство гарантовало је, у *принципу*, наставу мањинцима на матерњем језику, али са *извесним ојраничењима*. Међутим, од 1950. наовамо, због разних објек-

тивних и субјективних фактора (миграција сеоског становништва у градове, мешовити бракови, бела куга и др.), број Срба константно опада, а посебно је драматичан демографски пад од 1977. наовамо (види ниже табелу 1). У таквој ситуацији, разуме се, опада и број српске деце, који се у периоду 1948–1988. смањио за 85% у српским школама (САБЉИЋ 1996: 55). Дајемо, у наставку, мрежу основних школа (самосталних или секција) са српским наставним језиком и број ђака од 1948. године до данас, састављену на основу података из расположивих извора (САБЉИЋ 1996: 52–54; РОРОВ 2003: 273; школски инспекторати из жупанија Тимиш и Караш-Северин).

Табела 1: Број школа и ђака у раздобљу 1948–2002.

Шк. год.	1948/49.		1958/59.		1968/69.		1978/79.		1988/89.		1996/97.		2002/03.	
	Ш ⁷	Ђ	Ш	Ђ	Ш	Ђ	Ш	Ђ	Ш	Ђ	Ш	Ђ	Ш	Ђ
I–IV разред	52	1415	31	2157	21	956	20	715	17	317	32	288	20	293
I–VII (VIII) раз.	5	185	18	875	9	531	8	350	3	175	5	380	18	416
Укупно	57	1600	49	3032	30	1487	28	1065	20	492	37	668	38	709

Напомена: Подаци за 1996/97. и 2002/2003. школске године обухватају и српске ђаке из школа са румунским наставним језиком који уче *српски језик и књижевност* као наставни предмет (матерњи језик), због тога имамо привидни бројчани раст ђака у том периоду.

⁷ Ш = школа, Ђ = ђак.

Анекс 1: *Сјање школа са српским наставним језиком у Тимшкој жујанији 2013/2014. школске јодине*

Школска установа	Број ђака	Разред													
		Вртићи	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
О.Ш. I–IV разр. Мали Берексов	9	0	0	1	3	0	5	0	0	0	0	0	0	0	0
О.Ш. I–IV разр. Велики Семпетар	7	0	0	0	1	4	2	0	0	0	0	0	0	0	0
Срп. теор. гимн. „Д. Обрадовић“	200	0	12	8	11	12	11	8	13	12	21	19	23	27	23
Вртић Н. П. Срп. Семартон	23	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Вртић Н. П. Ченеј	16	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Вртић Н. П. Велики Семпетар	7	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Вртић П. П. бр. 14 Темишвар	20	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Вртић П. П. бр. 9 Carla Pelz Темишвар	24	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
УКУПНО	306	90	12	9	15	16	18	8	13	12	21	19	23	27	23
		70				54				92					

Напомене:

1. При Српској гимназији „Досијеј Обрадовић“ у Темишвару функционишу осам разреда основне школе (I–VIII разред) и седам разреда средњег образовања (IX–XII) – IX, XI и XII са по два паралелна разреда (филолошког и природно-математичког смера) и један, X разред, филолошког смера.

2. Постоје још и Основна осмогодишња школа из Белобрешке, у којој се настава води на српском језику, али она функционише по специјалном одобрењу због изузетно малог броја ђака (укупно петнаестак ђака) и пред гашењем је (у I–IV и V–VIII настава се изводи симулирано).

Анекс 2: *Изучавање српској језика као мајтерњей у школама са румунским настјавним језиком у Тимишкој жујанији 2013/2014. школске јодине*

Школска установа	Број ђака	Разред												
		0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Теорет. гимн. Ул-беч (Ресіу Ноу)	125	0	1	4	9	7	7	16	16	20	11	16	15	4
О.Ш. I–IV разр. Дињаш	19	0	2	4	9	4	0	0	0	0	0	0	0	
О.Ш. I–IV разр. Срп. Семартон	11	0	3	7	1	0	0	0	0	0	0	0	0	
О.Ш. I–IV разр. Велики Семпетар	5	0	0	0	0	0	2	2	0	1	0	0	0	
О.Ш. I–VIII разр. Ченеј	19	0	0	2	4	4	4	1	3	1	0	0	0	
О.Ш. I–VIII разр. Варјаш	21	4	0	2	2	2	6	0	2	3	0	0	0	
О.Ш. I–VIII разр. Крај Ноу	63	0	0	6	9	7	14	10	15	2	0	0	0	
О.Ш. I–VIII разр. Фењ	29	0	0	0	6	8	3	7	5	0	0	0	0	
О.Ш. I–VIII разр. Кетфељ /Gelu/	31	0	0	0	0	0	5	9	6	11	0	0	0	
УКУПНО	324	4	6	25	40	32	41	45	47	38	11	16	15	4
		107					171				46			

Напомена: У 2013/2014. школској години српски језик као мајтерњи учи се 2–4 часа недељно.

Анекс 3: *Изучавање српској језика као мајерњеј у школама са румунским наставним језиком у Караш-Северинској жупанији 2013/2014. школска година*

Школска установа	Број ђака	Разред												
		0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
О. Ш. „Коча Анђелковић“ Љупкова	90	7	7	5	13	13	7	11	15	12	–	–	–	–
Техн. гимн. „Дунавска клисура“ Нова Молдава	84	–	–	–	–	–	10	16	15	10	8	6	7	12
О. Ш. „Atanasie Сојосаги“ Пожежена	71	–	2	2	7	7	15	12	17	9	–	–	–	–
О.Ш. „Свети Сава“ Соколовац	86	5	6	7	11	8	12	12	13	12	–	–	–	–
О.Ш. Сâmpria /Луговет/	30	2	5	8	9	6	–	–	–	–	–	–	–	–
О.Ш. Златица	60	1	6	7	6	7	7	13	4	9	–	–	–	–
УКУПНО	421	15	26	29	46	41	51	64	64	52	8	6	7	12
		157					231				33			

Напомена: У 2013/2014. школској години српски језик као мајерњеј учи се 2–4 часа недељно у школама са румунским наставним језиком.

Општа напомена: У наведеним статистикама нису обухваћене малобројне школе из жупанија Мехединц (О. Ш. I–VIII разр. Свиница) и Арад.

4.3. Главни проблеми у предшколском, основном и средњем образовању:

- миграција сеоског становништва у градове, мешовити бракови, бела куга;
- недостатак уџбеника – матична држава, Србија, нередовно и у недовољним количинама опскрбљује наше школе потребним уџбеницима;
- мали број ђака узрокује проблеме у вези са функционисањем разреда са наставом на српском језику, па и у случају изучавања српског језика као мајерњеј; треба рећи да држава Румунија ипак испољава доста разумевања за овај проблем. Према румунским законима, за функцио-

нисање једног разреда потребно је најмање **15 ђака**, али се преко специјалних интервенција (у Жупанијским школским инспекторатима, Парламенту) одобрава рад и са **10 ђака**, а у *специјалним, изузетним* ситуацијама и са мање од **10**.

4.4. И у високој настави изучавање српског језика и књижевности има у Румунији доста дугу традицију.

4.4.1. Прва *Катедра за славистику* основана је у Букурешту 19. октобра 1891,⁸ а за професора именован је Јоан Богдан (Ioan Bogdan: 1864–1919). После смрти Ј. Богдана, његов рад наставили су други професори Петре Канчел (Petre Cancel: 1890–1947), који је држао предавања о српској и хрватској књижевности, Антон Б. Балота (A. Balota: 1901–1971), који се специјализовао у Београду код професора Александра Белића. Оснивањем и радом *Катедре за славистику* стварани су услови за изучавање словенских језика у Румунији, међу којима и српскохрватског.

Србистиика, заједно са *кroatистииком* као филолошке дисциплине на Букурештанском универзитету установљене су одмах након наставне реформе из 1948. године⁹. Најпре су 1948. основани *лекторати* за неке словенске језике, а већ наредне 1949/1950. универзитетске године оснива се *Катедра за словенске језике*. Септембра 1952. основан је *Инститиуи* за *сиране језике*, са четири катедре, међу којима и *Катедра за српскохрватски језик и књижевност*, а септембра 1955. образована је заједничка, јединствена *Катедра за словенске језике и књижевност* (на чијем су се челу током времена налазили М. Живковић /1955–1956/, Емил Петровић /1956–1957/, Георге Михајила /1958–1959/ и др.). Године 1959. основане су две *катедре за словенске језике*: **А** – бугарски, пољски, словачки, и **Б** – *српскохрватски*, чешки, украјински и старословенски. Септембра 1963, у Букурешту је као посебна установа основан *Инститиуи* за *сиране језике и књижевност*, у чијем је саставу била и *Катедра за словенске језике*. Септембра 1977. Институт је распуштен и основан је *Факултет* за *сиране језике и књижевност*, са само једном *Катедром за словенску филологију*. Године 1996. од *Одсека за српскохрватски* формирају се два одсека: *Одсек за српски језик и књижевност* и *Одсек за хрватски језик и књижевност*. Од 2012. године, расформиране су дотадашње *катедре* и место њих основани су *дејарџмани*. Дотадашње две катедре – русистика и славистика – ушле су 2012. у састав *Дејарџмана за руску и словенску филологију*. Пријем студената врши се сваке друге године, тако да на двема годинама студија има у просеку 25 уписаних студената.

⁸ Катедра за славистику на Универзитету у Јашу основана је новембра 1905, а у Клужу 1919. године.

⁹ Детаљније о овој проблематици види код Радан 2004: 95–96.

4.4.2. У Темишвару је при *Филолошком* факултету 1957. године основано *Одељење за српскохрватски језик и књижевности*, које је само након месец дана премештено на Букурештански универзитет, упркос чињеници да је Темишвар био духовни центар банатских Срба. *Српски и хрватски језик и књижевности* уведен је као Б специјализација у оквиру *Капедре за словенске језике* при Филолошком, филозофском и теолошком Факултету Западног универзитета у Темишвару тек 1992/1993. универзитетске године, а 1999/2000. основан је *Одсек за српски и хрватски језик и књижевности* /одговорни одсека: Михај Н. Радан/. Почев од 2012. године, расформирана је *Капедра за словенске језике*, а *Одсек за српски и хрватски језик и књижевности* претворен је у *студијски програм*, који је укључен у *Дејарџман за модерне језике и књижевности*. Пријем студената врши се сваке године, те у просеку има тридесетак студената на свим годинама студија (I–III). Осим на наведеном студијском програму, српски језик може се студирати као други или трећи језик на студијским програмима *Свремени примењени језици /Limbi Moderne Aplicate*¹⁰ и *Румунске студије /Studii românești*./

Деведесетих година прошлога века, српски језик, као други или трећи језик, студирао се и на *Универзитету Овидијус у Констанци*. Треба напоменути да се на свим овим универзитетима *српски* изучава (изучавао – Констанца) као *сџрани језик*. Изузев Темишварског универзитета, где су студенти србистике и/или кroatистике махом српске или „хрватске“¹¹ националности, на универзитетима у Букурешту и Констанци студенти су, уз ретке изузетке, Румуни.

Лекџорати српског језика постоје у Букурешту и Темишвару. На Универзитету у Букурешту лекторат постоји од 1948/1949. универзитетске године, док је на Западном универзитету у Темишвару основан 2002/2003. универзитетске године.

4.4.3. Горући и неодложни проблеми у високом школству:

а) Лекторат за српски језик и књижевност на Западном универзитету у Темишвару и на Букурештанском универзитету, али и у другим универзитетским центрима у свету, у веома су тешком положају и налазе се, практично, пред гашењем. Основни узрок оваквог стања српских лектората у Румунији јесте нехат и незаинтересованост српских политичара за ово изузетно важно питање, што се, између осталог, огледа у веома старом и у сваком погледу превазиђеном *Пројаму сарађње у области*

¹⁰ Поред два главна језика (енглески, француски), студенти оптирају за још два страна језика, међу којима је и српски.

¹¹ Реч је о студентима из редова карашевског живља, од којих неки сматрају да су хрватског порекла, премда је научно установљено да су Карашевци Срби.

образовања, науке и културе Југославије / Србије и Румуније, потписаном *йедесетих година прошлог века*, који се, са мањим, небитним допунама повремено аутоматски обнавља /потписује/). У том документу се само спомиње „размена лектора српског, односно румунског језика, литературе и цивилизације“, а у *Анексима* се по том питању страна која шаље лектора обавезује једино да ће сносити „трошкове међународног превоза у доласку и повратку до места односно од места где ће лектор радити“¹², а задњих година чак им ни те путне трошкове држава Србија не покрива.

Према пропозицијама наведеног међудржавног *Програма*, српски лектори примају једино плату од румунских универзитета (око 170–200 евра), што није довољно за покривање једномесечних трошкова за исхрану и плаћање комуналија (струје, воде и сл.). Из наведених разлога, прва два лектора на Западном универзитету у Темишвару (2001–2002. и 2002–2003. школске године) након само године дана напуштају то радно место. Проблем је краткорочно решен тако што је одговорни Одсека за српски језик упутио молбу Покрајинском секретаријату за образовање АП Војводине, те је неколико година трећи лектор примао од Покрајинског секретаријата лекторски додатак и остао све до краја 2010–2011. године. Међутим, негде 2008. године, Влада Републике Србије донела је закон /уредбу?!/ да ће новчани додатак српским лекторима у иностранству исплаћивати једино Министарство просвете, што је и учињено све до краја 2009. или 2010. године, а од тада је поменуто министарство престало давати *икакав* новчани додатак својим лекторима у иностранству! У таквим околностима, српски лектори у Темишвару и Букурешту, али и сви остали у другим универзитетским центрима у Европи, нашли су се у врло тешкој и, истовремено, срамној и понижавајућој ситуацији. Напомињемо да земље из непосредног окружења (Румунија, Словенија и Бугарска, Хрватска) од којих су неке у приближно сличној или чак и неповољнијој економској ситуацији, својим лекторима у иностранству исплаћују месечно, колико нам је познато, солидан лекторски додатак који се креће од 800 до 1.500 евра. Колико нам је познато, једино српски лектори у Европи не примају **никакав додатак** будући препуштени сами себи. Излишно је напоменути да све цивилизоване, озбиљне земље у свету поклањају одговарајућу, неке чак *изузетну* пажњу проблему својих лектора у иностранству, који имају изузетно важну улогу у промовисању матичне културе (језик, књижевност, историју, уметност) и цивилизације.

У закључку, без двојбе је да за нормалан рад и функционисање српских лектората, надлежне институције Р. Србије, у првом реду Министарство просвете, науке и технолошког развоја, хитно би требало да

¹² Види: *Програм ... за 1998, 1999. и 2000. годину*, члан 13 и тачка 5 у *Анексу*, или *Програм... за 2005, 2006. и 2007.*, члан 7 и 48.

трајно, дугорочно и институционализовано регулишу статус српских лектора у свету. Њима треба законом загарантовати пристојан *лекторски додатак* од матичне државе, *приближан* онима који обезбеђују својим лекторима суседне земље, као и остала права која произилазе из статуса запосленог лица (здравствено и пензионо осигурање, радни стаж и сл.). Истовремено, поред обавеза које би држава имала према њима, треба да се прецизирају обавезе које ће они имати на том положају.

б) За усвајање и/или усавршавање знања из *српског језика* (и *књижевности*) веома је важно да Република Србија обезбеди и редовно и благовремено додели одговарајући број стипендија студентима србистике из Румуније. Ту пре свега мислимо на десетак једносеместралних стипендија на универзитетима у Београду и Новом Саду и четири-пет стипендија за летње семинаре које организује Међународни славистички центар при Филолошком факултету Београдског универзитета, Филозофски факултет Новосадског универзитета и други центри који раде при Министарству просвете, науке и технолошког развоја.

Једносеместрални боравак и похађање наставе ради учења или/и усавршавања знања из српског језика, поготово за студенте који започињу студије без претходног знања српског језика (Румуни и Срби) јесте од изузетног, капиталног значаја.

в) У будућим билатералним српско-румунским уговорима о сарадњи у области наставе (образовања), науке и културе, српска страна треба да тражи и избори се да румунски надлежни органи обезбеде и гарантују исти статус *српском језику* и *књижевности* на Западном универзитету у Темишвару (будући да је Банат област у којој живи већина Срба) – статус *мајерњеј језика*, као што је случај са *румунским језиком* и *књижевношћу* на Филозофском факултету у Новом Саду. Нама је тај статус веома значајан јер по румунским законима значи већи коефицијент финансирања по студенту. По истом принципу *реципроцититета*, треба захтевати да се функционисање Студијског програма *Српски и хрватски језик и књижевност* не условљава постојањем једног *минималног броја студената* (најмање 10 за сваку годину студија), као што функционисање *румунског језика* у Новом Саду није условљено бројем уписаних студената (исто је и на другим западноевропским универзитетима у случају „малих“ језика).

4.4.4. Ради превазилажења кризе српског школства у Румунији, неопходно је да Влада Републике Србије, у сарадњи са надлежним румунским државним институцијама и Савезом Срба у Румунији, хитно предузме мере којима би се спречило гашење српског школства у Румунији. У том смислу износимо следеће предлоге:

– Руководство Савеза Срба у Румунији, у сарадњи са одговарајућим румунским државним органима, да пронађе дугорочна решења за поје-

дине проблеме као што су: штампање уџбеника на српском језику за основно и средње образовање или коришћење истих из матичне земље, дозволе српским школама да раде са мањим бројем ђака него што је предвиђено законом за румунске школе (у духу принципа позитивне дискриминације), обезбеђивање неопходних услова за нормалан рад школа улагањем финансијских средстава из свог буџета, тешња сарадња са ресорним министарством (просвете) и другим телима (Одбор за дијаспору и Србе у региону Скупштине Србије) Републике Србије и СЦГ ради ревитализације српског школства у Румунији, итд.

– Израда и потписивање *новој међудржавној уговора* о сарадњи на просветном плану између Влада Србије и Румуније, којим би требало регулисати најважнија питања школства српске, односно румунске мањине у два државама, на принципу *реципроцитијета* и *позитивне дискриминације*. Таквим уговором требало би обезбедити: реално право националним мањинама да уче свој матерњи језик или да се школују на свом матерњем језику и осигурати им услове за то; реципрочно аутоматско признавање диплома; адекватан, пристојан статут лекторима из Србије који раде на румунским универзитетима (Темишвар, Букурешт) (и другим универзитетима широм света где постоје такви лекторати); снабдевање својих мањина неопходним уџбеницима, наставним средствима и стручном литературом (за школе и факултете); периодично учешће студената и универзитетских (и осталих) наставника на разним семинарима ради специјализације и усавршавања у матичним земљама; редовно додељивање стипендија за једносеместрално усавршавање студената србистике у унверзитетским центрима Србије (Београд, Нови Сад и др.); реализација институционализоване сарадње између српских школа, односно одсека за српски језик при факултетима из Румуније са основним и средњим школама, односно са департаментама филолошких/филозофских факултета из Србије; редовна размена стручних публикација итд.

Српски језик данас у средствима јавног информисања

5.1. Гласила на српском језику:

Савез Срба у Румунији издавач је следећих гласила:

– недељник *Наша реч* (34 стр., формат А₄, тираж: 1200–1500 примерака);

– двомесечник *Нови темишварски весник* (тираж: 300–500 примерака);

– књижевни часопис *Књижевни животи* – излази два пута годишње (тираж: 300 примерака); вредно је напоменути да је овај часопис данас *једино књижевно гласило* Срба из дијаспоре (изузев, можда, српске дијаспоре са простора бивше Југославије);

- годишњак *Банайски алманах*;
- *Арад кроз време* – зборник радова са научног скупа који се сваке године одржава у Араду.

5.2. Издаваштво:

– Издавачка кућа „Савез Срба у Румунији“ годишње штампа 15–20 наслова (пр.: 2004: 16 наслова; 2005: 19; 2006: 20; 2009: 14 итд.). Штампају се радови из разних домена: књижевност (поезија и проза – књижевна дела српских аутора из Румуније и света), научни радови из домена филологије, историје, етнологије, фолклора, музике, монографије српских насеља из румунског Баната и др.

5.3. Радио, телевизија:

– Српска емисија Радио Темишвара – *један сат* дневно, на средњим таласима, од 15.00 до 16.00, а репризира се на ултракратким таласима од 21.00 до 22.00 часова;

– Српска емисија на државној темишварској телевизији: *20–25 минути* једном недељно (TVR 3) (емисија се понавља, репризира на TVR Темишвару);

– Централна румунска државна телевизија **TVR 1** има месечно специјалну једночасовну емисију „CONVIETUIRI“ (*Суживои*) (20 мин./нед.) у којој приказује по једну националну мањину из Румуније, на румунском језику са преводом на језик мањине која се приказује; у оквиру ове емисије приказиван је и српски живаљ из Румуније – једном у три месеца.

Напомена: упоређено са средствима јавног информисања на румунском језику у Србији – стање је неупоредиво горе у Румунији.

Статус српског језика у румунским државним институцијама

6. Статус *језика* националних мањина регулисан је румунским законима и уредбама, од којих наводимо следеће:

Закон 215/2001 јавне локалне администрације, објављен у *Службеном гласнику* бр. 204 / 23. априла 2001, допуњен **Законом 286/2006 (Legea nr. 215/2001 a administratiei publice locale** (publicata in Monitorul Oficial nr. 204 din 23 aprilie 2001, modificată prin Legea nr. 286/2006). Овим законом, између осталог, предвиђено је да у административно-територијалним јединицама у којима је проценат неке националне мањине најмање 20% од укупног становништва, локалне власти обезбеде у општењу са мањинцима употребу њиховог језика (чл. 17), као и то да се сва решења нормативног карактера достављају јавности и на матерњем језику дотичне мањине, а оне које су индивидуалног карактера саопштавају се, по захтеву, и на матерњем језику (чл. 51).

6.1. *Закон националној васпјишања бр. 1 од 5. јануара 2011*, има одредбе које се тичу *наспаве* за припаднике *националних мањина*.

6.2. За предуниверзитетску наставу те одредбе су назначене у *Пре-секу /скици/ 11*, чл. 45 и 46, од којих спомињемо најважније: особе које припадају националним мањинама „имају право да се образују на матерњем језику, на свим нивоима, свим типовима и облицима предуниверзитетске наставе, у условима закона“ (чл. 45, 1); мањинске школе, независно од броја ђака, добијају статус правног лица (чл. 45, 6); ако у месту нема услова за функционисање школе на матерњем језику ђацима ће бити плаћени путни трошкови до најближе школе са наставом на матерњем језику или добијају бесплатно храну и смештај (45/7); министарство просвете обезбеђује дидактичка средства специфична за дисциплине које се предају на матерњем језику (45/12); министарство ће осигурати уџбенике, који могу бити: уџбеници писани на наставном језику националних мањина и уџбеници преведени са румунског језика или увезени и оверени од стране румунског министарства просвете (45/13); стандардни школски трошкови по ученику биће израчунати са повећаним коефицијентом (45/17); у школама са наставом на матерњем језику, предаваће се *историја и традиције националних мањина* и *музичко васпјишање*, који ће бити израђени на основу програма и специфичних методологија од стране стручњака познавалаца језика и културе дотичне националне мањине и потом одобрени, у складу са румунским законом (46/ 6); на захтев ученика припадника националних мањина који се школују у школама са румунским или другим наставним језиком, омогућиће им се да уче, као студијску дисциплину, *мајерњи језик и књижевност*, односно *историју и традиције националне мањине* којој припадају (46/7)“.

6.2.2. За универзитетску наставу – одредбе које се односе на права студената мањинаца да студирају на свом матерњем језику предвиђене су у II поглављу. Износимо најзначајније од њих: висока настава за националне мањине се остварује у високошколским институцијама у оквиру којих функционишу факултети/студијске линије/студијски програми са наставом на матерњем језику (чл. 135, 1a); у високој настави за националне мањине обезбеђује се студирање на матерњем језику на I (лиценца), II (мастер) и III (докторат) циклусу /нивоу/, као и у постуниверзитетској настави (135, 4); основно финансирање урачунава се по *увешаном коефицијенту* за студенте који похађају наставу на језику неке националне мањине (135, 5).

Напомена: већина чланака и ставки из овог закона формална је, тешко остварива пре свега због недостатка финансијских средстава.

6.3. *Карта регионалних и мањинских језика* (Carta limbilor regionale sau minoritare) [http://www.edrc.ro/publication_details.jsp?publication_id=28; http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/Brochure/Brochure_ro.pdf].

Српски језик је, заједно са још 6 или 7 мањинских језика у Румунији, ушао у ову *Каршу*, урађену на захтев ЕУ, по којој су дотични 7 или 8 језика званично признати као језици који се могу користити у државним институцијама (под условом да је број мањине најмање 20% од укупног становништва неке територијалне јединице). Између осталог, то значи да се дотични језици могу користити на седницама месних административних органа, у судству, болницама, катастру, као и то да у таквим насељима могу бити двојезични натписи. Осим последње наведеног права, остала је практично немогуће искористити, и није било случајева са таквим захтевима.

Литература

- ГАВРИЛОВИЋ, Н. *Срби и Румуни. Српско-румунске везе кроз векове*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд – Прометеј, Нови Сад, 1997.
- ДЕСПОТОВИЋ, П. *Школе Срба у Угарској и Хрватској*, Свеска прва (од 1690. до 1740), Крагујевац, „Шумадиска“ штампарија, [1888].
- КИРИЛОВИЋ, Д. *Српске основне школе у Војводини у 18. веку (1740–1780)*, Сремски Карловци, Српска манастирска читаоница, 1928, стр. 71–79.
- КОСТИЋ, С. *Срби у румунском Банату. Историјски, бројни, економско-привредни преглед 1940. године*, Дојна, Темишвар [без године].
- ОГЊАНОВИЋ, М. А. *Војвођанске народне основне школе и њихови учитељи од 1573. до 1774. године*, Зборник за друштвене науке, 20, Матица српска, Нови Сад, 1958, стр. 86–117.
- ПЕЦИЊАЧКИ, С. *Православно-привидне школе Провинцијалној Банати у 1778. години*, Зборник Матице српске за историју, 13/1976, стр. 113–145.
- ПОПОВИЋ-ПЕТКОВИЋ, Р. *Оснивање и прве године рада српско-словенске школе у Турн-Северину (1887–1892)*, Настава и васпитање, број 1–2, година XVI (II), Београд, 1967, 91–109.
- ПОПОВИЋ, Ј. Д. *Срби у Банату до краја осамнаестог века – Историја насеља и становништва* – Српска академија наука, Посебна издања, књ. ССXXXII, Етнографски институт, књ. 6, Научна књига, Београд, 1955.
- РАДАН, Н. М. *Банатски Срби и њихова насеља у прошлости и данас*, Књижевни живот, XLV, бр. 1 (121), март / 2001, стр. 4, 12–13.
- РАДАН, М. Н. *Развој изучавања српског језика (као мајерње и као страног) у Румунији са посебним освртом на актуелне проблеме*, Probleme de filologie slavă, XII, Universitatea de Vest din Timișoara, Timișoara, 2004, p. 89–102;
- САБЉИЋ, Д. *Српско школство у Румунији 1919–1989*. (Према ауторовом рукопису саставио, допунио и приредио за штампу Стеван Бугарски), Демократски савез Срба и Карашевака у Румунији, Темишвар, 1996.
- СТЕПАНОВ, Љ. *Демократски савез Срба и Карашевака у Румунији*, ДССКР, Темишвар, 1996.

- EHRLER, J. J. *Banatul de la origini până acum – 1774*, Ed. Facla, Timișoara, 1982.
- GRISELINI 1984: Griselini, Fr., *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, Ed. Facla, Timișoara.
- ПОПОВ, D. *Asupra unor probleme ale învățământului în limbile minorităților naționale – cu referire la minoritatea sârbă*, у зборнику: *Minoritarul imaginar minoritarul real. Lucrările Simpozionului internațional de antropologia minorităților 7–9 mai 2003*, Arad, 2003, стр. 268–284.
- ȚINTĂ, A. *Colonizările habsburgice în Banat 1716-1740*, Ed. Facla, Timișoara, 1972.
- ȚIRCOVICU, V. *Istoria învățământului din Banat până la anul 1800*, Editura didactică și pedagogică, București, 1978.

Михай Н. Радан

ШКОЛЊА И ЈАЗЫКОВАЈ СИТУАЦИЈА У СЕРБОВ В РУМЫНИИ

Резюме

В первой части работы дается сжатый обзор образования и воспитания на сербском языке, начиная с средних веков и по сей день на территории Баната. В центре внимания истории сербского банатского просвещения и образования лежит статус, в котором с течением времени находился сербский литературный язык (сербского-славянский, русско-славянский, вуковский – язык Вука Караджича). Представлены также критические моменты, с которыми в течение времени сербское школьное дело сталкивалось в румынском Банате.

Во второй части работы приводятся основные данные о положении сербского языка в настоящее время в Румынии, а также дается краткий обзор издательской деятельности, печатных органов и средств массовой информации на сербском языке. Речь идет также о статусе сербского языка в румынских государственных учреждениях.

Ключевые слова: (румынский) Банат, сербское школьное дело в Банате, сербский язык.

UDK: 811.163.41(100)
811.163.41'243
811.163.41:929(100)

ВЕСНА КРАЈИШНИК*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

ЛЕКТОРАТИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Последњих година изузетно тежак положај и опстанак српских лектората на иностраним универзитетима привлачи све већу пажњу, како у свјетлу лингвистичке реалности, тако и у области политичког дјеловања. У раду се указује на неколико битних узрока који су довели до драстичне промјене у положају српског језика на високошколским институцијама у свијету: глобално прегруписавање позиција „интересантних“ језика, локално језичко уситњавање као последица политичких промјена у региону, али и неспремност наших институција да одреде националне приоритете и у складу са тим заштите српски језик и културу у иностранству. Праћењем резултата од почетка педесетих година прошлог вијека, када су почели да се успостављају лекторати српскохрватског језика, до данас, уочава се наглашена тенденција њиховог смањивања у свим земљама, а у многима је дошло и до гашења. Суочавајући се са оваквим резултатима, намеће се питање – шта је потребно учинити да се стање промијени и да ли смо већ закаснили са свим иницијативама.

Кључне ријечи: лекторати српског језика, српски као страни језик, језичка стратегија.

Значај лектората

Учење страног језика, како у земљи гдје је он матерњи, тако и у иностранству, не подразумијева само овладавање лексичким системом и граматичким правилима, него у подједнакој мјери и сазнавање о земљи чији се језик учи, њеним културним, политичким, историјским, географским и социјалним карактеристикама и вриједностима. На тај начин говорници

* krajisnikv@yahoo.com

страног језика постају носиоци и свих других садржаја земље чији језик говоре, чиме се, поред ширења интеркултурализма, утиче на превладавање стереотипа и предрасуда, али, што је такође важно, на унапређење политичких и економских веза. С обзиром на то, свака земља има интерес да се њен језик учи у што већем броју земаља. Свјedoци смо ширења мрежа све већег броја језика који се уче по цијелом свијету, како оних који су актуелни већ дуги низ година као што су енглески, њемачки, француски, руски, шпански, италијански, тако и оних који су, захваљујући новим свјетским трендовима, почели да се актуелизују последњих година – кинески, јапански, скандинавски итд. Многе државе, у склопу своје културне и језичке стратегије, подржавају учење свог језика као националне вриједности у оквиру самосталних института или у оквиру лектората као интегралних дијелова студија славистике на страним универзитетима.

Развој лектората српског (српскохрватског) језика

Стратешки развој српског (српскохрватског) језика као страног почиње средином 50-их година прошлог вијека када Република Србија, као дио савезне државе, закључује прве споразуме о упућивању предавача на иностране универзитете и о прихватању страних предавача за стране језике на универзитетима у Србији. Лекторати се опремају потребним наставним материјалом, а за лекторе се шаљу еминентни професори српскохрватског језика и књижевности, изабрани на јавном конкурс, од стране комисије коју су чинили представници Универзитета и Министарства просвете. Од 1976. године почиње са радом Републички завод за међународну научну, просветну, културну и техничку сарадњу, који, између осталог, координише рад свих лектората српскохрватског језика у иностранству и страних лектората у земљи.

Отварање лектората српскохрватског језика прије свега је било условљено потребама и захтјевима иностраних универзитета, али и планским развојем језичке политике наше земље. Поред културолошких и научно мотивисаних разлога, наглашени су били и политички чиниоци који су карактерисали другу половину двадесетог вијека. За вријеме блоковске подјеле свијета постојала је наглашена потреба за владањем језика одговарајуће језичке групације, при чему се српскохрватски језик сматрао једним од приоритетних језика словенске групе (одмах после руског). Број лектората се повећавао из године у годину, тако да је крајем деведесетих година око 10 000 студената широм свијета студирало наш језик, било као главни, било као изборни предмет. Српскохрватски језик се у неком студијском облику изучавао у многим земљама широм свијета: Аустрији, Аустралији, Албанији, Белгији, Белорусији, Бугарској, Великој Британији, Грчкој, Данској, Индији, Италији, Јапану, Канади, Јужној

Кореји, Кини, Литванији, Мађарској, Њемачкој, Норвешкој, Пољској, Португалији, Румунији, Русији, Сједињеним Америчким Државама, Словачкој, Украјини, Француској, Чешкој, Швајцарској, Шведској, Шпанији. Само у Француској на 11 универзитета радило је 18 лектора. Званично је било ангажовано 65 професора и/или лектора српскохрватског језика на иностраним факултетима.

Крајем деведесетих година прошлог вијека Завод се гаси, а његове ингеренције преузима Одељење за међународну сарадњу у оквиру Министарства просвете Републике Србије.

Ратни сукоби на простору бивше Југославије и подјела језика на српски и хрватски, а затим и на црногорски и бошњачки језик доводи до термилошког метежа и преобликовања слике о лекторатима на иностраним универзитетима: неки универзитети задржавају лекторате српскохрватског, други се преоријентишу на хрватски језик, трећи на српски, а током времена велики број универзитета се одлучује на „компромисно рјешење“ и успоставља нову језичку творевину – босанско-хрватско-српски (БХС) језик. Након проглашења независности, држава Хрватска, схватајући значај присуства националног језика у иностранству, стратешки и организовано успоставља лекторате хрватског језика на многим дотадашњим лекторатима српскохрватског језика, док српски језик остаје присутан на знатно мањем броју универзитета. Временом, ова диспропорција постаје све већа захваљујући несналажењу надлежних установа у нашој земљи и њиховом неблагоприятном и неадекватном дјеловању.

Лекторати српског језика од 2000. године до данас

У покушају да дођемо до реалног стања наших лектората у свијету у протеклом периоду и да успоставимо одређену тенденцију, наишли смо на тешко премостиве потешкоће: ниједна државна установа нема цјеловите податке ни о броју ни о дистрибуцији лектората српског језика; постојећи подаци који се могу прикупити на различитим мјестима нису ажурирани, па самим тим ни актуелни; неки од лектората су промијенили статус, те о њима више не брине наша земља него су постали организациони дио иностраног универзитета.

На основу нама доступних података (БАНАУХ-БЈЕЛАНОВИЋ: 2007; ХОРЊАК и др.: 2013¹) успјели смо да направимо пресјек стања 2000. и 2010. године и дошли смо до прилично суморних резултата:

¹ За ову потребу послужили смо се подацима добијеним од колегиница са Филолошког факултета које су у оквиру пројекта Tempus Reflex обавиле самостално истраживање о стању српских лектората, улажући велики напор да преко званичних и личних контаката дођу до података о броју и стању наших лек-

2000.	Њемачка, Велика Британија, Бугарска, Италија, Кина, Мађарска, Пољска, Румунија, Русија, Чешка, Словачка, Шпанија, Француска, Јужна Кореја
2013.	Бугарска, Кина, Мађарска, Пољска, Румунија, Словачка, Јужна Кореја, Белорусија, Украјина

Потребно је нагласити да је ово приказ стања лектората чије је оснивање и постављање лектора у надлежности Републике Србије. Што се тиче осталих модалитета изучавања српског језика (о чему ће бити ријечи касније), и ту се, нажалост, примјећује негативан тренд, тако да данас можемо рећи да се српски језик ни на који начин више не изучава у Аустралији (универзитет у Сиднеју), у Санкт Петербургу, Осаки, универзитету Колумбија, Барију итд.

Статус лектората српског језика данас

Лекторати српског језика који дјелују на основу уговора о културној сарадњи између Републике Србије и других земаља немају завидан положај. Лектори, које бира Министарство просвете РС, обично се ангажују на годину дана, са могућношћу продужетка на још једну годину. Они примају плату од универзитета домаћина и у потпуности зависе од њихових правилника о заради, тако да бивају плаћени знатно мање од својих колега домаћина, иако са много већим фондом часова. Њихове плате зависе од земље до земље, али без обзира на то о којој земљи је ријеч, зараде су минималне и углавном недовољне за нормалан живот.

Лекторати су слабо опремљени наставним материјалом. О овоме се раније бринуло Одељење за међународну сарадњу при Универзитету, али данас су лектори принуђени да се сами сналазе и набављају потребна дидактичка средства. Народна библиотека Србије добро сарађује са лекторатима и редовно пласира књиге на иностране универзитете, али је то углавном секундарна литература, неадекватна за наставу језика и корисна једино студентима са високим нивоом језичке компетенције.

Избор лектора у оваквим условима свакако није лак. За разлику од времена када је избор компетентног лектора био одговоран и озбиљан посао, а на конкурс се пријављивао велики број младих људи који испуњава услове, данас се лектори углавном бирају без јасних критеријума, без адекватног методичког и плотодидактичког образовања, по препорукама и

тората. Њихово истраживање о лекторатима српског језика изложено је на Међународној конференцији *Србија између истока и запада: наука, образовање, култура и уметности*, Београд, 27–29. септембра 2013. године.

без увида јавности. Зато се често дешава да једина препорука за лектора буде то што му је српски матерњи језик. Међутим, и поред врло либералних критеријума, за нека лекторска мјеста врло је тешко наћи језичког и културног посленика, прије свега због малих плата које, и као такве, не буду исплаћиване по неколико мјесеци. Држава Србија, преко надлежних органа, не даје никакву материјалну помоћ која би лекторима омогућила пристојније услове за живот и за рад, а сам посао лектора учинила угледним и конкурентним².

О алармантном статусу српских лектората у последње вријеме се даје доста простора и у српским медијима, научним скуповима и конференцијама, што је још један покушај да се алармирају српско друштво и надлежни органи, како би се нужно промијенило стање у овом сегменту српског језика и српске културе.

Модалитети изучавања српског језика на иностраним универзитетима

Данас постоји неколико модалитета изучавања српског језика на иностраним универзитетима у зависности од типа организације:

1. Конвенцијски лекторати организовани на основу уговора између надлежних државних институција, као што су:

– уговори о културној сарадњи између Републике Србије и других земаља,

² Од свих република бивше Југославије најразвијенији систем лектората имају Словенија и Хрватска.

Лекторати словеначког језика, књижевности и културе дјелују на 58 универзитета широм свијета, а финансирани су од стране Министарства за високо школство, зnanост и технологију Републике Словеније. Инфраструктурно их подржава Центар за словеначки као страни језик, тако што обезбјеђује уџбенике, организује семинаре за лекторе и прикупља новац за многобројне пројекте.

О лекторатима хрватског језика од 1994. године брине Министарство знаности, образовања и шпорта. Ангажовање лектора се врши путем јавног „натјечаја за избор и именовање лектора хрватског језика и књижевности у иностранству“. Република Хрватска данас има 36 лектората и 2 Центра за хрватске студије у Аустралији и Канади, које финансира Министарство знаности, и у потпуности или дјелимично финансира још 30 самосталних лектората. Поред тога, Хрватска додатно финансијски помаже све своје лекторе и обезбјеђује им сав потребан наставни материјал.

Македонија, Црна Гора и Босна и Херцеговина, колико нам је познато, немају развијен систем лекторске наставе у иностранству. Ангажовања предавача за македонски, црногорски или бошњачки, на оним универзитетима гдје се изучавају ти језици, врше сами универзитети.

– споразуми о међууниверзитетској сарадњи и

– споразуми о међуфакултетској сарадњи;

2. Лекторска настава српског језика у оквиру славистичких или других хуманистичких студија на иностраним универзитетима, при чему универзитети самостално бирају лекторски, односно наставнички кадар, најчешће преко јавних конкурса у иностранству;

3. Студијска настава српског језика, најчешће у оквиру студија славистике, а наставнички кадар чине држављани те земље који се професионално баве славистиком и бирају се према интерним правилима иностраног универзитета.

Српски језик се на неким од наведених модалитета данас изучава у 35 земаља. Највише институција у којима се учи српски језик налази се у Њемачкој – 23, у Италији 12, у Пољској 8 итд.

Битно је нагласити да интерес државе треба да буде да успостави што више конвенцијских лектората, јер једино на тај начин може контролисати како програмску структуру, тако и избор компетентних предавача, са циљем да се обезбиједи квалитетна настава српског језика, књижевности и српске културе.

Надлежне институције

Данас се наставом српског као страног језика, а директно или индиректно и лекторатима, бави неколико установа преко својих одјељења или јединица:

– Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС – Сектор за развој образовања и међународну просветну и научну сарадњу,

– Министарство спољних послова РС – Сектор за билатералну сарадњу – Одељење за међународну културну, просветну, научну, технолошку и спортску сарадњу,

– Универзитет у Београду – Сектор за међународну и међууниверзитетску сарадњу,

– Филолошки факултет Универзитета у Београду – Центар за српски као страни језик,

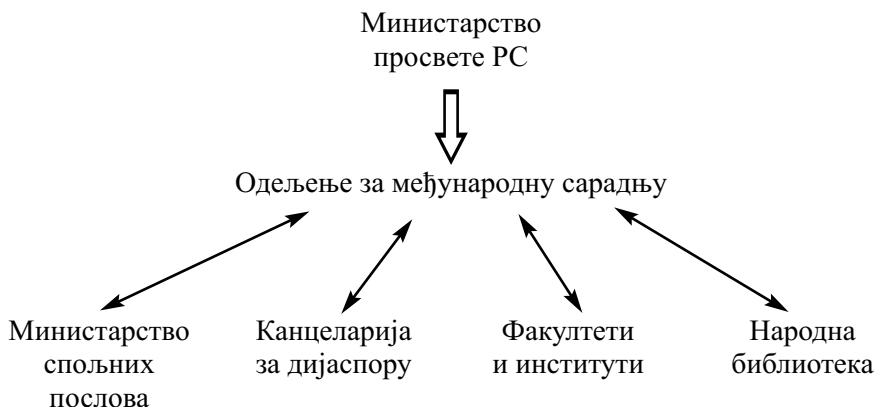
– Филолошки факултет Универзитета у Београду – Међународни славистички центар,

– Филозофски факултету Универзитета у Новом Саду – Центар за српски као страни језик,

– Народна библиотека Србије – међународна размена публикација.

Чињеница је да свака од ових институција и јединица има своју улогу у области српског као страног језика и лектората српског језика, али недостају међусобна сарадња и утврђена стратегија.

Настава српског језика на иностраним универзитетима, и у иностранству уопште, свакако мора да буде дио државне стратегије у циљу промоције националних вриједности, при чему је језик једна од најважнијих. С обзиром на комплексност проблема, у његово рјешавање морају да буду укључене све државне институције које се баве језичком проблематиком и државним планирањем.

Лекторати српског језика јесу у надлежности Министарства просвете Републике Србије, али с обзиром на специфичности овог облика наставе и потребу за сталном координацијом са другим институцијама, како у земљи, тако и у иностранству, потребно је да постоји посебно одјељење у оквиру Министарства просвете које би се бавило, између осталог, свим облицима ангажовања везаним за српски као страни језик, и на домаћим и на иностраним универзитетима, од којих би лекторати били битан сегмент дјеловања.

Министарство спољних послова, преко својих дипломатских представништава, добија информације од иностраних универзитета о њиховим потребама у вези са покретањем програма српског језика и ангажовању лектора и прослеђује га одјељењу при Министарству просвете.

Канцеларија за дијаспору је у сталном контакту са нашом дијаспором широм свијета, те је на тај начин у могућности да процјењује стварне потребе за наставом српског језика и утиче на њихово актуелизовање прослеђујући информације Министарству просвете.

Примарни задатак факултета филолошке оријентације и института за српски језик и књижевност, поред редовних наставних и научноистраживачких послова, а у вези са успостављањем и организацијом лектората на иностраним универзитетима, јесте обезбјеђивање квалитетних кадрова

за лекторски посао, избор одговарајућих наставних средстава, усаглашавање наставних програма и испитних активности, стручна координација међу лекторима преко тематских конференција и радионица итд. Потребно је напоменути да до сада није постојао никакав посебан програм образовања за будуће лекторе, што за последицу има, као што је већ речено, немогућност избора компетентног кадра, али и велику импровизацију наставе од стране ангажованих лектора.³

Народна библиотека Србије, као и до сада, треба да обезбиједи пламан потребне литературе, књижевно-умјетничког, научног и публицистичког садржаја, али и наставног, глотодидактичког материјала.

Заједничким ангажовањем свих ових институција и јединица постигло би се координисано дјеловање у истом правцу, обезбјеђивање правовремених и релевантних информација и реаговање у складу са процјенама и могућностима.

Закључак

Положају српског језика на иностраним универзитетима последњих година се не посвећује адекватна пажња, а то је витално национално питање око чијег рјешавања би се морале ангажовати све политичке и образовне институције које се баве језичком политиком и образовањем. Чињеница је да су, у процесу глобализације и доминације тзв. великих језика, мали језици угрожени, а поједини од њих буквално нестали са језичке мапе, али је чињеница и да смо врло лошем стању српског језика у иностранству великим дијелом и сами допријенили. Прије свега неспремношћу наших институција да одреде националне приоритете и у складу са тим заштите српски језик и културу у иностранству. Да би се ситуација поправила у догледно вријеме, неопходно је одмах предузети одговарајуће активности: поставити јасне циљеве на нивоу државних институција (министарства, факултети, библиотеке); основати одјељење које ће координирати све активности везане за наставу српског језика у иностранству (на универзитетском и школском нивоу); образовати лекторски кадар; успоставити језички програм уз одговарајућу подршку дидактичког материјала и обезбиједити могућности за добијање повратних информација (савјетовања, конференције, семинари...).

³ У оквиру пројекта Tempus Refless, Филолошки факултет у Београду и Филозофски факултет у Новом Саду, преко својих центара за српски као страни језик, од школске 2014/2015. године организоваће мастер студије за српски као страни језик. Програм ових студија је уједначен на оба факултета, са тежиштем на методици српског као страног језика и примијењеној граматици српског језика. Очекује се да овај вид студија значајно побољша стање у српским лекторатима, како у обучености лектора, тако и у валоризацији наставних садржаја.

Успостављање равнотеже између потреба да се одржи корак са свјетским језицима у ери све веће глобалне повезаности и језичке доминације и потребе да се очува језик и кроз њега национална традиција и култура, јесте изазов са којим ће се суочавати све нације у наредном периоду.

Литература

- БАНАУХ-БЈЕЛАНОВИЋ, Бланка. „Положај српског као страног језика у земљи и иностранству“, *Српски као страни језик у теорији и пракси*, Зборник радова, Београд, 2007, 243–246.
- БАЊАНИН, Љиљана. „Лекторати српско-хрватског / српског језика у Италији: историјат, стање, перспективе“, *Српски као страни језик у теорији и пракси*, Зборник радова, Београд, 2007, 267–276.
- ЈАМАСАКИ, Кајоко. „Српски као страни језик у Јапану“, *Српски као страни језик у теорији и пракси II*, Зборник радова, Београд, 2011, 253–266.
- СТИПЧЕВИЋ, Светлана. „Српски у Италији“, *Српски као страни језик у теорији и пракси*, Зборник радова, Београд, 2007, 255–266.
- BENJAK, Mirjana i Vesna Požgaj-Hadži, „Sadržaji kulture i civilizacije u sklopu učenja hrvatskoga jezika kao stranog – instrumenti prevladavanja predrasuda i stereotipa“, *Bez predrasuda i stereotipa*, Rijeka: Izdavački centar Rijeka, 2005.
- BUGARSKI, Ranko Bugarski, „Jezička politika i jezička stvarnost u Srbiji posle 1991. godine“, *Med politiko i stvarnostjo – jezikovna situacija v novonastalih državah bivše Jugoslavije*, II, 2009, 59–71.

Извори

- Данијела Ђорђевић, Сандра Буљановић, Соња Хорњак, Маја Стевановић, Јасмина Николић и Јелена Гледић „Лекторати српског језика у свету“, презентација на Међународној конференцији *Србија између истока и запада: наука, образовање, култура и уметности*, Београд, 27–29. септембра 2013. године.
- <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=941816>
- <http://www.blic.rs/Kultura/Vesti/311117/Drzava-kriva-sto-srpski-jezik-gubi-status>
- <http://www.cdm.me/svijet/region/gase-se-lektorati-srpskog-jezika-u-svijetu>
- <http://www.slobodnaevropa.org/content/zbog-nemara-drzave-gase-se-lektorati-srpskog-jezika/25191371.html>
- <http://www.vesti.rs/Drustvo/Gase-se-lektorati-srpskog-jezika-u-svetu.html>

Vesna Krajišnik

THE LECTORATES OF SERBIAN LANGUAGE

Summary

Extremely hard position and survival of the lectorates of Serbian language on the foreign universities has attracted large attention in recent years both from the linguistic field and political ground. There are several main reasons which led to the dramatical changes of the position of Serbian language in worldwide high education institutions: global repositioning of the languages with particular interests, local fractioning of the previous Serbo-Croatian language due to political reconfiguration of the region, as well as lack of readiness in our national institutions to determine national priorities and to protect Serbian language and culture abroad accordingly to these priorities. As we follow the results from the beginning of the fifties of the twentieth century, when establishment of the lectorates of former Serbo-Croatian language took place, till now days, we can see alarming tendencies of diminishing their size in all foreign countries, while in lot of them the lectorates has been abolished. Facing these results a question is occurring: What is indispensable to do in order to change the present situation if it is not too late for new initiatives.

Key words: Instructorships in Serbian language, Serbian as a foreign language, language strategies.

ЗАКЉУЧНО САОПШТЕЊЕ

На научном скупу „Српски језик и актуелна питања језичке политике“, који је одржан у САНУ 28. октобра 2013. године у организацији Одељења језика и књижевности САНУ, Института за српски језик САНУ, Одбора за стандардизацију српског језика и Фонда „Борђе Зечевић“ за заштиту и унапређење ћирилице, закључено је да постоје бројни проблеми у области језичке политике у Републици Србији, и да се ти проблеми најбоље могу решавати у пуној сарадњи надлежних министарстава и националних савета, с једне стране, и научних и стручних установа, са друге. Проблеми се испољавају у одсуству јасног државног програма језичке политике као саставном делу идентитетске, културне, образовне и васпитне политике у Републици Србији, у многобројним облицима нарушавања чл. 10 Устава Републике Србије и закона о језику и писму, у потискивању ћирилице из службене и јавне употребе, које је готово у завршној фази, у неадекватном месту српског језика и писма у наставним садржајима и њиховој реализацији, у издавачкој делатности и језику медија, у Стратегији научноистраживачког рада у Србији, у недовољној подршци надлежних министарстава лингвистичким научноистраживачким пројектима и научним институцијама, у недовољној и неадекватној заштити језичких и идентитетских права Срба изван Републике Србије и др.

У вези с тим закључено је следеће.

Министарство културе и Министарство просвете Републике Србије требало би да утврде програм језичке политике (у оквиру програма идентитетске, културне и образовне и укупне државне политике), који ће усаглашено водити имајући у виду потребу очувања јединственог српског језичког простора, као важног елемента јединственог духовног и културног простора, као и потребу заштите српске писане баштине од присвајања.

У оба министарства вођење идентитетске и језичке политике треба да буде јасно персонализовано како би стручњаци, а и сви други грађани,

знали коме у вези с тим могу да се обрате и ко је лично одговоран за вођење те политике.

Оба министарства треба да у сарадњи са Министарством правде Републике Србије размотре колико се проблеми у вођењу језичке политике налазе у постојећем језичком законодавству Републике Србије и у примени закона о језику у конкретним случајевима његовог нарушавања.

Министарство правде Републике Србије се позива да направи упоредну анализу језичког законодавства у Србији са језичким законодавством у другим европским земљама. Ако двоазбучност не постоји у другим европским земљама, Министарство правде Републике Србије треба да разради решење по којем би се јасно и недвосмислено афирмисао статус српске ћирилице у Србији и обезбедила примена тог решења у пракси.

Министарство спољних послова требало би да изради и остварује стални програм заштите и унапређивања језичких права Срба у суседним земљама и у дијаспори правовремено и адекватно реагујући на случајеве њиховог нарушавања. Потребно је да се при Влади Републике Србије односно при Министарству просвете формира стручно тело од представника свих катедара за српски језик, Одељења језика и књижевности САНУ, Института за српски језик САНУ, Матице српске и Одбора за стандардизацију српског језика које би водило бригу о лекторатима српског језика у свету. Држава мора планирати у буџету средства за сталну финансијску подршку нашим лекторима у свету.

Надлежна министарства би заједно или понаособ требало да материјално подрже Одбор за стандардизацију српског језика како би систематски обезбеђивао стручну подршку министарствима у вођењу језичке политике.

Надлежна министарства требало би да у питањима вођења језичке политике као дела културне, образовне, васпитне и идентитетске политике, као и развоја језичког законодавства, установе облике сталног контакта и сарадње са водећим лингвистичким установама у Републици Србији и Одбором за стандардизацију српског језика. Ове институције требало би да увек буду спремне на највиши степен сарадње са надлежним министарствима у својој саветодавној улози у вођењу језичке политике, у покретању иницијатива и у стручном припремању предлога и решења у области језичке политике.

Министарство задужено за науку треба да обезбеди материјални статус научних институција из области језика да могу извршавати програмске задатке и бити на услузи држави код решавања свих проблема у вези са језиком и језичком културом. Притом се као приоритетни задатак поставља прелазак на буџетско финансирање Института за српски језик САНУ.

Министарство просвете треба обезбедити континуирано изучавање српског језика на свим нивоима образовања – пре свега увођењем пред-

мета Српски језик у средње школе, и на све факултете, како би се обезбедила функционална писменост факултетски образованих, а језички необразованих кадрова. То конкретно значи да министарство задужено за образовање треба да направи програм у коме ће српски језик бити обавезан предмет са одговарајућим бројем часова од основне школе до универзитета. Потребно је чинити све да се наставни садржаји из српског језика што је могуће више уједначе на целокупном српском језичком простору.

Министарство за културу и информисање треба да изнађе начин да се у установама које се баве издаваштвом и информисањем обавезно успостави лекторска служба примерена природи њихова посла са потребним бројем стално запослених лектора.

Одељење језика и књижевности САНУ, Одбор за стандардизацију српског језика, Институт за српски језик САНУ, Матица српска, катедре за српски језик на универзитетима у Републици Србији, као и сва научна и стручна друштва чија је основна делатност неговање српског језика и писма, треба да стално прате стање у области језичке политике у Србији, указују на нерешена питања и предлажу начине њиховог решавања.

Научне скупове под називом *Српски језик и актуелна питања језичке политике* требало би одржавати сваке године.